August Strindberg

Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/samladeskrifter20stri

L5wed
59183

SAMLADE SKRIFTER

AV

AUGUST STRINDBERG

TJUGONDE DELEN

BLAND FRANSKA BÖNDER

173359
25/8/22

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

THE TORONTO PUBLIC LIBRARY

BLAND FRANSKA BÖNDER

SUBJEKTIVA RESESKILDRINGAR

AV

AUGUST STRINDBERG

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Copyright. Albert Bonnier 1919.

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1919

Erinran.

Föreliggande studier, som delvis varit tryckta i utländska tidningar, samlades och nedskrevos åren 1885 och 1886. Förhållandena hava sedan dess förändrat sig i några avseenden, varigenom arbetet skall förefalla okorrekt i uppgifter, om icke läsaren erinrar sig tidpunkten för dess uppkomst.

INLEDNING

LAND OCH STAD

La cité-mère ifrån Buttes-Montmartre. En rysk greve bondeapostel. Barbariet nalkas. Kulturen hotas med undergång. Kommunarden visar tablåer och gör apokalyptiska betraktelser. Författaren försöker ett lamt försvar. Den nya sagan om den sjuka magens dåliga inflytande på lemmarne. De strejkande arbetarne avslöjas såsom invandrade bondpojkar. 800,000 lantbor ha på de sista tio åren flyttat in till städerna. Orsakerna. Paris i lågor. Världens ända. Författaren älskar icke precis bönderna, men hatar endast sina fiender. Resans flerfaldiga syften, några egoistiska, andra icke.

Det var i fjol en majmorgon i Paris. Jag hade ställt min morgonpromenad upp till Buttes-Montmartre för att på Galetten dricka kaffe och läsa min Figaro. Vid ett haltande bord under väderkvarnen slog jag mig ned och under väntan på garçonen kastade jag en blick ut och ner över la cité-mère, världens medelpunkt, som jag icke på tio år betraktat från denna höjd.

Där låg kulturens underverk, det moderna Babylon, alltid lika skönt, lika lockande, lika frånstötande. Morgonsolens strålknippor bröto igenom röken från dess sjuttiotvåtusen byggnader och lyste upp dessas fyra millioner fönster. Förmodligen smällde fyrtiotretusen pigor i hyresgästernas sextioåttatusen dörrar för att servera en million tjugotvå-

tusen hyresgäster deras morgonkaffe. (Förmodligen hade de fyrahundrafemtiotusen arbetarne redan för flere timmar sedan tagit sitt, innan de gingo i arbete.)

Brännförgyllningen på Invalidernas dom sattes i brand av den glödande solen; Ryktet och Odödligheten på operahuset flammade genom röken; Arc de Triomphe öppnade sin port till en byggnad, som icke finns ännu, men över densamma svävar för vinden ett lätt svart moln som när myggen dansa i sommarkvällen över trädtopparna. Ini porten står något föremål, som ej brukar synas där, en katafalk, på vilken vilar en likkista med ett lik, som icke finns där, liket av en man, som stannade i porten till det hus, som han aldrig fick se under tak.

Korset på Pantheon, nej, det synes icke något kors mer, trikoloren på Pantheon fladdrar för nya friska morgonbrisar, som susa om att Kristus är uppstånden och att hans ande gått igen i många andar, såsom hans kropp vandrat liksom Cæsars genom tunntappar och många profetkroppar, som alla ändock till sist blivit nertagna från korset, tills nu äntligen också korset blivit nertaget. Äntligen!

Glastaket på Industripalatset ligger blått, ljusblått som en klar sjö, i vilken himlen speglar sig, och genom dess fönster bryter vårsol och vårluft in över tusende konstverk, över tiotusen vallfärdande främlingar, över lidelser och lidanden, över jublande segrar och gråtande nederlag.

Där nere vid flodens krökning började man nu samlas från alla världens kanter för att fira begravning åt mannen som bäst av alla sjungit denna stadens lov. Stadens, som givit världen de starkaste tankarne, de vackraste kläderna, den bästa maten,

de skönaste konstverken, den gladaste musiken, de finaste teaterpjäserna, la cité lumière. Där låg den i vårljus, färdig att kläda sig i sorg och fira en begravning såsom ett triumftåg, i vilket alla nationer skulle deltaga. Och tåget skulle gå från Arc de Triomphe rakt ner på Tuilerierna, genom vars bresch man kunde se fundamentet till Gambettas blivande staty. Och så upp till Pantheon.

Jag drog tillbaka mina solbländade blickar från den praktfulla tavlan och öppnade tidningen. Dess premier Paris bar i dag en titel med stora kapitäler: Un gentilhomme russe apôtre.

Tolstoy, vars nyligen översatta »Krig och Fred» hade försatt parisarne i förtjusning, Tolstoy, greven, den rike mannen, den firade krigaren från Sevastopol, den lysande författaren, hade brutit med samhället, vänt sig ifrån skönlitteraturen och i stridsskrifterna Confession och Ma Religion ställt sig på Rousseaus sida, gjort krig mot kulturen och själv satt sina läror i praktik genom att göra sig till bonde. »Alla människor,» så predikade han, »skola arbeta med kroppen, om de vilja äta. Ingen förmögenhet, ingen lättja. Inga salonger, inga galanta intriger, inga lasciva baler, inga vällustiga romaner. Inga städer, ingen industri, inga Grands magasins. Alla skola leva på åkern, njuta av solen i skogen, på sjön, äta måttligt och sova gott, leva lyckligt och dö nöjda!» Alltså, återigen ett anskri mot kulturen, återtaget sedan Jesus av apostlarne Savonarola, Jean Jacques Rousseau och Lord Byron. Artikelförfattaren beskärmar och beklagar sig, ty den nye aposteln har vunnit lärjungar bland den bildade ungdomen i Ryssland, och i själva Paris har i dagarne

en rysk prinsessa, tillhörande stora världen, rest huvudstupa hem för att bli »apostel».

Skulle verkligen Europas kultur, framåtskridandets trogna tjänarinna, vara hotad av barbariet? Skola vi efter årtusenden av gång framåt börja krypa baklänges och med blygsel sopa igen spåren av vår långa ökenvandring, utan att någonsin få se det förlovade landet här på jorden, som prästerna profetera från katedralerna, vetenskapsmännen från katedrarne, skalderna från vindskammaren och dramaturgerna från scenen?

Så frågade jag mig, när en gammal man i grått skägg sporde mig om jag behagade stiga upp med honom i väderkvarnen för att få utsikten några meter högre. Ja, jag ville se la cité-lumière ännu en gång, innan mörkret kom, innan barbarerna burit hand på mänskligheten skönaste konstverk, som i många fall gick utanpå den blinda naturens råa, formlösa skisser.

Vi vandrade upp för den smala trappan och jag släpptes in i kvarnen. Ännu några branta trätrappor och vi voro längst upp under taket, där det var mörkt. Han öppnade en lucka, och nu infattad i den svarta ramen visade sig tavlan av Paris ännu härligare än därnere.

Jag skulle säga något åt min följeslagare, men visste ej vad. Slutligen yttrade jag på måfå:

— Det är skönt.

— Ja, på avstånd, svarade den gamle och hans ögon tändes.

Nu erinrade jag mig att det var på denna plats kommunens medlemmar kämpade sin sista strid.

— Och detta Paris ville kommunen förstöra? Var det kloka mänskor? frågade jag.

— Mycket kloka, svarade han bestämt, såsom om han genomtänkt sitt svar.

— De ville döda sin välgörare, staden, de ville bränna sina vänner, böckerna, de ville riva sönder sin ära och mänsklighetens, oljemålningarne.

— Staden är icke landets välgörare, återtog han. Staden är en privilegierad, alltså en aristokrat. Staden är en aristokrat som lever på landets arbete. Den föder sig, kläder sig, roar sig på landets bekostnad. Bonden, som ännu är dum, skaffar in mat och dryck till staden. När han kommer till stadsporten får han betala tull för att få den äran ge staden mat, 53 francs för en oxe, sin egen oxe, 14 för ett svin, 4 för ett får och så vidare! Vad får bonden igen av staden? Han för in sina oförfalskade ägg och han får igen cikoria under namn av kaffe, han åker in med sina höns och han får igen vitbetsblad under namn av tobak, han ger ifrån sig köttet och han får köpa igen benen som bensvärta, han lämnar ut sin rena ull och han får tillbaka den som schoddy, sedan damerna slitit den som kaschmir och herrarne som kläde... Det är allt!

— Stopp lite! Han får alla civilisationens välsignelser från staden.

— Vänta litet. Han får välsignelse av oljefärgstavlor, som han aldrig får se, som målarne lära måla på hans bekostnad, och som de ändå sälja för orimliga pris; han får välsignade demimondedramer, som han aldrig får höra och som spelas på hans bekostnad av aktriser, som ha mer än ministrarne i lön; han får böcker, som han aldrig får

råd att köpa, han får regering, som han aldrig deltager i, han sänder sina söner i krig och får till gengäld skatter.

— Haha, min vän, ni är socialist, sade jag för att visa, att jag kände hans sofismer.

— Nej, min herre, svarade han, så enfaldig är jag ej, att jag tror det samhället kan och bör omredigeras för industriarbetarnes fåtal. Inga fåtal, herre. Arbetaren, som genom strejk driver upp sin lön, sågar benen av sig själv och de andra. Industriidkaren svarar först med att höja priset på varan och sedan med att stänga fabriken, och så är arbetaren på gatan, utan bröd, och så höjer konkurrenten priset på varan, då tillgången ju minskats, och så beskattas köparen igen. Nej, inte går det med den socialismen.

— Varför hatar ni då staden?

— Därför att den ödelägger landet. Den är som lejonets kula, alla spår leda dit men inga dädan. Den är som en böld, ty den tar upp alla kroppens nyttiga vätskor och lämnar endast var ifrån sig. Den slukar årligen 26 millioner francs i kött, 38 millioner i höns och vilt, 21 millioner i fisk, 34 millioner i smör, 2 millioner i frukt, 1 million i legymer med mera, och den ger ifrån sig varje sekund 25 liter gödningsämnen, som kastas ut i havet genom den stora rännstenen Seine, den dricker årligen 400 millioner liter vin, som sugit landets bästa och fetaste jord och vad ger den igen? Hur många millioner skålpund stärkelse, som tagits ur våra åkrars potatis och som är ett viktigt födoämne, släppa icke tvätterskorna ut i floden, hur många millioner fetter och oljor gå icke ut genom tvål och pomador, hur

många millioner ägg sköljas ej bort genom kloakerna i den appretyr fabrikanten ger linnevarorna...

— Bra, bra, avbröt jag, men känner ni icke historien om magen och lemmarne?

— Den gamla romerska, jo, den känner jag, men ni tyckes ej känna den nya om lemmarne, som gjorde strejk mot den sjuka magen, vilken på grund av indigestion ej kunde förse lemmarne med frisk blod, utan lät dem tvina bort, sedan den förgiftat dem.

— Min herre, svarade jag, den historien är verkligen en bland de få historier som jag icke känner, men om ni lever i den villfarelsen att stadsborna i denna stad äro parisare, så vill jag upplysa er om att de äro till största delen lantbor eller från provinsen. Av de 1,800,000 parisare som finnas inom murarne äro 1,031,865 från landet, 177,209 äro utländingar och resten äro parisare. Vet ni icke att presidenten i republiken är född i Jura, den fallna ministern Ferry i Vosges, Gambetta, salig, i Cahors, att Victor Hugo, den mest parisiska av alla parisare, icke var från Paris, att Zola och Daudet äro från Midi, Sarah Bernhardt är israelit, Got är från Orne, Cocquelin från Normandie, Albert Wolff från Köln...

— Jo, det vet jag mycket väl, avbröt gubben, och jag vet att av de 30,000 arbetare, som nu gå sysslolösa här i staden, är majoriteten bondpojkar, som vandrat in från landet för att bli överklass och slippa arbeta i jorden. Ser ni då att magen-Paris icke längre är nöjd med den föda lemmarne tillföra den, utan också börjar tära på lemmarne. Ser ni nu att bakom arbetarfrågan ligger bondefrågan.

— Varför övergiva då bönderna landet och åkrarne, för att svälta ihjäl i staden?

— Det finns, min herre, svarade gubben, utom kampen för tillvaron, kampen om brödet, om makan, även den oblodiga kampen om ställningen eller det sociala anseendet. Staden är adel, därför vilja alla till staden för att adlas. På tio år ha i Frankrike 800,000 bönder lämnat landet och vandrat in till städerna. Och vet ni orsaken därtill? Ni är väl tämligen säker om att jag ej är aristokrat?

— Ganska säker!

— Gott! Ni tror också att jag anser vetande och upplysning vara det högsta goda och att jag hyllar den obligatoriska gratisundervisningen. Nåväl! Det vackraste reformarbete den tredje republiken utfört är just folkundervisningen, och just detta har till en del ödelagt landet. När bondens barn tas ifrån kroppsarbetet vid fem års ålder och uppfostras på skolbänk till tretton år, så vill ej det barnet arbeta i åkern sedan.

— Men, invände jag, invandringen till städerna pågick innan dess.

— Det är sant, men den tiden spelade kasernerna samma roll som skolan. Bondpojkarne kommo ihop med stadspojkarne och så ville de bli stadspojkar. Ser ni huru försöken att höja underklassen till överklass misslyckas. Anser ni icke med mig, att stadsarbetarens fordringar på högre arbetslöner äro omöjliga att tillfredsställa? Vad har ni här att göra! skulle staden svara de invandrande bönderna; gå tillbaka till edra åkrar och ni behöva icke svälta!

— Hur tror ni att ni skall få bönderna att stanna på landet?

— Det vet jag icke. Men det var en gång en fånge på en fästning som hette Ham. I ensam-

heten började han tänka över om icke en stor del av mänsklighetens olyckor voro självförvållade. Han funderade bland annat över frågan om stad och land. Han tillskrev immigrationen till städerna ett stort slöseri med jorden och menade, att om man gav bönderna de i lägervall liggande nio millioner hektarerna landes, ljunghedar, betesmarker, skulle de hellre föredraga att stanna som små egendomsägare på landet än bli svältande halvherrar i städerna. Och så tänkte han sig sakens gång så här: när invandringen till staden upphör, blir det brist på arbetare och tjänstehjon; därav ökas arbetarnes fordringar; därav inskränkes storindustrin. Vidare stiga tjänarnes fordringar: därav bourgeoisiens minskade lyx och ökade självhjälp. Men med minskad lyx och minskade kapital sjunker kulturen; bankirerna köpa mindre oljefärgstavlor: målarne dö; grosshandlarfruarne få mindre teaterbiljetter: teatrarne stängas; bokhandlarne få icke sälja böcker och litteraturen kommer på förknappning. Och sedan skulle den omständigheten inträffa, att bönderna, som nu vuxit i makt och mängd, skulle rösta på sig själva till kamrarne; och sedan...

— Och sedan?

— Skulle de votera bort anslagen till kulturen.

— Alldeles vad som inträffat i mitt hemland, ni känner kanske Sverige?

— Carl XII:s? Ja, litet.

— Vi ha bönder som riksdagsmajoritet och de ha redan voterat in anslaget till nationalteatern, dragit in på kultusbudgeten, försökt få bort biskoparne och till och med rört vid konungens apanage. Men det är ju kulturens död!

— Nej, kulturens demokratisering. En kultur, som endast kan leva på anslag, är en adlig kultur.

— Men en jämngrå andlig halvskymning skall inträda och ingen stor man mer kunna uppstå.

— En stor man är en som är långt före, alltför långt före sin tid. Tiden vill ej följa honom, ty den kan det ej, och själv för han ett pinsamt liv, ansedd som en dåre av hopen, som ett missförstått geni av sitt kotteri. Vad skola vi med sådana abnormiteter?

— Men utan dem skall kulturen dö!

Gubben såg ut genom gluggen och talade som för sig själv.

— Vi ha sett så många kulturer dö förut. Vi ha sett Mexikos tempel, Egyptens dumma men ganska stora pyramidkultur dö, vi ha sett Greklands marmorkultur gå under, Roms Colosseikultur köras bort på gruskärror. Låt oss få mera frihet och mera bröd, mindre marmorbilder och mindre oljefärgstavlor och vi skola bli lyckligare. Om institutet ville utsätta ett pris på 100,000 francs åt den som besvarade nöjaktigt den frågan »om världen nu skulle vara olyckligare och sämre om Raphael aldrig levat», skulle bestämt ingen kunna med ja besvara frågan.

— Men det är ju utveckling baklänges!

— Rätt, ja; om man gått om målet finns bara att gå tillbaka en bit, inte hela vägen. Naturen gör också sunda återgångar, när kulturen gått för långt. Remontantrosen går tillbaka, lämnad åt sin frihet, för att bli en vildros, visserligen mindre vacker, men med förmågan att föröka släktet, vilken förmåga remontanten förlorat — genom kulturen, eller överkulturen, om ni hellre vill.

— Och ni tror att upplåtandet av den oodlade jorden skulle vara ett arcanum mot alla samhällsolyckor. Vet ni ej att samhället är en organisk produkt...

— Kolerabacillen och Phylloxeran äro också organiska produkter, uppkomna av kulturen, men därför icke några förträffliga ting. Något arcanum har jag ej, och tror lika litet på industrisocialismen som på den progressiva beskattningen, lika litet på Henry Georges' och Wallaces jordnationalisering, lika litet på Laveleyes och Bonnemères jordassociationer som på Toubeaus kollektiva jordegendom med individuell nyttjanderätt. Jag tror icke på något arcanum, men tror att många och kraftiga läkemedel böra användas på en gång. Framför allt tror jag att kultursamhället svävar i luften, så länge det ej byggt sig upp på jordens säkra grund och viss är jag att icke kommer samhället att byggas om med arbetarminoritetens expropriering av kapital och maskiner, utan att bönderna komma och begära ett ord med i laget.

Han slutade under det han visade mig vägen ner för trappan.

När vi stannat på nedra botten, öppnade han en ny lucka. I gluggen var insatt ett rött glas.

— Så här såg Paris ut när det brann, sade han och bjöd mig se genom glaset.

Det såg verkligen ut som om staden brann på alla punkter och skorstensröken svepte in solens lågor som om det hela vore en enda ofantlig eldsvåda.

— Tror ni att Paris kommer att brinna en gång till? frågade jag.

— Det brinner redan, svarade han, och det brinner alltid. Revolutionen pågår varje dag, fastän vi kalla den evolution numera. Folket står emot regeringen, alla partier stå emot regeringen — utom regeringspartiet; arbetarne mot arbetsgivarne, eleverna mot läraren, staten mot kyrkan, barnen mot föräldrarne, och nu sist könen mot varandra.

— Återstår bara att hästarna resa sig mot kuskarne och oxarna mot slaktarn.

— Det ha de redan gjort, och de ha fått parti i djurskyddsföreningarna, svarade den aldrig svarslöse.

— Nå, men vad tror ni att ändan blir på alltsammans, herr profet? frågade jag för att avrunda samtalets slut.

— Det är icke gott att tro någonting, men gott är att undersöka innan man dömer!

— Det är ett gott ord, sade jag, och jag vill just gå ut och undersöka, det har länge varit min avsikt att studera »samhällets grundvalar», som ni kallar det eller »fjärde ståndet», eller lemmarne i motsats till magen, med ett ord: bönderna.

Han såg på mig med stora, djupa ögon och sade milt:

— Ni älskar bonden, då?

— Min herre, svarade jag, för att icke ådraga mig några ideala fordringar, som jag ej skulle kunna betala, vill jag strax bekänna att jag icke älskar bonden. Jag är fram emot fyrtio år och har skänkt min kärlek åt min familj; min kung och mitt fosterland presentera även ganska stora räkningar på min kärlek, hur skulle jag då kunna skänka mitt arma hjärta åt en halv milliard bönder, som ej ha samma slags kläder eller åskådningar som jag. Å andra

sidan hatar jag endast mina fiender och som jag ej är stadsbo eller tullminister hatar jag icke bönderna.

— Vad har ni då med bondefrågan och bönderna att göra?

— Jag har, som alla, mina egoistiska syften: jag är nyfiken och vill se vad jag ej sett förut eller läst för mycket om, jag är road av att resa, jag skall något ha för mig. Vad har ni med mina motiv eller min kärlek att göra, bara mina siffror äro riktiga och mina skildringar sanna? Eller vill ni ovillkorligen jag skall ljuga, att jag skall säga att bondens lidanden störa min middagslur och min nattsömn, att den amerikanska vete-konkurrensen kommer mig att svettas blod...

— Ni är skeptiker, och ni skall aldrig bli annat än en ljudande malm, ty ni har icke kärleken.

— Jag har icke kärleken, det är sant, men jag har bättre, ty jag har ett förträffligt bibliotek rörande bondeförhållanden och något erfarenhet och insikt. Att jag icke har några åsikter färdiga, något arcanum, det är min stora förtjänst. Om jag lyckas förskaffa mig något på min resa, skall jag bli glad, varom icke, får jag vara glad ändå, om jag skaffat er lite insikter. Jag börjar med Frankrike, därför att jag tror bonden där är lyckligast av alla Europas bönder, och därför att ingen resa i detta ärende är utgiven i Frankrike sedan 1789, då engelsmannen Arthur Young gjorde en. Farväl!

Jag avvaktade icke svaret, som bars bort av en nyblåst sunnanvind, vandrade ner från Buttes, åkte hem för att packa mina kappsäckar och resa ut till landet att bo bland bönderna.

FÖRSTA AVDELNINGEN

BONDELIV I EN FRANSK BY

FÖRSTA KAPITLET.

Min by. Byn romanisk, gården germanisk. Sociabilitet och individualism. Läge. Klimat. Jordmån. Mären, prästen, bönderna. Boningshuset. Inne hos bonden. Nya bönder och gamla. Fransmän och tyskar. Matsedel. Kvinnorna. Ungdomen och barndomen.

Min by, vars gator jag nu ett halvt år slitit med landets träskor, äger den förmånen att vara belägen i Ile de France, Hugo Capets stamhåll, franska monarkins vagga. Den ligger icke så nära Paris, att den icke skulle kunna räknas till landet. Belägen mellan Fontainebleau och Nemours, ett par kilometer från den mindre trafikerade Bourbonnaisbanan, har den tämligen bibehållit sin bondekaraktär. Jag vill icke sätta ut dess namn, för att icke göra mina vänner ledsna, vilkas välvilja jag åtnjutit så länge.

Klimatet är Frankrikes medelklimat eller det så kallade climat Séquanien (Seine-dalens). Nu i början av januari är det snöfritt. Man plöjer åkern och kör ut gödseln. Kål och navets stå gröna och skördas under hand. De lövfällande träden bok, ek, poppel, avenbok, alm, al och så vidare stå naturligtvis bara. Men laurier-cerise (Prunus laurocerassus), laurier cuisine (eller sauce), buxbom, murgrön med flere

stå gröna. Ulex blommar med sina stora gula blommor på järnvägsbanken, och på klövervallarna plocka barnen Mâche (Valerianella olitoria) till sallad. Laurier tin (Laurus tinus) blommar vid järnvägsstationen och dess gröna vackra buske är översållad med vita kvastar. I Ouchy vid Lac Leman blommade den ej förr än i februari i fjol och i Génève visades den som ett underverk, emedan den kunde övervintra ute. I trädgårdarna skördas cikorie och scarol under bastmattor, selleri under blomkrukor och Helleborus niger (Julrosen) har blommat ända sedan november, i snö och frost, i ur och skur.

Bofinken och lärkan ha varit kvar hela vintern, naturligtvis utan att sjunga. Änderna snattra i kärren och fasaner och rapphöns krypa i boveteåkern.

Vinterklimatet är sålunda mildare än Lombardiets, men sommaren är ej så varm. Persikan blommar i mars, och vinet fryser stundom i blomningstiden.

Byn ligger på platåns sluttning ner åt floden Loing (biflod till Seine). När man står utanför byn på landsvägen och ser inåt den vita husmassan, får man strax typen för en fransk by, stadens moder, eller miniatyrstaden. Den är omgiven av murar utan fönster. Byn är blind. Är det fönsterskatten eller försvaret, som danat dessa långa murräckor? Kanske båda delarne. Den är vit, men har svarta tak, av svartnat platt tegel. Den är glad, men trist på samma gång. Byn skall vara en romersk uppfinning, gården en germanisk. Men byn kan endast existera på en fruktbar slätt och vid fiskläget och kring gruvan. I fattiga trakter och i bergsbygd är

gården ännu regel även i latinska länder. I Uppsverige är den enstaka gården regel och byn undantag, därför känner sig nordbon aldrig vara »på landet» i det fruktbara Frankrike. Och här är fruktbart, ty från en medelhög kulle kan man räkna tio byar.

Om man nu skådar inåt byn, ser man två längor av envåningshus flankera stora gatan, som är stenlagd mittpå. På ömse sidor om stenläggningen löpa rännstenar, men därovan och framför husen är det icke stenlagt. I rännstenen plaska ankor och på gatan spatsera höns. Det första huset som utmärker sig är buvetten eller krogen. Den har stuckit ut en enbuske som skylt. Därnäst synes bagarens skylt; så kommer tobaksbodens sköld med styrelsens nummer, ty tobaken är som bekant monopol. Längre bort hotellet, där provresande och turister slå sig ner. I gatans krökning uppstiga ruinerna av det gamla slott, under vars skydd dessa bönder en gång bosatte sig, men vars namn och ägare blivit förgätne. Det synes på rundbågar och ornament datera sig från 1200-talet. Så kommer slaktarens, handelsboden och kyrkan. Därbakom ligger prästgården, märiet och skolan. En kilometer längre bort ligger märens, markisens slott.

Monsieur le marquis är orleanist och klerikal. Hans anor äro icke lysande och han äger mycket litet jord, så att hans makt är obetydlig, helst byn är republikansk. Hans slott är nybyggt och försett med kapell. Han lever på räntor och håller engelska hästar och kuskar, samt är stundom god vän med prästen. Han ville gärna ha jord, men han får ingen som vill bruka den. Det är den stilla

revolutionen som pågår i Frankrike, och vilken Etienne Baudry för tjugu år sedan bebådade som världens ända.

Prästen är en bondeson och i vissa fall klerikal, men byn är ateistisk. Huru ödsligt och sorgligt förefaller icke hans boställe en nordbo och protestant som sett prästgården i norden, dit idyllförfattaren helst förlägger sagan om frid, välmåga och familjelycka. Jag tänker alltid på Voss' Luise, när jag ser den magre, mörkhyade enslingen gå sina tunga steg genom sin trånga port, som endast öppnar sig efter en ringning på den lilla klockan.

I julas ville jag besöka honom, men han tog ej emot, emedan han hade fruntimmersfrämmande från Paris.

När han vandrar gatan framåt i sina svarta kjolar, lyftes ingen hatt eller mössa och man skrattar på hans rygg. Mässan besökes endast av de unga flickorna, »för att de skola få visa sina nya klädningar», sade mig häromdagen en aktningsvärd bondgumma, som själv var mor och ej gick i mässan.

Tobakshandlaren bär ett band i knapphålet, hörande till en förtjänstmedalj, erhållen för räddning av människoliv ur sjönöd. Det är också därför han erhållit tobaksmonopolet i byn. Han vill gärna vara republikan, men törs ej för markisen.

Dessa äro byns bourgeois.

Komma sedan de 600 bönderna eller byns egentliga invånare. Den bonde jag för tio år sedan råkade ute vid Marly i Seine-et-Oise liknade icke en allvarlig människa. Det var en liten fnoskig löjlig person, liknande dem som Leonce Petit avritar i Journal Amusant under den stående rubriken Nos

bons Villageois. Han sprang omkring i huset och stänkte köpt vigvatten på väggarne under det åskan gick; han hade upphört att äta sallat, emedan han icke hade något kärl att laga den i, sedan han slagit sönder skålen; han var servil, och stod med mössan i handen samt uppförde sig som en invånare från kantonen le Valais i Schweiz. Mycket har sedan dess hänt i Frankrike, och annorlunda ser min granne ut nu, om ock typer av den gamla stammen förefinnas.

Jag vill börja med en visit hos en rik bonde. Hans hus är två våningar, men han bebor endast nedre botten. På den stora inkörsporten, som vanligen är stängd, sitter en liten gångport, i avsikt att spara på portskatten. Inne på gården, ombyggd i fyrkant av uthusen, klänga spaljerade vinrankor. Till vänster är stallet med en medelmåttig häst; därnäst ladugården med ett par tarvliga kor. Så hönshuset och kalkonburen, lidret för redskapen, vagnshuset, vedboden. Därovanpå ladan och höskullen. Genom en passage ut igenom lidret kommer man in i trädgården, upptagande kanske 1/4 hektar. Denna är omgiven av murar, mot vilka vin, aprikoser och persikor äro spaljerade. En laurier sauce är oundgänglig för köksbehov. Små kortklippta buxbomshäckar, icke högre än några tum, omgiva rabatterna. Ett bambustånd, något rart, ty den träffas eljes ej förrän i Nimes, vajar ännu grön för vintervinden. Äpple-, päron- och mispelträd stå här och där mellan grönsaks-sängarne, vilka äro väl skötta. Man ser aldrig ett ogräs i en fransk trädgård och sängarne äro icke upphöjda över marken utan ligga i dess nivå, varigenom fuktigheten, som är legumernas livs-

villkor, bibehålles, och vattningen kan göra behörig verkan. En vinberså med bord och bänkar bildar en angenäm tillflyktsort under sommarhettan.

I huset åt gatan bor nu bonden, nästan alltid gift, men med få barn, vilkas antal lär stå i direkt förhållande till jordens areal.

Först kommer man in i köket, som är beläget åt gården. Det är mörkt och trångt och saknar vad man i norden kallar hemtrevnad. På golvet, ett stycke från väggen, står järnspiseln, vars plåtrör stiger upp fritt ända emot taket. Det är en liten pjäs, icke större än en skoborstares låda. Men den värmer hastigt och är bränslebesparande. På väggen hänger en vacker dubbelbössa och en jaktväska. En hylla med kökskärl och ett skåp samt några halmstolar fullborda möbleringen. Väggarna äro nakna och nerrökta och det hela är högst otrevligt. Innanför ligger dagligrummet, som även är sovrum. Här möter en viss lyx, blandad med tarvlighet. Cheminéen med spegel och pendyl anger genast att bonden är på väg att bli en bourgeois och han begagnar också ordet cultivateur i stället för paysan om sina medbröder. Cretongardiner behänga de höga fönstren, som även äro försedda med voljärer och spånjalusier. En stor mahognysäng är väl bäddad och försedd med vitt sängtäcke. Ett skåp av valnöt och ett bord med ett halvt dussin stolar utgöra den övriga möbleringen.

Herren i detta hus äger 15 hektarer och ett hus, samt kallas därför rik. Han fortfar att gå klädd som bonde och bär sålunda byxor av brun randig bomullsvelours, blå bomullsblus, träskor och nu på vintern skinnluva, som han aldrig tar av sig.

Hans ansikte är rakat som de äldre alltid bruka det, de yngre bära mustascher. Han ser hederlig ut, och klok. Han är hövlig, men icke alls ödmjuk och han behåller mössan på, när jag obetäckt bjudes taga plats jämte honom framför brasan i cheminéen. Han talar lugnt, klart och rent, med en liten brytning på landets mål, så att de korta a bli långa ini orden och samma vokal blir ä i slutet. »I denna månad», heter sålunda »ce moê». »Denna klass» »cette clâse».

Det är eget att se huru stark självkänslan är utvecklad hos franska nationen ända ner i de djupaste samhällslagren. Bonden och bondens minderåriga barn se ner på främlingen, han må tillhöra världens mäktigaste nationer, den engelska eller tyska. Han känner att den franska nationen är den första, såsom Roms arvtagare. Och detta sitter i ännu efter sista krigets nederlag och förödmjukelser. Sålunda ringaktar han tysken och utländingen mer än han hatar honom. Här i byn, där preussarne varit inkvarterade och uppfört sig särdeles humant, yttrar man icke något preusshat, men man tycker hans språk löjligt och brukar på gyckel bräka ett »ja» eller »nein». Han är stolt och ser med nedlåtande löje på alla främlingar. När jag vill tala med honom om mitt fattiga land, blir han distrait och ser ut som om han menade: vad rör det mig? Jag handlar icke med bräder. Men såsom bonde lämnas han aldrig av misstänksamhet. När jag vill utfråga honom, ser han på mig som på en spion, och ändock är jag bara en nyfiken.

Den äldre bonden hatar och föraktar parisaren. Det är både avund hos honom mot den bildade och

känslan av att stå relativt högre i förnuftigt levnadssätt och inrättning av livets ekonomi.

Hustrun har avlagt bondkvinnans yttre och gjort sig fin. Hon har håret i valkar och bär en modern klädning. Hennes tvååriga dotter har strumpor, kängor, klädning med plisséer och tournure, som hon kallar faux chu (faux cul).

Kläder icke bonden sig, så äter han dess bättre. Se här hans matsedel. Morgonen: soppa på legumer, såsom potatis, haricots, lök. Den är kokt med vatten och en smörklimp. Klockan 11: soppa på kött; kött eller en omelett, vartill drickes »petit vin» (som kokats ur vindräggen efter kärlets urtappning). Klockan 4: bröd, ost och vin. Klockan 8—9: soppa, kött med legumer och vin. Stundom en frukt till dessert. Sallad ingår alltid i middagen och lagas med olja av valnöt eller vallmo.

Om Henrik IV, som önskade varje bonde en höna på spettet, nu levat och kommit in på père Charrons gård, skulle han ha sett både hare och kalkon och fasan hänga på väggen. På tillfrågan om husbonden ville sälja en fasan, svarades att han icke hade flere än han åt själv. Fågeln, som förflugit sig från en »chasse gardée», hade han skjutit på sina fält.

Oaktat sina goda villkor är han ivrig republikan och ligger i fejd med markisen.

Den fattige bonden bor i ett enda stort rum, som är kök och sovkammare. Väggarne äro nakna och dystra och barnens kläder hänga att torka framför spiseln. I stallet har han en liten åsna i stället för häst, om han ens äger någon dragare. Han sköter sitt jordbruk, några acres, med en hacka

(houe), ett förfärligt instrument med kort skaft, vilket ådrager brukaren en krökt rygg, som aldrig mer kan rätas ut. Det är en sorglig syn att se dessa gamla krokiga män, som gå sin väg framåt med ryggen i 48 graders vinkel och med ansiktet mot jorden. Han lever på soppa och pain bis samt smakar sällan vin.

Kvinnorna, som akta sig för många barnsängar, se i allmänhet duktiga ut och arbeta icke på fältet, undantagandes då de »promenera» kon ett par timmar om dagen. Djuret går då med ena frambenet bundet vid hornet, så att vakterskan kan sitta lugn på en pall och sy eller sticka.

Sönerna se ståtliga ut, efter att ha kommit från kasernen. De äro i allmänhet långa och raka samt föra sig med en viss ledighet. De bära mustasch, äro ännu klädda i blus, ehuru icke alltid, samt en hög svart bomullsmössa med skärm, spela utmärkt biljard och tagas till en början av främlingen för att vara handelsbokhållare. De kunna läsa och skriva, samt äro alltid au courant med dagens politik. Flickorna äro på väg att bli mamseller, samt gå i plisserade kjolar och avlägga träskorna.

Barnen se i allmänhet icke starka ut. Bleka och glåmiga samt brådmogna, antyda de ett rasens nedåtgående eller förfining, vilket man vill. Att i dessa tider säkert bestämma vad som är regress eller evolution är icke lätt, och jag lämnar alla omdömen till längre fram.

ANDRA KAPITLET.

La Belle France. Landskapsmålning. Frankrike är ett flodland. Botanik. Är Frankrike så bördigt? Medelavkastningen är mindre än i Tyskland, Österrike, England och Skandinavien. Bondens klagomål jämförda med lantbrukarens. Jordstyckningen. Grundskattens ojämna fördelning.

Om man en sommardag går ut ur byn, öppnar sig genast utsikten över ett högt slättlandskap och man har intrycket av något mycket ljust, öppet, glatt, mjukt; man känner att man är i La Belle France. Inga starka skuggor, inga hårda linjer; luften är nästan alltid disig med teinter i violett, föremålen smälta samman, om också ej som i Corots dimmiga landskap. Varför denna »franska luft» i Ile de France nästan aldrig är klarblå, lär bero av många omständigheter, mest kanske av fuktighetsförhållandena. Omgivet av tre hav, varifrån fyra väldiga floddalar lämna inträde åt Nordsjöns, Atlantens och Medelhavets olika uppvärmda vindar, måste inlandet ständigt vara utsatt för termometer- och barometerförändringar, vilket också är fallet. Regnen äro icke långvariga, men det vackra vädret icke heller pålitligt. Man kan ha en varm morgon med sol, regnskur på middagen, klart på eftermiddagen, kallt och klart om kvällen, och snö eller

regn på natten. Därtill kommer att den luckra jordmånen på varm kalk- eller sandstensgrund lika lätt släpper igenom vattnet, som strax avdunstar på jordytan och bildar ständiga lätta dunster, som hålla sig svävande utan att bilda moln.

En annan förklaring till luftens mjuka violetta toner är den, att sandstenen och kalken smulade till gulrött damm på vägar och stigar av vinden hållas uppslammade i luften. Härmed må nu förhålla sig hur som helst, mitt landskap gör mig alltid lätt om hjärtat. Marken är ljus, luften är ljus och få eller inga skogar stå och förmörka. Och själva skogen är ljus, ty oftast saknas här den döda graniten, de mörkbruna mossorna, de svarta granarna, vilkas fallna barr döda växtligheten, och i de väl gallrade ekarnes och bokarnes lätta ljusgröna skuggor växa blommor och gräs. Själva Fontainebleau-skogen, som ger en provkarta på de flesta klimats floror, företer även i granitregionen en omväxling, som förtar dysterheten, varjämte tallen, som här ersätter den nordiska granen, är mycket ljusare i tonen och att dess röda eller grå nakna stammar knappast beskuggas av den glesa kronan, som sitter kvar i toppen. Skogen ser här ut som om en fröhandlare kastat ut en säck spillfrö på måfå. Jag har, med annotationsboken i hand, på en enda punkt strax invid skogens södra kant, antecknat följande trädslag på en fläck, som icke var större än några acres: bok, ek, avenbok, poppel, akacia, tall, gran, hagtorn, björk, oxel, rönn, äkta kastanje (dock endast i buskform). Underskogens snår voro dessutom genomvävda av liguster, björnbär (ronce), hagtorn, slån, ginst, ulex, ormbunkar och ljung.

Vägarne äro släta som golv, makadamiserade, utan diken i kanterna. Route nationale, 16 meter bred, drar sig fram rätt genom landskapet som en kolossal boulevard, stensatt i kanterna och bevakad av två led väldiga träd, mest popplar, även akacior, stundom platanер, vilkas barkar vid ömsningen se ut som om de varit utsatta för en gevärseld. Poppeln, jag tror det är Canadapoppeln, ger slättlandet här sin karaktär, likasom pyramidpoppeln ger Lombardiet dess. Den följer alla vägar, den följer kanalen och ser mycket militärisk ut i dess raka led.

Vid vägkanterna ligga på bestämda avstånd depoter av flinta eller kalksten, avsedda till väglagning.

Frankrike saknar nästan sjöar, men är i dess ställe ett flodland. Ett franskt landskap utan skymt av en flod är ett undantag. I flodkanten samlas alar, pilar och popplar, vilkas lövverk dölja strandbrädden i en lummig grönska. I vassarne leka de muntra rörhönsen; och gäddan, karpen, barben med dess släktingar locka fiskaren till en tålamodsprövande sport.

Åkern här ligger i långa tegar av endast några meters bredd. Som jorden består av sandblandad kalkhaltig mylla går ej vetet bra till. Det hörer bäst hemma i de norra provinsernas leror. Däremot odlas en utmärkt potatis. Havren lyckas även gott. Bovetet, som är känsligt för frosten, tas mest som efterskörd till grönfoder, likaså majsen. Vitbetan odlas mest till boskapen, ty sockerfabrikerna taga numera sitt behov från Tyskland, som producerar den varan billigare och är bliven en farlig konkurrent för Frankrike.

Sparris, som lätt avsättes i Paris, finnes här hektarvis, och stundom mellan vinstockarne. Vinet är dåligt och odlas på fria fältet endast till bondens husbehov. Några kilometer norrut ligga dock de berömda vingårdarne vid Thomery, där den ryktbara Fontainebleau-druvan, eller Chasselas Blanc har sitt hem, men där drives den endast till matdruva mot spaljér. (Det är dennas avkomlingar, som betäcka millioner hektarer vid Lac Leman och drivas i vinkast ända upp i Sverige.) Foderväxterna äro lucerne, sainfoin, trèfle incarnat som följa säden i skiftet, ty här begagnas icke längre träde, så långt har man kommit.

När jag nu frågar père Charron (jag fortfar att kalla honom Charron fastän han heter något annat): är er jord fruktbar? så svarar han: pas mal. Frågas père Jules, svarar han: ça dépend, men père Morot är viss på att den icke lönar sig.

Hur förhåller sig nu med Frankrikes fruktbara jord, som är så ryktbar ända till Ultima Thule och om vilken därstädes gå sagor, att en gubbe och en gumma vände åkern med en käpp utan att begagna plog eller spade? Ja, att besvara den frågan vore att ge lösningen på den svåra jordbruksfrågan, och det vill jag ej åtaga mig. Svårigheten är desto större som Frankrike är ett mycket stort och omväxlande land, med mångahanda kulturer och jordmån. Skulle man få sluta av medelavkastningen av en hektar, skulle Frankrike stå långt under alla de andra europeiska länderna såsom synes av följande tablå:

England ger per hektar av vete, 28 hektoliter;

Rhen-Preussen och Hannover av vete, 25 hektoliter;

Preussen och Sachsen av vete, 24 hektoliter;

Holland av vete, 22 hektoliter;

Danmark, Norge av vete, 20 hektoliter;

Österrike-Ungern av vete, 17 hektoliter;

Frankrike av vete, 15¼ hektoliter.

Men nu finnas stora differenser mellan kantonerna, så att i Isère kan man skörda 35 och Dordogne endast 6¾ hektoliter per hektar.

Och detta rika Frankrike importerar vete, emedan det icke kan förse sig själv med bröd. Är Frankrike då så rikt? Och få gruvor, inga skogar äger det. Vad lever det då på? På vin, sidentyger och främlingar? Troligen. Men det är riskabla födkrokar, ty vinet kan härjas av phylloxeran och oïdium, silkesmasken är sjuk, sidenarbetarne i Lyon lida av anarkism; främlingarne börja troppa av, sedan fransmannen efter kriget upphört vara artig.

Man har insett detta och lagstiftarne hava alla varit ense om att Frankrikes nyupptäckta fattigdom ligger däri att jorden icke ger tillräckligt mot vad den borde. Jag tror man har rätt, men som botemedel har man blott rekommenderat ett enda, som hittills visat sig vara overksamt: skyddstullen. Och därmed äro vi huvudstupa inne på »La crise agricole».

Så här låta klagomålen. Vetet hotas av konkurrensen med Amerika och Indien; vitbetan av Tyskland och Österrike, ullen hotas av La Plata och Australien, som lära infört sedan 1880 för 1 milliard av denna vara; vinet i Midi är härjat av phylloxeran; colzan, som förr upptog 350,000 hekt-

arer, upptager numera endast 100,000; linet har gått ner från 125,000 till 60,000 hektarer; hampan från 175,000 till 80,000. I fjol infördes 2,500,000 tyska får till Paris. Tack vare en tarif de pénétration kunna stenkol, legymer m. m. införas, och vissa varor kunna avgå från London till Paris för 21 francs mindre i frakt än om de expedierades från Boulogne. Vidare: en kryddkrämare med varor på lager för 1,800 francs skall lätt få ett banklån på 1,000 francs, men en lantbrukare med 10,000 francs inkomst skall endast med stora svårigheter erhålla dessa 1,000 francs och mot omkostnader som kunna gå till 10 procent. Städerna (se där fienden!) genera sig icke att ta oktroj. Och så skatterna. »Var gång du för nio säckar säd till torget, tager staten tre.»

Till krigstjänsten kontribuerar landet med $^4/_5$ av kontingenten och städerna endast med $^1/_5$.

Och sedan, timbres, enregistrement, omkostnader vid alla livets tillfällen. En egendom på 100,000 francs kan icke ändra ägare utan att statskassan och notarien gripa 7 eller 8,000 francs. En arvtagare på 481 francs i lösören fick vid myndig ålder en räkning på omkostnader, men av arvet icke ett spår. Det hade gått åt till förvaltningen.

Så klagar en gammal sous-préfet, som nyss givit ut en broschyr i frågan, och hans läkemedel är: skyddstullar. Härtill svarar en direktör för åkerbruksstationen i östra Frankrike: Skyddstullen hjälper icke, ty det låga spannmålspriset beror av landets sista g o d a skördar. Nej, menar han, olyckan ligger i att produktionskostnaden är för hög och avkastningen för liten. Det vill säga: åkerbruket

står lågt i Frankrike. Alltså, låtom oss höja det genom alla möjliga medel på en gång.

Vad säger nu père Charron om allt detta? Jag frågade honom härom dagen, om han haft någon känning av »krisen»! Nej, det visste han ingenting om. Det är bara »spannmålshandlarne» (han kallar de stora jordbrukarne spannmålshandlare!), som känna av amerikanska konkurrensen, och regeringens skyddstull på vetet gjorde icke alls åsyftad verkan på sista valet, vilket som bekant utföll tämligen dåligt.

Vad klagar då père Charron på? Han säljer inga egendomar och ingen spannmål, han säljer bara höns, ägg och legymer till skatten, och äter upp sitt för resten, han odlar vin till husbehov, han vill inte ta några banklån, utan hellre placera sina pengar i en bank.

Men han har andra klagomål, och särskilt tre mycket allvarsamma. För det första: jordstyckningen; för det andra: jordskattens ojämna fördelning; för det tredje: invandringen till städerna.

När jag gick med père Charron ut på fältet, visade han mig, på ett ungefär, tjugu lappar, strimlor, rutor, några icke större än ett par tvåmanslakan, kastade här och var mellan grannarnes åkerbitar. Han ägde ännu femton lappar, men de syntes icke, ty de lågo under andra byar, en timmes väg längre bort. Dessa alla parceller hade genom arv och gifte kommit under hans hand, men de gåvo icke mycket, ty brukningskostnaden var för hög. Än skulle han hit med plogen och vända, än dit. Vid skörden fick han vänta på grannarne, ty han kunde ej köra fram i deras åker, eller också fick han bära

sin skörd. Därav oupphörliga klagomål, kiv och strid och processer.

— Men varför icke ändra detta? frågade jag. Varför icke skifta?

— Det kan icke ändras, svarade han bestämt. Alla ville ha jorden nära byn och ingen skulle tro annat än att honom skedde orätt.

— Kan det inte? Jo, min gubbe lilla, vi ha ändrat det i Sverige redan för 50 år sedan genom lag. Och ni ha själva gjort det i Meurthe-et-Moselle, Haute-Saône, Cote-d'Or och flerestädes. Ni hade en lag av den 16 juni 1824, som fixerade till en franc rätten att skifta, men som avskaffades 1834. I Schweiz har man skiftesstadgar, som äro tre hundra år gamla. Skottland, Tyskland, Österrike hava försökt detsamma. I Sachsen äro mellan 1833 och 1865 mer än en femtedel av kommunerna skiftade och det fordras till skiftet två tredjedelar av de intresserades medgivande.

— Här kan det ändå aldrig gå för sig, vidhöll père Charron.

Och det är tyvärr mångas mening.

Nu finnes ett annat medel och det är att förekomma jordstyckningen. I Sverige var ej tillåtet klyva ett hemman längre än till »besutenhet» (numera dock fritt under vissa villkor). Med besutenhet menar lagen att ägaren skall kunna föda tre arbetsföra personer, samt ängen och betesmarken vara av den godhet, att med tillhjälp av halm från åkern och lövtäkt en häst eller ett par dragoxar, två eller tre kor och fem eller sex får eller getter kunna födas sommar eller vinter. I Sverige, där bonden har många barn, medför denna lag den

olägenheten att vid faderns dödsfall endast den äldste får sitta vid gården och lösa de andra syskonen, som då vandra till staden eller söka tjänst. I Frankrike, där bonden endast har två barn, vore faran mindre.

I sammanhang härmed står grundskattens ojämna fördelning. Vid uppgörandet av den gamla Cadastern, varvid jorden delades i klasser efter dess bärande förmåga, togo sig många före att på spekulation sätta högre värde på jorden än den ägde, andra åter att av snålhet åsätta den mindre värde. Sålunda hava vi här på orten sämre jord högre beskattad än bättre, varav följer ett olidligt trassel vid ett skiftes uppgörande. Därför vilja icke bönderna höra talas om skifte förr än de fått en ny Cadaster uppgjord. Huru ojämn jordskatten är, kan man döma därav att på Korsika en kommun betalar $^{19}/_{100}$ procent, under det en kommun i Charente betalar 30 procent, alltså 158 gånger högre.

Det tredje klagomålets framläggande eller invandringen till städerna uppskjuter jag till ett nästa kapitel, som handlar om skolgången och krigstjänsten, med vilka denna sak står i intimt förhållande.

TREDJE KAPITLET.

Skolan. Rensad från monopolreligion. Markisen återupphänger krucifixer. Flickorna läsa grundlagarne liksom gossarne. Men sy i stället för att snickra. Moralen. Medborgerlig undervisning. Historien sämre än geografin. Undervisningstiden för lång. Ungdomen hinner blekna och får avsmak för jordbruket. Paul Bert vill ha bort studentexamen. Sonen är faderns livegne. Söker emancipera sig.

Strax bortom kyrkan ligger märiet, i vilkens byggnad skolan är inhyst. På muren invid skolans port sitter anslaget Baudry d'Assons interpellation till Brisson den 15 december 1885. Det är ett väldigt stor plakat, innehållande ett troget referat över diskussionen i deputeradekammaren om indragning av vissa prästlöners utgående ur statskassan. Jag måste ofta högt akta denna regering både för dess energi, dess sinne för verklighetens fordringar och dess ärlighet. Den har på detta plakat låtit trycka motståndarnes, de klerikalas alla smädelser likaväl som ministrarnes svaromål. Det skulle aldrig kejsarregeringen ha gjort. Och min högaktning stiger till beundran, när jag träder in i denna skola med den obligatoriska folkundervisning, som är kanske den största bragd, det bästa arbete på framtiden, som

den så illa anskrivna regeringen utfört. Och om jag därtill lägger en smula tacksamhet, gör jag endast rättvisa, emedan mina barn utan att vara franska medborgarinnor, utan att betala skatt, tillåtas njuta samma kostnadsfria undervisning, som landets barn.

Min by har ännu icke skaffat sig något ståtligt skolhus; den har byggt på vad den ägde och bibehållit sina gamla skolsalar. Man »laiciserade» dem, det vill säga avlägsnade de religiösa föremål, vilkas närvaro kunde såra frigjorda människors känslor, men vilkas frånvaro icke kunde såra någons, helst samma föremål lätt kunde återfinnas i kyrkan. Men allt går ej på en gång och ännu hänger ett krucifix ovanför kaminen. Inspektören lät flytta det på vinden för ett år sedan, men mären, M. de Marquis, har sedan låtit hänga upp det igen.

Skolbänkarne, utan ryggstöd, äro av gamla modellen, likaså de långa, smala borden, men barnen äro ej vana att sitta bekvämt. Svarta tavlan, kartorna, de metriska måtten och de geometriska figurerna kläda väggarne.

Som bekant undervisas de franska barnen från 5 till 13 år varje dag utom torsdag och söndag under skolårets lopp. Torsdagen är anslagen till tvångsfri religionsundervisning hos prästen, för dem som så önska. Den nya skollagen har sålunda icke utövat något tvång på någons religiösa känslor.

Undervisningstimmarne äro mellan 8—11 med 10 minuters rekreation mellan 9,30—9,40; samt mellan 1—4 med rekreation mellan 2,30—2,40.

Vad nu den nya uppfostran angår, möter man genast och i främsta rummet tvenne undervisningsämnen, som förut saknats här i landet och kanske

ännu saknas annorstädes i Europa: moralen och den medborgerliga undervisningen.

Moralen, som nu skall substituera skolans religion, finner jag förträfflig. Det är icke den gamla Esséer-moralen, men det är kristendomens ömsesidighetsmoral, modifierad kanske av den franska positivistmoralen, härledande sig därav, att de nu styrande männen till en del äro lärjungar av Auguste Comte.

Det var nog ett svårt och ömtåligt arbete att redigera de läror, som först av alla skulle i och för samlevnaden inplantas i femåringar, vilkas föräldrar till största delen hava bortkastat all religion. Så här har emellertid styrelsen uppsatt schemat för moralundervisning åt de minsta barnen. Läraren skall söka begagna själva lektionstimmarne och vad som under dem tilldrager sig, för att på denna reala grund låta barnen förstå samlevnadens grundvillkor. Genom uppvisandet av förhållande mellan fel och bestraffning giva dem begrepp om plikt, genom exempel ur skollivet självt inspirera känslan av rättvisa, heder, hållandet av överenskommelser; sätta över allt ärlighet och uppriktighet, samt aldrig nedslå barnet genom att avsnäsa dess frispråkighet, dess frågor eller anhållanden. Alltid förklara varför ett straff tillämpas, att det icke må förefalla barnet som hämnd o. s. v.

Vidare: utrota fördomar och vantro, såsom vidskepliga historier om troll och förebud, spådomar m. m.

Inplanta farorna av hemliga laster, lättja, dryckenskap, oordning, grymhet; ingiva medlidande

för de fallne, barmhärtighet med de lidande, tacksamhet.

Detta är ungefär de första begreppen om samlevnadsplikter, som meddelas under Cours elementaire.

I Cours moyen vidgas vyerna. Nu talas om barnets plikter mot föräldrar, lärare, syskon, och, för första gången kanske, mot tjänare. Därpå skyldigheterna mot fäderneslandet och mot sig själv. Här uttalas ett nytt ord: respekt för din kropp. Var snygg, måttlig, öva dina muskler. Var arbetsam, sparsam — och lek! Här har Spencers predikan mot samtidens fruktan för att roa sig fallit i god jord och grott. Roa dig! Vilket nytt ord för oss, som aldrig fingo höra annat än att nöjet var syndigt.

Hedra kroppsarbetet och behandla djuren väl, äro även tvenne goda ord.

Bland plikterna mot andra upptages även: respektera andras tro. Det är gott, men får väl tagas i något inskränkt bemärkelse, så att icke vantro också skall respekteras. Likasom jag ej tror, att en lagkommitté, vilken skall utarbeta nya lagförslag, får hysa för stor aktning för lagarne, dem han just skall avskaffa, utan att därför aktningen för lagarne slappas.

Så följer ett svårt kapitel. Plikterna mot Gud. Styrelsen säger ordagrant: »Läraren är icke skyldig hålla en föreläsning ex professo om Guds natur och attributer; de lärdomar han bör giva åt alla utan åtskillnad inskränka sig till några få punkter: först att lära barnen icke lättsinnigt uttala Guds namn. Han må söka med idén om första orsaken

(cause première) och det fullkomliga väsendet (l'être parfait) förbinda en känsla av vördnad och aktning och han må vänja alla att med samma aktning omgiva detta gudsbegrepp hos andra, även om detta skulle uppträda under skilda former med hans egen religions.»

Allt detta är vackert och lovvärt, men skulle i praktiken kanske föregås av religionens avskaffande såsom statsmonopol. Ty huru skola frikyrkliga kunna akta trosläror, som de måste ogilla och som de anse vara olycksbringande för mänskligheten, helst de själva retas till anlopp, dels genom kärlek till sanningen, dels genom att de tvingas betala understöd till prästerskap, som i statens kyrkor öppet smäda vad som för dem är heligt. Må det vara nog sagt!

Plikterna mot Gud resumeras slutligen också i programmet ganska svävande, så att läraren må lära barnet att den första hyllning han är skyldig Gud, består i lydnaden av hans lagar sådana de uppenbara sig i samvete och förnuft.

Så många sinnen, så många samveten! Och så många förnuft sedan!

Emellertid, i den tredje eller högsta kursen utvecklas närmare läran om plikterna mot familjen, samhället och fäderneslandet, varvid beröras frågor sådana som skatterna, rösträtt och dylikt.

Det hela slutar med en något oklar distinktion mellan plikt och intresse samt mellan den skrivna och morallagen. Författaren, som skrivit hela denna morallag att begagnas vid undervisningen borde väl icke ha sökt förmå ungdomen att tro det denna moral av födelsen vore inskriven med osynliga tecken

i deras hjärtan, ty då skulle han ju aldrig ha behövt skriva den nu.

Långt betydelsefullare är den medborgerliga undervisningen, vilken i nästan alla europeiska länder varit, med eller utan avsikt, utesluten ur skolorna. Och detta i så bedrövligt hög grad, att man somligstädes kan vara filosofie doktor, riksdagsman, ja minister utan att känna landets grundlagar.

L'Instruction Civique meddelar de första begreppen i rättslära och politisk ekonomi. Att styrelsen härvidlag begagnat tillfället giva ungdomen en motivering av de verkligt höga skatter landet nu får bära, det må väl icke förundra. Och att den även förklarar de tunga skattebördornas tillkomst av kejsardömets felsteg är ej något att anmärka emot.

Ett litet förträffligt bihang till den större läroboken är en Formulärbok, tryckt med både lättlästa och svårlästa skrivstilar, innehållande exempel på alla de akter, till vilkas upprättande man i vanliga fall måste anlita advokatens biträde. Här finnas kontrakt, betyg, växelformulär, kvittanser, borgensförbindelser, räkningar, ansökningar, inlagor, testamenten och mera sådant. Varförutom boken som sagt lämnar tillfälle till övning i att läsa olika slag av skrivstilar.

Med särdeles omsorg är naturläran behandlad av Paul Bert själv, och det går nya friska vindar genom det lilla mästerstyckets blad. Alltjämt tilllämpningar på det verkliga livets krav. För första gången har man också nöjet få blicka in i »den hemliga vetenskapens» mysterier, och den berömda läkaren-fysiologen talar för ungdomen om sjukdomar

och enklare kirurgiska operationer, till och med om läkemedel. Tyvärr slutar han sina upplysningar med det råd, att man alltid skall vända sig till läkaren. Varför icke i stället lära varje barn lägga första förbandet på ett sår, kalla en drunknad till liv, förekomma och bota de vanligaste krämpor i stället för att alltjämt hänvisa till läkaren, som på landet vanligen bor långt borta och är så dyr att få. Emellertid är Frankrike mycket liberalt även i fråga om läkemedels utlämnande, och en familjefar går vanligen direkt till apotekaren, för att få både ett råd och läkemedel, när någon krämpa uppträder i huset. Jag har till och med fått arsenik och morfin utan recept, och de mest brukliga läkemedlen finnas alltid färdiga i piller, pastiljer eller droger.

Geografin är mönstergill. Att fäderneslandet är så utförligt behandlat förvånar den utländing, som är bortskämd med att studera alla främmande länder före sitt eget. Här synes mig fransmannens patriotism berättigad och vacker, och här har han skilt huvudsak från bisak. Allt är synoptiskt, avsett att inläras genom ögat. Här finnas kartor, speciellt över floder, berg, departement, provins, militärdistrikt, järnvägsnät, kanaler, geologiska formationer, produkter, industrier, så att lärjungen lär sig känna varje provins och vad den frambringar eller förädlar.

Svagast förefaller läroboken i historien. Illustrerad som de flesta läroböckerna, vilket är ett stort framsteg, synes den lida av betänkliga brister. Den fortfar att begagna regenternas namn såsom indelningsgrund för epokerna, och vad värre är, nästan alla illustrationer illustrera bataljer eller obetydliga

händelser. Bataljer äro visserligen betydelsefulla för territoriets historia, men i folkens liv ha de icke alla spelat samma roll. Allt som rör regentens person är dessutom framhållet för mycket, alldeles för mycket för ett republikanskt land. Här finnes sålunda bilder med underskrifter sådana som: »Henrik IV:s silkesstrumpor» och »Konung Henrik III. Henrik III och hans hovmän älskade frivola nöjen; de smekte små hundar, retade papegojor, spelade bilboquet.» Om man skulle misstänka, att det låge en republikansk avsikt att systematiskt nedsätta regenterna, bedrar man sig. Ty själve Napoleon III är skonsamt behandlad. Om sista kriget 1870—71 skriver författaren ännu 1885: »Frankrike har förlorat sin krigsära under 1870 års krig. Det har förlorat en del av sitt territorium. Mer än femton hundra tusen människor, som bebodde våra departement Haut-Rhin, Bas-Rhin och la Moselle och vilka voro goda fransmän, hava nödgats bli tyskar. De äro icke resignerade under sitt öde. De avsky Tyskland; de hoppas alltjämt åter få bli fransmän.» Här inskjuter emellertid författaren ganska ridderligt en eloge till fienden, som förtar det hatfulla i den föregående strofen. »Men Tyskland håller på sin erövring, och Tyskland är ett stort land, vars invånare älska uppriktigt sitt fädernesland och vars soldater äro tappra och disciplinerade.»

Och han slutar med ett råd till fransmännen, att om de vilja segra nästa gång, de skola taga lärdomar av fienden och bli goda medborgare och goda soldater. Varpå läseboken avslutas med en invokation till ungdomen att en gång hämnas (sic) sina fäder slagna vid Sédan och Metz. »Det är Eder

plikt, ert livs stora plikt!» Nåväl, det är en älskvärd svaghet hos en nobel nation som den franska, nobel med alla dess älskvärda svagheter.

Detta om läroböckerna. Läseböckerna äro väl utarbetade och alla illustrerade. De handla om allt mänskligt vetande, industri, åkerbruk, naturvetenskap.

Därjämte finnes ett mindre läsebibliotek för utlåning, innehållande skrifter i lantbruk och något skönlitteratur. Dock försäkrade skolläraren, att man hellre läser Jules Verne än lantbruksböckerna. Ungdomen lånar dessutom mellan sig Zolas romaner, vilka emellertid ej äro omtyckta av föräldrarne. Från departementet Seine, det vill säga Paris med omgivningar, har man nyss publicerat en liten statistik över utlåningen från municipalbiblioteken. Av densamma finner man, att av 700,000 utlånade arbeten 65,000 rörde vetenskaper och konster, 58,000 historien, 64,000 geografin, 84,000 poesin och teatern. Men mer än hälften eller 400,000 voro romaner. Varav framgår, att människorna ännu äro ett långt stycke från att ha försonat sig med verkligheten utan hellre trivas i fiktionernas halvdunkel.

Till undervisningen hör även trädgårdsskötsel och snickeri samt för flickorna sömnad och stickning.

Allt är sålunda väl beställt, och de prov, jag sett på självständigt komponerade uppsatser över utgivna ämnen, vittna om en aktningsvärd grad av förstånd och rätt mycket insikter.

Men, här kommer ett fruktansvärt men, har skolreformen medfört alla de önskade goda resultat man väntat sig och har den utövat något inflytande på

jordbruksbefolkningens ekonomiska villkor? Jag nämnde ovan, att de äldre bönderna med stora farhågor motse resultaten. Förr, säga de, kunde vi föda och kläda de unga, emedan de gåvo sitt arbete åt jorden, nu få vi försörja mellan fem och tretton år en hop små herrar, vilka endast äro improduktiva, och vilka efter sju års vistelse i skolan icke kunna arbeta, emedan de icke lärt det, och icke vilja arbeta i jorden, sedan de läst i böckerna. Lyckas de ändock komma i arbetstagen intill det tjugonde året, så väntar kasernen dem, och efter fem års samliv med kamrater vandra de alla till staden. Denna klagan är allmän, men den riktar sig ej mot undervisningen såsom sådan, utan mot dess för långa utsträckning. Man läser sålunda hela året om, med endast en månads vakans om sommaren i augusti och åtta dagar vid påsk. Läroböckerna äro för stora, timmarne för många och ämnena också. Père Charron menar, att saken kunde hjälpas med att innanläsning och första skrivövningen förlades till hemmet, läroböckerna förkortades och läseböckerna överlämnades åt självstudium, likasom ock timmarnes antal borde inskränkas, så att kroppsarbetet ginge parallellt med den bokliga uppfostran. Är landet ruinerat förut, menar han, skall det numera komplett läggas öde av skolan och kasernen.

Om denne bonde vore en klerikal och reaktionär, skulle hans tal icke förefalla som annat än klerikalt och reaktionärt, men han är en upplyst och bildad republikan. Han har själv icke allenast besökt folkskola utan även collège, där han studerat åt juridiken. Men han var klok och gick tillbaka till bondens stånd och villkor. Han anser också,

att ungdomen lider av en intelligenssjuka, som underblåses av skolan, och med vilken följer förakt för jordarbetet, vilket yttrar sig i invandringen till städerna. På de sista tio åren, säger han, ha 800,000 bondgossar och flickor övergivit jorden och dragit in till städerna för att bli arbetare och tjänstehjon, och därigenom ökat de arbetslösa och missnöjda industriarbetarnes stora här och genom konkurrens försämrat tjänstehjonens ställning samt anslutit sig till de prostituerades och strejkandes skaror.

Faktum, eller att jorden övergives, kan ej förnekas, men har Père Charron rätt, då han uteslutande tillskriver skolan och kasernen denna ledsamma omständighet? Det finnes en lag för samhället, som påminner bra mycket om lagen om vätskors strävan till jämvikt i kommunicerande rör. Det finnes en drift hos samhällsmänniskan att förbättra sin ställning, att stiga på den sociala skalan, att arbeta sig upp, som det också heter. Bondens son, som arbetar åt fadern utan lön, känner sig ha en mindre självständig ställning än tjänaren och dagsverkaren, vilken dock har betalt och kan gå, när han vill. Sonen är bunden, icke alltid med kärlekens band, och hans person är verkligen ofri. För honom finnes icke någon utsikt att bli sin egen förr än fadern dör, och att med besparingar söka få gifta sig och komma till sitt eget är ju omöjligt, då han ej äger kontanta medel att spara på. Är det då underligt att han går ut ur huset så fort han kan? Men vart skall han gå? Fädernejorden är redan så styckad, att han ej kan komma i besittning av ett arpent, förr än de gamla levat slut, och att taga tjänst hos en bonde är ju som att stiga ner från sin klass.

Återstår bara att gå till staden. Jag tror sålunda, att den gamle bondens skyllan på skolan är något ogrundad och att han är för intresserad i frågan för att kunna vara opartisk.

Men huru skola de unga bönderna hållas kvar vid jorden?

Napoleon III tänkte en gång (i sin ungdom!) över orsakerna till den eviga oro, som störde samhällets centra eller städerna. Och han trodde sig finna roten till det onda i städernas otillbörliga tillväxt, vilken han åter tillskrev invandringen från landet och jordens övergivande. Han författade till och med små skrifter om saken, och i en av dem, vilken stämplades såsom skäligen socialistisk, skrev han följande recept mot det anmärkta onda: »Utrotande av pauperismen genom att undervisa den fattige och genom att inbjuda (c o n v i a n t) honom göra produktiva de 9,190,000 hektar oodlad jord, som tillhöra antingen staten, kommunerna eller enskilda. Dessa hedar (l a n d e s), ljungmarker, kommunaljordar, utmarker (p â t i s) giva endast en svag reveny (8 francs per hektar), och är ett dött kapital... Må man giva (utan ersättning) åt dessa armar, som äro improduktiva, dessa jordstycken, som äro improduktiva, och dessa två döda kapital skola återgiva livet åt varandra.» Därpå föreslår författaren inrättandet av åkerbruksassociationer m. m.

Denne man, som kanske var mera välmenande än brottslig, var måhända mera realist än Paul Berts positivistiska regering, då han ville sätta bredvid undervisningen rent praktiska reformer. Den nuvarande regeringens fel består kanske i att den med bokundervisningen ensam velat hjälpa allt. Nyligen

har också en mycket värderad, ehuru ännu missförstådd författare, A. Toubeau, i ett förträffligt arbete, Le Relèvement de la population, vidrört samma fråga och formulerar sin huvudanmärkning mot systemet sålunda: »Genom att dela livet i två epoker: den ena under vilken man tänker, den andra under vilken man arbetar, skadar man både tankeförmågan och arbetsförmågan. Teori och praktik skola gå tillsammans som tanken och ordet.»

Samme författare har även fäst uppmärksamheten på det slaveriförhållande, varunder barnen leva, och han har, dock långt ifrån att angripa familjen, som han finner vara samhällets naturliga grundval, velat begränsa dess myndighet över barnen till barnaåldern. Han framhåller skadligheten i att barnen stanna för länge i hemmet, menande, att den individuella ansvarigheten därigenom minskas och förmågan av omtanke och förutseende försvagas. Slutet av hans kritik blir yrkandet på ungdomens emancipation. Som författaren har ett universalmedel: den metriska beskattningen eller exklusiva jordskatten, tror han, att barnen genom densamma skola få lättare att snart bli ägare av en jordlott och komma till att grunda familj.

Som jag ej sett varken den oodlade jorden upplåten gratis eller den metriska beskattningen genomförd, kan jag ej döma om de föreslagna medlens verksamhet. Jag har endast velat anföra dem för att visa, att avancerade reformatorer ej skyllt på skolgången för jordbrukets sjunkande och ännu mindre fordrat dess indragande för jordbrukets höjande.

*

Men faktum kvarstår: att bonden tillskriver den långa skolgången barnens olust mot jordarbetet.

I Österrike har nyss en häftig kamp utkämpats rörande den obligatoriska skolgången på landet. Den gällande lag som då avskaffades anbefallde åtta års skolbesök. I alptrakten, där det var långt till skolan, blev denna lag outhärdlig och kunde ej tillämpas. Den ansågs mycket liberal och kallades kostnadsfri, oaktat den ålade bönderna en svår skatt i arbetskrafter. Missbruken blevo hävda och minister Taaffe inskränkte på vederbörande bönders begäran den långa skoltiden, varför han ansågs mycket reaktionär och till och med klerikal.

I Sverige finnas de mycket lovordade folkhögskolorna. Som kunskapens träd äro även de på gott och ont. Vid en av dessa skolor, som jag känner, gestaltade sig undervisningen på följande sätt. Förmögna bondgossar och bondflickor skola vid denna anstalt få lärdomar för det liv som förestår dem. De uppföra låtsade kommunalstämmor, där de turvis tjänstgöra som ordförande. De lära något bokhålleri och naturvetenskap. Detta är utmärkt gott. Men därjämte läsa de svensk historia av gamla goda slaget, Tegnérs romantiska chauvinistiska poem, Topelii bravader, svensk litteraturhistoria. Åkerjorden, som är anslagen till praktisk undervisning, utarrenderas och trädgården skötes av drängar. Herrar elever, vilka betrakta sig som studenter, spela kort och dricka om nätterna. Flickorna lära bland annat tapisserisömnad. Detta är trädet på ont! Denna skola har medfört det resultat, att åkerbruket övergives av dessa ungherrar, som sedan bliva advokater, klockare eller gå till städerna. Ändamålet,

eller kunskaps spridande till den jordbrukande befolkningen, är sålunda förfelat, då samma jordbrukande befolkning upphör bruka jorden, så snart den fått kunskaper.

Skall man därför fördöma folkhögskolarna? Ja och nej, ty det finns frågor som kunna besvaras med ja och nej.

Paul Bert, vilken väl känner satsen om vätskors jämvikt, har också insett att den ena ytan icke kan stiga utan att den andra faller, och har därför varit betänkt på att låta den högre falla litet, så att båda komma i nivå. Härigenom skulle den lägres strävan att stiga minskas och jämvikt småningom inträda. I fjol våras framlade han till den ändan ett förslag om studentexamens avskaffande, vilket förslag förordades i en tidning av en modern ande, som icke älskar överkultur på något håll, nämligen Guy de Maupassant. Denne ansåg studentexamen vara för vidlyftig, skolan för opraktisk, emedan den borttog förmågan av självverksamhet.

I Norge har ämnet varit före och kommer nog snart upp igen.

Halvreformer kunna således finnas, vilka motverka sitt ändamål, och den utsträckta folkundervisningen utan samtidig inskränkning av den högre undervisningen, synes vara en betänklig halvmesyr

FJÄRDE KAPITLET.

Bristen på armar. Tyskar och belgare inkallas. En dagsverkare i vita manschetter. En svensk statkarl. Jordens gång från herrarne till bönderna. Arrendena övergivas av brist på daglönare. En arrendator med 70 tunnland åker, en dräng och två hästar. Arrendet 1,500 francs, men jakträtten 4,500 francs på samma egendom. Bonden som svindlare.

Bristen på armar och armarnes dyrhet, se där bondens stående klagomål. Och saknaden av hjälpfolk är i Frankrike så stor, att man under skördetiden måste inkalla belgare och tyskar.

Utom de ovan berörda orsakerna till armarnes motvilja mot jorden finnas även andra. Samtidens människor tyckas vara under inflytande av en evolution av sällskapsdriften, vilken för övrigt hos den keltiska rasen lär vara mera utvecklad än hos andra.

Att arbeta på fältet är utom under skördetiden ett ensligt liv. Den franske bonden, som mestadels lever i byalag, är van vid umgänge, och ensamheten plågar honom. En dagsverkare här i byn föredrog sålunda kamratskapet och det tråkiga arbetet vid en järnvägsanläggning med 3 francs och 50 centimes om dagen mot att gå på åkern för 4 francs.

Bonden vet också väl, att dagsverkaren ingenting uträttar, om han ej har kamrater eller uppsikt. Härtill kommer tidens demokratiska anda, som pressar underklassen upp mot överklassen, vilken strävan tar sig uttryck i bättre levnadsvillkor och bättre kläder.

Jag såg i morse på min promenad utåt fältet en dagsverkare, som bröt upp en klövervall med en hacka. Klädd i svarta veloursbyxor (ett steg över bondens b r u n a vardagsvelours), väst av mörkt ylletyg, ren vit skjorta, vars manschetter lyste vita, och med en svart mössa med skärm, liknade han en handelsbokhållare mera än en bonde. Hans klockkedja dinglade från västfickan vid varje hans kroppsrörelse, och hans ansikte med ett par svarta militäriska mustascher var icke brynt av solen.

Denne arbetare förtjänar vintertiden 4 francs om dagen, om sommaren ända till 5 francs och 50 centimes. Han bor på hoteliet, där han är inackorderad i allt för 3 francs och 50 centimes. Där får han utom första dejeunern sina två måltider kl. 11 och 6, varvid vankas soppa vid båda, legymer och kött eller fläsk samt en halv liter vin.

Om aftonen och om söndagarne spelar han biljard, arrangerar baler och trakterar. Han är icke våldsam eller övermodig, men han är säkrare i sitt uppträdande än bondens söner, ty han räknar sig ej som tjänare. Han skänker sitt fria arbete mot en överenskommen betalning, går och kommer när han vill och lyder icke under någon. Är det ont om arbetare, sätter han upp sitt pris.

Huru avundsvärd är icke denne mans ställning mot de svenska statkarlarnes och torparnes, vilkas

klass saknas i Frankrike, där man antingen är egendomsägare (stor eller liten), bonde, hälftenbrukare (métayer) eller arrendator (fermier).*

Bristen på arbetare till jorden har sedan länge utövat sitt inflytande på jordstyckningen och jordens övergående i brukarens händer.**

Man har tillskrivit jordstyckningen i Frankrike nästan uteslutande konfiskationen av adelns, emigranternas och prästerskapets gods vid den stora revolutionen, men en nyare författare, Léonce de Lavergne, har undersökt saken och funnit den icke förhålla sig alldeles så. En del av de konfiskerade godsen återställdes under restaurationen, och de som ej restituerades kommo ej direkt i bönders, utan i egendomsspekulanters händer. Från dessa bourgeois gingo

* Jämförom den franske dagsverkarens 1,500 francs (= 1,000 kronor runt) med en svensk statkarls stat i Skåne:

	Kr.
Kontant lön	145
33 kft råg	80
18 dito korn	40
6 dito malt	15
1 dito ärter	4
5 tunnor potatis	20
1 kanna mjölk dagligen	51
Summa	355
Fri bostad	30
Diverse förmåner	20
S:a s:rum	400

400 kronor mot 1,000 kronor.

** I Italien har detta antagit sådan utsträckning, att i Frioul lantegendomar lagts ner av brist på arbetare. I Italien utvandrar nämligen jordarbetaren.

de småningom ut genom detaljköp till bönder, då herrarne ej kunde bruka dem av brist på armar. Bristen på armar lär ha uppstått, säger författaren, dels genom de stora byggnadsarbetena i Paris under andra kejsardömet, och icke minst genom de oerhörda arbetskrafter, som järnvägarne fordrade.

Härmed må nu förhålla sig huru som helst, den franske bonden frigjordes från feodalväldet genom revolutionen, kom genom besparingar och flit att äga jord, men står nu såsom jordägare gent emot arbetaren och sina söner, utan vars hjälp han ej kan höja sina förmögenhetsvillkor längre.

Père Charron sade mig här om dagen att det gått så långt, att han ej kan driva jordbruk med behållning, även om han hade arbetare, ty deras arbete betalar ej lönen.

Följderna härav äro nu mindre kännbara för bonden, som arbetar själv och lever måttligt, men för arrendatorerna, som taga mycken jord på spekulation, är en verklig kris för handen. I departementet Aisne, som för icke länge sedan var ett av de mest blomstrande, ser man arrendatorerna övergiva fermen; tiggare stryka kring landet, och egendomsägarne skynda att sälja eller lägga jorden i jaktmark. Endast i det nämnda departementet lågo (enligt Journal officiel, febr. 1885) 840 stora och vackra fermer övergivna. Och under loppet av de tre sista åren ha kontrakten gått ner med 60 proc.

Här i trakten av Seine och Marne finnas många Châteaux. Jag kan räkna 6 à 7 på min korta morgonpromenad. De hava för länge sedan upphört äga jord och äro nu endast sommarnöjen, som stå halva året med stängda luckor.

Ett av dessa slott, som ännu äger jord, är utarrenderat åt en bonde. Jag besökte honom här om dagen och fick en ganska lärorik levande bild av den evolutionens gång, som nu kallas arbetarnes emancipation.

Omgiven av en tämligen dålig jord, mest bestående av sandblandad mylla med mycket kiselsten, ligger arrendegården. Den var fordom ett slott och ser ännu ståtlig ut. Väldiga järngrindar, som ägaren, en pariserämbetsman, köpt gamla i Paris, öppna sig till den kolossala gården, som på alla fyra sidor är kringbyggd. Åt väster ligger mansbyggnaden, med högt brant tak, långa skorstenar i yttermuren, flöjlar på åsen och spår av borttagna hörntorn. I söder går ladugårdslängan, i öster logar och skullar, och norra sidan upptages av lider och tjänarnes flygel, med slöjdstuga och så vidare.

Fermiern, klädd illa som en fattig bonde, ledsagad av två raggiga vallhundar, mottog mig på gården. Jag trodde det var en gårdsdräng, men i en blink hade han presenterat sig som den tillfällige slottsherren. På stående fot redogjorde han för sina villkor. Egendomen, utgörande 70 hektar (omkring 140 tunnland) jord, inberäknade naturliga ängar, var arrenderad för 1,500 francs eller vid pass 20 francs hektaren. Om man nu vet, att medelarrendet för en hektar räknades 1880 för 60 francs, kan man sluta, att vår arrendator fått sitt ganska lågt eller att jorden var rätt dålig. Oaktat detta låga arrende hade han ändock icke kunnat betala detsamma, men det talade han icke om för mig. Vad var då orsaken? Därutanför lågo åkrarne släta som biljardskivor, i långa sammanhängande stycken, utan

diken, utan stenar. Den var mager, det är sant, men den var lättskött och skulle kunnat förbättras. Men här fattades mycket riktigt arbetare. Sjuttio tunnland åker skulle brukas med en plog, en enda dräng och två hästar samt gödslas efter sex kor. Det var sålunda ingen rimlighet. Också såg det hela ut som ett ståtligt elände. Gödseln låg kringkastad på gården och utsatt för väder och vind, och inga avlopp och uppsamlare från stall och ladugård förefunnos. Korna sågo ut som de magra nöten, och de två hästarne liknade rödskinnens krakar i jardin d'acclimatation. Fyratio får av Solognes brunhuviga ras stodo i kätten, och halva egendomen var lagd i gräsvall till deras bete.

Men fermiern var glad och nyter, ty egendomsherren var »så snäll». Troligen emedan han lyckats utarrendera jakten för 4,500 francs, varigenom han höll sig skadeslös för det förlorade arrendet. Ja, denne ansåg kanske som en vinst för jakten, att jorden låg obrukad. Så är fallet med många egendomar i departementen omkring Paris, att jakten betalar flere gånger arrendet, naturligtvis till stort förfång för jordbruket, som med avsikt hålles nere för att ej störa rapphöns och fasaner, vilka dessutom äro verkliga skadedjur för åkern.

Och ägaren, som visste arrendatorn sakna kapital, gjorde intet för att få jorden givande. Att köpa gödsel stod ej till, ty den säljes här ej under 5 francs kubikmetern, varav ett lass kommer att kosta intill 20 francs. Men man inköper likväl artificiella gödningsämnen, ty här i byn finnes en depot, samtidigt med att man slösar med de naturliga.

Men arrendatorn var nöjd. Han visade med en

viss högfärd sina rum. Cheminée med pendyl hade han, matbord, skänk och taklampa, ehuru denna blott som prydnad, ty den var nu, vintertiden, skyddad mot osynliga flugor medels ett flor. Han pekade på de gamla takbjälkarne, han visade en vindeltrappa av ek, som var en verklig antikvitet. Han förde mig trappan uppför, där fordom stora salen varit, ty spår av igenlagda höga rundbågsfönster syntes ännu. Där hade han några tunnor vete i en hög på golvet. Dåligt vete, efter vad man sedan sade mig, när jag företedde provet. Därpå ledsagade han mig ned i mjölkkällaren eller mejeriet han kallade. Källaren såg jag, men ingen mjölk, intet smör, ingen ost och inga redskap, men gott vatten fanns där, ty en källa porlade där fram.

Han var, som sagt, belåten med sin ställning. Här, sade han, är man sin egen herre och slipper trassla med grannarne i byn.

Sin egen herre! Ja, men herre utan drängar!

Denne arrendator föreföll mig vara typ för en ny evolution inom bondevärlden. Förr, och än i dag, strävade bonden att få en liten jordlapp, bli proprietär; nu tyckes han ävlas efter att bli stor fermier, bo som en seigneur och slippa betala arrendet. Är det möjligt, att han lägger av pengar, så är han ju en modern svindlare.

Men bakom dessa missförhållanden ligger dock som grund bristen på jordarbetare, ty arrendet, 20 francs hektaren, var ju ej för högt.

*

Fackmännens åsikt om arrenden i allmänhet är den, att de skada jorden och icke lämna nog säker

behållning åt arrendatorn. Kontrakten lyda vanligen på 6 eller 9 år. Nu måste arrendatorn under de första åren nedlägga kostnader på jorden, köpa kreatur, utsäde och redskap. Dessa utlägg vill han ha igen, och därför pressar han ur jorden så mycket han kan. Vid kontraktets utlöpande har ingendera parten vunnit något. Orsaken till kontraktens ingående på så kort tid är familjefaderns fruktan att vid frånfälle lämna barnen ett kontrakt i stället för en egendom. Därtill kommer lagens bestämmelse rörande utarrendering av omyndiges egendom, mans av hustrus, som ej får ske på längre tid än nio år. På så kort tid vill ej någon arrendator göra förbättringar på egendomen, och därför förblir allt vid det gamla.

FEMTE KAPITLET.

Evolutioner och revolutioner. Lagen om vätskors jämvikt verkar på samhället. Evolution inom äktenskapet. Den underkuvade familjeförsörjaren. Franska äktenskap. Damerna tycka ej om Napoleon och hans Code. Dot'en och Malthusianismens yttringar av släktkänsla. Folkminskning och välstånd i Frankrike. Franska seder mycket stränga. Romanska kyssar och germanska. Ett bröllop skildras.

Det finnes många, som mena, att våldsamma revolutioner ej mera skola inträffa och att den långsamma men permanenta evolution, som pågår mer eller mindre tyst, just är den moderna revolutionen. Sålunda ha vi sett, huru jordarbetaren utan egendom ävlas att mot högsta betalning lämna sämsta möjliga arbete för att med fakta övertyga egendomsägaren, att hans egendom är värdelös utan arbetare. Vi ha sett, huru bönderna gent emot proprietärerna småningom kommo att besitta den övergivna egendomen och nu i sin tur stå där med en värdelös egendom, sedan dagsverkarne upptagit samma strid emot dem. Och därmed äro vi samhällsproblemet in på livet.

Synes det icke, som om den drivande kraften ytterst vore begäret att komma från arbetet genom

att kasta det på andras skuldror? Och är icke vissa reformatorers åtrå, att få slut på denna strid genom en kompromiss, ganska sund? Kompromissen skulle bestå i att begagna varandra i stället för att begagna andra. Huru detta skall tillgå lämna de många programmen upplysningar om.

Men nu finnas även andra tysta evolutioner på andra områden. I samhällets understa grundval, familjen, börjar även det strama, och spänningen är på många håll mycket våldsam. Det bryter mellan makar och det bryter mellan föräldrar och barn. Vi ha ovan sett, huru barnen utvandra ur hemmet, där de levde lönlöst slavliv, nästan i livegenskap. Nu skola vi se, huru makarne upptagit sin strid om ställningen.

Äktenskapet, som förefaller vara i sin grund en mycket enkel och naturlig institution, vilande ytterst på hanen, honan och ungarne, har under samhällets invecklade utveckling blivit allt annat än förnuftig och billig. Först vilar det hela på en förfärlig orättvisa, att mannen ensam skall vara familjeförsörjare med så stränga förpliktelser, att lagen kan döma honom till tvångsarbete, om han ej uppfyller sina förbindelser. Hustrun har däremot blott en enda och mycket billig: att vara sin man trogen. Hos bonden, om vilken jag nu uteslutande vill tala, har blivit hävd, att hon lagar maten och sköter barnen. Genom en enkel sofism har hon blivit upplyst om, att det är endast hans mat hon lagar och hans barn hon sköter, under det hon glömmer, att det också är hennes. Hennes matlagning är icke oumbärlig för mannen, ty han kunde taga sina måltider på krogen.

Vad makarnes ställning här i Frankrike beträffar, synas hustruns intressen vara väl tillgodosedda.

I L'Instruction Civique, som läses i skolorna, har regeringen formulerat sin mening om parternas ställning sålunda:

»Det är fadern, som bör sörja för familjens uppehälle.

Modern bör endast arbeta, när icke mannens arbete räcker till. Hon bör så vitt möjligt söka ett yrke, som tillåter henne stanna hemma.

Hennes förnämsta plikt är att uppfostra barnen och sköta hushållet med ordning och sparsamhet. Mannen bör reglera utgiftskontot, men icke ingå i hushållets detaljer.»

Att han icke ingår i några detaljer kan jag försäkra, snarare synes mig hustrun här i landet vara ett slags administratör eller förmyndare. Franska kvinnan är en härsklysten, osentimental, praktisk företeelse, som, under det frågan om likställighet diskuterats, helt enkelt tagit makten. Jag trodde länge, att det endast var parisiskan, som med sina rovfågelsögon och sin haknäsa spejade efter en försörjare och nu på sista tiden med revolver och vitriol exploaterade mäns plånböcker, men jag finner att typen är nationell.

En på intelligensens och moralens sida överlägsen man kan mycket lätt komma under en låg, dum och hänsynslös kvinnas makt. För att få makt fordras endast courage att ta den genom att bryta överenskommelser. Amerikanaren höll på att komma under den invandrande kinesen, emedan kinesen hade en hänsynslösare moral än den eljes icke finkänslige amerikanaren. Jag tror, att den franska kvinnan,

född realist, utan spår av sentimentalitet, haft lätt att komma över den chevalereske fransmannen, som är kvinnodyrkare. Hans artighet mot kvinnan är ett erkännande av hennes överlägsenhet som kvinna, men icke som människa. När kvinnan avlägger sin kvinnlighet, börjar hennes makt gå ner, hennes trollkraft är bruten, och de ogiftas antal ökas. Med sann kvinnlighet kan då icke menas annat än full besittning av de könskaraktärer, naturen förlänat könet såsom kön. Den evolution, som nu genom överkultur kommit i rörelse och som strävar att utplåna könsdifferenserna, har väckt den moderna kampen om ställningen mellan könen, och äktenskapen börja bli olyckliga. Till och med ända ner bland bönderna har denna strid trängt, och vi ha här för ögonen åtskilliga illustrationer till ämnet.

Jules är en liten sällskaplig, vaken man, av vilken jag brukar hyra häst och vagn. Han har väl reda på sig och har givit mig många upplysningar under våra körturer här i trakten. Men han har en hustru, som tycker att han har för roligt på sina utflykter, och som sett att han kommit ur hennes händer genom att vistas utom hemmet. Hon har beslutit att underkuva honom. Genom vanan att se familjeförsörjaren göra allt grovarbete och ensam slava för huset, har hon lärt sig att betrakta honom som husets och sin dräng. Men genom långa ensamma timmars reflexionsarbete och grundliga samtal utanför porten med grannkvinnorna, har hon också upptäckt att hon är mannens piga. Som hon saknar sinnet för rättvisa, kan hon ej inse att jämvikt inträder, då ena parten är dräng och den andra piga. Nej, nu vill hon ha jämvikt efter sitt begrepp därigenom att man-

nen även blir piga. Vilka metoder hon begagnat, känner jag ej, man påstår att hon slåss. Varför han icke slår igen, beror både därav att en man icke bär hand på en kvinna, emedan det tar emot, och än mer därav att lagen i detta fall skyddar kvinnan, men icke mannen. Resultatet är emellertid halvvunnet, ty mannen är numera nödgad sköta barnen och laga mat. När han stundom, retad av manliga vänner, vaknar till självkänsla, söker han skaka av oket, men då uppstår ett sådant buller i byn, att han föredrar tystnaden och lidandet.

Jag kom häromdagen in för att betala en räkning. Mannen var ej hemma. Hustrun förklarade att det ej betydde något. Hon tog emot pengarne, timbrerade räkningen, kvitterade den i mannens namn och följde mig till dörren. Hon såg icke snäll ut, men tycktes vara en så kallad duktig kvinna.

Man har frågat henne och andra hustrur, som leva »olyckligt» med sina män, varför de icke divorcera.

— Det är så dyrt, svarade de, och dessutom blir avvittringen av egendomen så invecklad.

Vi ha också en bondkvinna, som ställt sig som kandidat vid ett val och lyckats åstadkomma röstsplittring genom att få 19 röster. Jag hade tänkt interviewa henne, men blivit avrådd av skäl, som voro talande.

Utom den frihet, som den gifta kvinnan tagit sig över den som lagen givit henne, har även kommunen befriat henne från hennes egentliga och tyngsta plikt som barnens uppfostrare. Till den ändan är en Salle d'asile upprättad, där barn ifrån två till fem år mottagas. Ett slags lekskola, dit barnen läm-

nas om morgonen, för att hustrurna skola få tillfälle sköta hus och ladugård. Sådana salar skola finnas i alla kommuner. Olyckligtvis är vår sal skött av religiösa systrar, som göra katolsk propaganda och därigenom förtaga verkan av skolans laicisering.

*

Äktenskapet i Frankrike är en mycket realistisk institution, avsedd till hustruns försörjande och släktets upprätthållande. Släktkänslan har varit mycket utvecklad hos denna nation, som icke velat ha äktenskapet som en förlustelse för makarne. Såsom ersättning för det förlorade sällskapslivet är äktenskapet i egenskap av tête-à-tête en mindre fullkomlig form. Andliga äktenskap eller själarnas förening kunna också mycket väl etableras utan mär och gemensam säng. Det är alltså ganska sunt detta så illa anskrivna franska äktenskap. Föräldrarnes känsla för släktet är också utvecklad, så att de arbeta och spara till en hemgift (d o t) åt dotterns blivande barn. Doten, tillkommen under försakelser, till förmån för ofödda, är sålunda en vacker sak från flera synpunkter. Den är nämligen även en hjälp åt mannen för de barn, hans hustru kommer att föda, och undantages också från mannens förvaltning. Att männen i Frankrike gifta sig för doten är också falskt. I andra länder kastar fadern sin dotter åt en man, såsom om han gjorde en god affär, vilket han ju gör, då han befriar sitt utgiftskonto från en tärande medlem. I Frankrike ger han en liten hjälp åt den blivande försörjaren. I Frankrike är man även så rättänkande, att man anser en man med en syssla, som ger 5,000 francs, icke alls gifta sig till pengar, om hustrun äger

100,000 francs, då hon ju ej i ränta medför mer än vad mannen ger till huset. Att hustrun genom paktum får undandraga sina inkomster från husets utgifter, är en artighet från den ridderlige mannens sida, men att hon nu vill ha denna bestämmelse lagstadd genom gift kvinnas äganderätt, är en oblyghet från hennes.

En annan yttring av denna omtanke för det kommande släktet i Frankrike, är inskränkning av barnens antal. Detta är ett vackert drag, ty det visar omtanke och kärlek. Men politiska män, som tillika äro patrioter, hava däri sett en rasens förminskning i antal, som hotar armékontingenten.

Vid den stora allmänna enquête agricole 1866 avgåvos i nästan alla rapporter såsom orsak till folkstockens stillastående eller nergående: föräldrarnes fria vilja över familjens tillväxt. Likaså hade man observerat, att i de rikaste provinserna, såsom Normandie, folkökningen var minst, under det att den ökades i de fattiga. Över denna sista omständighet anställde man många, långa och vetenskapliga tankeakter, tills ett ljushuvud löste frågan ovetenskapligt. — Ni ha förväxlat grund och följd, menade han. De rika provinserna äro rika därför, att de icke föda proletärer till världen. — Nu menas vanligen med att en trakt är rik, att där icke finnas några fattiga, och då har ljushuvudet rätt. Menas däremot rik produktion, så skulle enligt andra därtill fordras många arbetskrafter. Jag lämnar den frågan åt framtiden och konstaterar, att här i orten föräldrarne avgöra, huru många barn de skola ha, något som de tro icke angår någon annan än dem. Vore detta deras uppförande klandervärt, mena de att lagarne och de heliga skrifterna nog skulle ha lag-

stiftat och predikat om den saken. De religiösa skrifterna anse ju till och med kvinnan orenad av barnafödsel och påbjuda därför kyrktagning. Paulus aposteln finner äktenskapet endast vara ett nödvändigt ont. Och likafullt är det de religiösa och patrioterna, som beskärma sig mest.

Men folkminskningen i Frankrike, det rika Frankrike, har också sin grund i det ogifta ståndets tillväxande. I fjol våras höll en läkare, presidenten i antropologiska sällskaper, d:r Lagneau, en föreläsning i Academie des Sciences morales om celibatet i Frankrike. Han fann dess tilltagande betänkligt. Tillskrev dess tillväxt kaserneringen och prästadömet; men även den långa undervisningen vid skolor och universitet, omkostnader och administrativa formaliteter vid vigseln, svårigheten att leva, ökade fordringar på livet med mera.*

Man har här ganska stränga seder, man kallar, rörande förhållandet mellan könen. En flicka, som råkade få barn, skulle antingen i god tid gå i floden eller lämna byn. Gift skulle hon svårligen bli. Förlovningarne äro försiktigtvis korta. De anses ej

* Författaren gör även en jämförelse mellan folkökningen i Sverige och Frankrike, därtill föranledd av bekantskapen med en i Skandinavien mycket omtyckt skrift. Han säger: »Giftas, Les Mariés (Lausanne, Paris 1885), som herr A. Strindberg behagat skicka mig, ådagalägger å ena sidan att absolut återhållsamhet är för den unge mannen antifysiologisk, å andra sidan att de unga ofta hava stora svårigheter, innan de kunna få gifta sig. Och likväl är nativiteten i Sverige, utan att vara hög, en femtedel högre än i Frankrike, och dess folkmängd tillväxer betydligt. Av 1,000 kvinnor på 15 till 50 år mellan 1861 och 1875 räknade man 122,8 levande födda barn. Från 1751 till 1870 har folkmängden vuxit från 1,785,727 till 4,168,525.

börja förrän lysningen är uttagen. Och råkas de förlovade, sker det alltid i anhörigas närvaro.

Code Napoléon förbjuder faderskapets sökande. Orsaken må nu ha varit missbruk vid faderns exploaterande, svårigheten vid vittnesmål och bevis; verkan kvarstår: flickornas försiktiga vandel, eller dygd, om man så vill.

Främlingar, särskilt engelsmän, som nu äro vana att öppet umgås med andra könet, i all ära, hava här i landet rätt bedrövligt rykte, emedan de spela lawn tennis med unga misser utan äldre damers bevakning. Bönderna kalla varje dam som spatserar med en ung herre: sa femme. En mycket oförvitlig ung herre, som här om dagen befann sig på sjukbesök hos en ung dam, vars knä skulle skötas av den inträdande läkaren, anmodades helt öppet av denne att stanna i rummet under det förbandet lades. Läkaren tog nämligen för givet att det var älskaren, och ville bara vara artig.

Ett fruntimmer som röker, anses här vara ett dåligt fruntimmer, och alla parisiskor, som komma hit på besök, äro ansedda osedliga, emedan de spela biljard.

Det finns intet land som har så stränga seder som det »osedliga» Frankrike. Det är ju ganska kuriöst, om det bara skulle vara Code Napoléons fel. Men så äro damerna också mycket onda på Napoleon och hans Code.

*

Mère Simard, änka efter en bonde, skulle göra bröllop i höstas åt sin äldsta dotter, vilken var förlovad med en kock från Midi. Grevens betjänt ut-

nämndes i god tid till arrangör på samma gång han blev förste marskalk. I egenskap av hyresgäst blev även jag inbjuden och kan därför referera festen, som räckte ett obestämt antal dagar, men lämnade ett livligt intryck efter sig.

Först började man dekorera hotellets stora sal. Gröna guirlander hängdes i taket; lampställen virades med blommor; i hörnen ställdes bamburuskor och på golvet ströddes löv. Därpå dukades ett hästskobord med femtio kuvert. När allt var redo vid elvatiden, samlades gästerna i biljardsalen. Bruden var klädd i vit kaschmirsklädning, med slöja och krans av gjorda orangeblommor (krona brukas ej). Hon bar i handen en bukett av vita rosor. Brudgummen var klädd i frack och vit halsduk samt hög hatt. De övriga gästerna i bonjourer, mer eller mindre kulörta. Och så gick man i procession till mairiet. Man väntade i yttre salen, där pompierernas munderingar voro upphängda, och under det den civila akten försiggick i den inre salen, utförde ungherrarne, klädda i kommunens kaskar, små kalabaliker med flintlåsgevären.

Därpå tågade man till kyrkan. Brudparet föll på knä framför koret i en bönpall med två tända ljus. Mässan lästes; sakristanen och chantren sjöngo en illaljudande duett. Därpå skedde vigseln med ring. Delinkventerna offrade i en skål, vilken sedan cirkulerade emellan gästerna, som iakttogo ett tämligen laiciserat uppförande under ceremonin. Därpå presenterades ett krucifix till kyssning, men endast ett fåtal lyssnade till kallelsen. När detta var över, tågade man upp i koret att vänta brudparet, som inne i sakristian skulle teckna sina namn.

Med en nyfikenhet, som gränsade till vanvördnad, belägrades altaret, och aktningslösa iakttagelser över den helige Bartolomeus yttrades högt av ungherrarne, medan flickorna gingo att offra i en bössa för att snart få bli gifta. En ung commis, som åtnjutit l'instruction civique, spelade en vals ur Madame Angot på orgeln, vilket infall hälsades med bifall, till och med av sakristanen, som är något supig. När brudparet utträdde ur sakristian, mottogos de med kyssar på kinden och lyckönskningar. Därpå avlägsnade man sig. Det regnade nu ute. När jag såg brudens ledsnad, ville jag trösta henne med ett gammalt svenskt skrock. — Det regnar i brudens krans, sade jag, det betyder fruktbarhet (fécondité). — Hon såg både förebrående och otröstad ut, så att jag måste vända mig till brudgummen och förklara mig. — Fécondité, rättade jag, vous savez, des richesses, enfin, tout ce que vous dèsirez. — Aha, återtog den unge Malthusianaren, des richesses. Très bien.

Vi sattes genast vid hemkomsten till bords. Père Morot behöll mössan på, men fick en fin vink om att fönstren voro stängda. Den förstod han ej, varför bysmeden gick fram och talade vackert vid honom, dock utan framgång. Nu börjas en serie maträtter och vin. Man äter och dricker, glammar och skriker, men ingen skål för brudparet utbringas. Salen och gästerna omtöcknas snart i tobaksmoln, sedan kaffe och konjak inburits, och grevens betjänt sjunger en visa. Som grevens betjänt varit i Paris, har han savoir vivre och vet att välja en för tillfället lämplig festsång, som skall glädja brudgummen. Den handlar som de flesta franska chansonger om att den äkta

mannen ovillkorligen skall bli bedragen av sin hustru eller få horn, som det heter. Jag har däremot icke hört en enda visa om en bedragen hustru, varav jag borde sluta att männen här äro trognare.

Därpå instämmes i marseljäsen, som bysmeden, vilken är politikus, tager upp. Tobakshandlaren, som är legitimist och dekorerad med medalj, sjunger med. Père Morot fortsätter med à la Lanterne. Grevens betjänt konverserar under tiden damerna. Men så blir smeden retad och under en dånande »Dansons La Carmagnole», bryter man upp. Jag har aldrig hört La Carmagnole förr, men något elektriserande hade den ej för mig. Kanske jag ätit för mycket att kunna elektriseras. Den är nämligen avsedd för hungriga. En trumvirvel och valthornsfanfarer tillkännage att vagnarne äro framme. Det hör ovillkorligen till ett franskt bröllop att ha vagnar.

Två väldiga omnibusar packas nu med ungdom ini och utanpå. Av flickorna på taket synas endast kängorna och litet av strumpan. Herrarne söka gissa vem den respektiva ägarinnan till de och de kängorna är. Under skott av petarder, trumslag, valthornslåt, sång, skrik och korkars smällar, rusa vagnarne av utåt landet och färden går en solig höstefterniiddag ut till Fontainebleauskogen. Man gör halt i Franchard efter att med hornlåtar ha ofredat alla mötande, och med lämpliga skymford ha hälsat en skara Frères Ignorantins. I Franchard gungar man, kastar ring, klot, kniv, allt som kan kastas och sparkas, och så vänder man hem till middagen.

Nu följer en måltid, sådan som jag aldrig bevittnat förr. I minnet kvarstår endast att kalkonen

följde efter höns, anka och kanin, och att det hela slutade med kabeljo.

Grevens betjänt ger entremets mellan rätterna. Han härmar två preussares kärleksförklaring, och slutar varje kuplett (lagom oanständig naturligtvis) med ett brett »Ja» eller »Nain». Smeden blir sentimental och sjunger om Belfort. Nu börja även damerna bli ekivoka. En ung flicka på sexton år sjunger om några glömda tändstickor, vilka förorsaka en vågad scen i mörkret. Hon sjunger så oskyldigt, blygt, att det hela verkar mera okunnigt om verkliga förhållandet än invigt.

Man sjunger och sjunger, men ingen höjer sitt glas för brudparet. Det hela ger ett kallt, ovänligt intryck. Alla synas ha kommit hit för att roa sig och få uppträda. Ingenting anger en tanke på festens föremål. Slutligen stiga brud och brudgum upp, samt vandra med sina glas omkring att hälsa alla gästerna med ett vänligt ord och kanske mottaga en välönskan. Man återtar sina platser och det blir ett ögonblicks lugn; men då utbryter ett anskri. Grevens betjänt reser sig upp ur en kompromettерande ställning vid brudens fötter och triumferande visar han sin trofé: strumpebandet. Flera meter långt i trikolorens tre färger klippes det i små bitar, och nu går hjälten åtföljd av sin tärna (tobakshandlarens dotter) att mot en kyss utdela bandbitarne åt alla gäster.

Att kyssas på mun anses här i landet opassande i vittnens närvaro. Jag såg icke brudparet kyssas under hela festen. Två germaniska makar, som kyssas bland obekanta, kunna råka ut för ledsamheter och ha även gjort det.

Därför gjorde nu kyssningsceremonin stor upp-

ståndelse. Flickan var blyg, men marskalken var icke blyg.

Så kom kakan med nya sånger, och slutligen utdelades karameller innehållande mössor av kulört silkespapper. Vi sågo vid desserten ut som en hop tokar i alla dessa huvudbonader, men tavlan var starkt kolorerad och munterheten steg till yra.

Så blåstes alarm av musikanterna, som vid desserten inträtt och fått plats vid nedre bordsändan. En estrad slogs ihop av bord och bräden och så började dansen. Huru länge den räckte vet jag ej, men jag somnade och sov och drömde och vaknade vid tenorbasunens tam tam tam och kornettens och violens, för de dansande åtminstone, vällustiga tongångar. Ibland kom ett petardskott mig att drömma om attentat, ett anskri om batalj, men det lär ha gått högst vänskapligt till.

Följande morgon, sedan jag badat i floden, gick jag upp till gästerna. De spelade biljard, drucko vitt vin och sågo rätt nyktra ut. Marskalken stod på vakt nedanför brudparets fönster och hade synbarligen något ceremoniel i tankarna.

Men de gröna voljärerna förblevo stängda. Nu började man bliva otålig nedanför. Speord av för mig mera anad än förstådd valör haglade, och slutligen öppnades luckorna. Där stod den nygifte, fet, glad, skinande, och vid hans sida den unga frun rodnande. Och nu lossades salvor av frågor om välbefinnande, hälsotillstånd, sömn och annat, varpå den lycklige mannen svarade så gott han kunde.

Tre dagar kunde jag räkna måltider, danser, körturer och petarder. Sällskapet glesnade så småningom och lugn inträdde åter.

SJÄTTE KAPITLET.

Essé-moralen går igen. Absolutism och måttlighet. Vinet är näringsämne i Frankrike. Krogen är samtalsrummet. Krogen skyddar familjen. En valkonsert. Bondens snålhet eller bondens sparsamhet. Politik. Religion. Dödgrävaren från den goda tiden. En civil begravning. Crépins tal vid graven. Prästernas uselhet.

Kristendomen, som nu håller på att resa ur världen med stora steg, har likväl efterlämnat en bottensats, som endast med stor möda sköljes bort, jag menar askes-moralen. Kristendomen, som lovade ut himlen, ansåg varje förskott uttaget på sällheten såsom synd; glädjen var synd, kärleken var synd, äta och dricka var synd. Märkvärdigt är att se, huru till och med ateister, evolutionsoptimister, agnostici och pessimister ännu äro duperade av denna Essé-moral, som utbildades av munklivet. Självplågeriet har blivit ett behov, och det sitter kvar såsom ont samvete efter ett nöje. I de protestantiska länderna är glädjen mera fruktad än i de katolska. Detta kan bero på, att protestantismen lägrat sig vid nordliga breddgrader och katolicismen vid sydligare. Men Luthers protestantism var ändock glad, sund sinnlighet. Hur långt ha icke lärjungarne gått tillbaka från mästarens muntra hedendom?

I våra dagar, då reaktion och aktion stå och såga mot varandra, har självplågerimanin i de nordliga länderna med England och Amerika inräknade, antagit förfärliga dimensioner. Den aktningsvärda rörelsen mot missbruket av starka drycker urartade till opposition mot bruket. Alkohol är ett gift liksom koksalt,* men i utspädd form oskadlig liksom saltet och kan till och med vara nyttig. Ja, det kan vara lika ohälsosamt för kroppen att hastigt bortlägga alkohol som att upphöra med att förtära salt. Därför har man sett aktningsvärda försök till absolutism avbrytas av läkares ordination till återgång. Jag vet en absolutist, som var mycket stolt över sin seger, oaktat han »för sin hälsa» måste dricka ett glas portvin på förmiddagen, och Sveriges största nykterhetsapostel uppgives ha avlidit i ett halvt rus, då läkaren på dödsbädden förmådde honom taga vin för att uppehålla livet.

I Frankrike förekommer omåttligheten mest i städerna och i enstaka provinser, såsom Calvados, men vinet till maten betraktas av fysiologer såsom födoämne. Och något näringsämne skall väl finnas i sädens och druvans finaste essens, då dessa båda växter fordra den allra fetaste jordmån. Nykterhetsrörelsen i Frankrike har icke antagit någon utsträckning, och krogen har här ett helt annat syfte än i norden.

Bykrogen är männens samlingsrum, och kvin-

* Salt är missbrukat i nordliga länder. En sydländing får uppkastning av en icke urvattnad sill, det vill säga, mycket salt är för honom gift. Amerikanarne begagna salt som kräkmedel.

norna äro rätt glada att slippa få sammankomster i familjens kanske enda rum, där barnen skola sova.

Man dricker, det är sant, men man samtalar mest, leker på biljard eller med kort.

Vår krog är ett stort trevligt rum. Mitt på golvet står biljarden. Utmed väggarna långa bord och småbord med halmtaburetter. I ett hörn är disken, belastad med buteljer och karaffiner av många slag. Här finns curaçao, bitter, absint, wermouth, anisett, konjak o. s. v. Som rörelsen oftast är förenad med handelsbod, stå några hyllor med specerier och sybehör där bakom. I fonden under gökklockan är källardörrarna, som leda ner till vinet och ölet.

Tegelgolvet är alltid snyggt, ty fransmannen spottar aldrig; spottlådan är nästan okänd möbel här i landet och är för övrigt en nordisk artikel.

Här läsas tidningar, från den beskedliga Petit Journal till de retande La Lanterne och Cri du Peuple. Här avlönar en kanalarbetsförman sina arbetare. Här träffas garde champêtre med sin bössa och sina hundar. Här spelar ungdomen biljard eller kort. Jag har i ett halvt års tid, som jag nästan dagligen besökt krog för att spela biljard, aldrig sett någon överlastad. Det stod ett slagsmål här en gång, men det föranleddes av svartsjuka. Kniv och revolver voro framme. Det hela slutades med några sår och ett lindrigt besök av gendarmerna.

I norden tyckes krogstängningsrörelsen ha något elakt motiv bakom sig. Hatet går icke ut mot kaféet, där man sitter och smälter mat vid musik och bedövar sig med tobak och starka drycker, utan det riktar sig mot krogen. Varför är man så öm mot underklassen och så litet mån om sig själv?

Jag har flere misstankar i denna sak, men vill endast uttala en. På krogen läsas tidningar och politiseras. Nu klagar man samtidigt över underklassens brist på politisk bildning. »Den är icke mogen för friheten.» Ja, men om den vänjer sig att diskutera de stora frågorna, så kallas det strax att den kannstöper. Krogen är de orepresenterades parlament, där de obildade tala efter sitt förstånd, ganska förståndigt någon gång.

Det är det man fruktar, tror jag.

Här i Frankrike fruktar man ej fri diskussion numera, och det är isynnerhet vid valtiderna krogarne spela en betydande roll. Det drickes icke så mycket, och konsommationerna äro oaktat de höga skatterna icke dyra. En wermouth kostar 15 centimes, en absint 25, en liten konjak 15, en helbutelj öl 40 centimes och en butelj gott vin 50. Vin brukas mest och är ganska oskyldigt.

Biljardens begagnande är kostnadsfri, och man spelar ej om pengar i vanliga fall. Detta spel, i norden en nästan vanhedrande sysselsättning, är en lek, som övar hand och öga bättre än målskjutning. Och man får här se böndernas styva nävar föra kön med säkerhet och elegans.

Att fransmannen kan leka, när han är trött av arbetet, är ett behagligt mänskligt drag hos honom och förmildrar bestämt sinnet mera än att sitta och tjursupa, tills den överflödiga livskraften exploderar i ett gräl, som nästan är regel hos nordbon. Spelar han kort eller domino om pengar, är han för sparsam att sätta till summor.

Krogen är icke bara ett tillhåll för männen, ty när någon resande teatertrupp stryker igenom byn

och ger små föreställningar, så äro bondhustrur och döttrar också med som åskådare.

I höstas omkring valen kom en sådan muntration till stånd av då okänd, men säkerligen icke alldeles så tillfällig anledning.

På morgonen om dagen i fråga syntes en affisch på hotellets glasdörr. Det var ett rött plakat, på vilket lyste med stora bokstäver huvudordet Bouffes-Parisiennes. Vid närmare påseende befanns, att Monsieur och Madame Chose från nämnda konstinstituts kör skulle ge en konsert om aftonen.

Fram på förmiddagen observerades en vagn på gården, innehållande en packlår och ett sovande barn, samtidigt med att i trädgården en herre spatserade med ett mörkt exalterat utseende, i något slitna, men distingerade gångkläder. Vid hans sida uppträdde senare en ung kvinna med nattvaksröst och utskuren klädning.

På aftonen klockan sex visade sig byns trumslagare (eljes byns skräddare) på gatan utanför hotellet och slog en virvel. Därpå uppläste han med hög röst märens tillstånd till konsertens givande.

Klockan åtta började bönder samlas inne i biljarden. Även bagaren, slaktaren och sakristanen med flere ståndspersoner taga sina platser vid småborden och konsumera öl och vin.

Skådespelaren ringer i en klocka, och så börjas föreställningen. Skådespelaren tar upp ett viket klädstycke och förvandlar det till en hop olika slags huvudbonader under det han avgiver några kortfattade förklaringar. Under tiden ha några bondkvinnor inträtt i salen. De beställa kaffe och öppna

konversation. Skådespelaren ber dem först beskedligt vara tysta, men med ringa framgång. Därpå skickar han fram sin fru att spela ett larmande stycke på piano. Le Réveil du Lion åstadkommer ett förfärligt väsen i salen, men kvinnorna, som kommit dit för att roa sig, det vill säga prata, söka överrösta instrumentet. Den äkta mannen blir sårad, retad och skriker från estraden, alltjämt ackompanjerad av Lejonets uppvaknande: »smutsiga djur till kvinna (sâle bête de femme), kan du inte hålla truten, när du hör vacker musik!» — Kvinnan svarar i ett längre anförande, som börjar med »utsvultna kringstrykande gycklare» och slutar med: »håll mun själv, usling». Pianot tystnar och komedianten anslår en lätt sarkastisk ton. — Denna fru, säger han, har fisk att sälja åt dessa herrar och damer. Nu skratta bönderna, men den språksamma kvinnan svarar på glåpordet.

Komedianten tar en tallrik och går omkring borden att göra sin skörd. Men han möter endast ryggar, som göra sig så breda som möjligt. — Fram med pengarne, gubbar, säger han så lustigt som möjligt, under det hans tärda ansikte uttrycker harm, förödmjukelse och bitterhet. Inga slantar falla på tallriken. — Tror ni jag arbetar för intet? frågade han. — Arbetar? hostar en äldre bonde. — Ja, just arbetar. Nu skriker barnet som sover i vagnen ute på gården. Modern går ut för att lugna det. Fadern återvänder till estraden och sjunger utan ackompanjemang en melodram. Den handlar om en fattig mans döende barn, som uttalar sin sista önskan: att få en polichinell, han sett i ett bodfönster. Det finns icke en gång bröd i huset. Fadern går ändock ut

för att skaffa polichinell. Han slår in fönstret, tar den efterlängtade leksaken och, förföljd av gendarmerna, nedlägger han den i barnets armar, som dör lycklig över gåvan, utan att känna dess pris.

Nu var det tyst i salen, och man var rörd. Han hade också sjungit med hela sin utpinade själ och hade tårar i ögonen. Sousstyckena föllo tätt på tallriken, när modern åter inträdde.

Sedan vidtog en förevisning av tavlor, som äro kända under namn av Tintamarresque. Små komiska figurer äro målade på lärft, spänt över ramar, och i det utskurna hålet efter deras ansikte sticker skådespelaren sitt eget och reciterar eller sjunger en strof. Det var ett gammalt lager från Louis Philippes tider, uppfriskade med några nya. Där förekom verkligt kostliga figurer, och mannens mimik var emellanåt utmärkt. Men det syntes ligga en tendens bakom. Sålunda framställdes Napoleon I karikatyraktig. Zola misshandlades på ett lågt och enfaldigt sätt. Sarah Bernhardt saknades naturligtvis icke. Men när Louise Michel fördes fram på en kvast skrikande: Bröd eller döden! väckte detta ogillande hos bönderna, men bagaren ropade ensam bravo. Louise Michel är nämligen en revolutionär, som åtnjuter allmän aktning, utom av bagarne.

Mellan numren vandrade tallriken under ändlösa diskussioner. — Komedianten behandlade bönderna högst oförskämt. — Snåla rackare, var hans tilltalsord. Men i stället för med stryk, svarade bönderna endast med anslagsvägran. De menade, att hotellägaren kunde ha bjudit på muntrationen, när de konsumerade. Dessutom voro de misstänksamma och vädrade en valmanöver i dessa tendensiösa karika-

tyrer de fingo av Gambetta och andra landets högt förtjänta män.

Klockan omkring 11 var allt slut. När jag lagt mig, hörde jag i stället under mitt golv en förfärlig kalabalik mellan komedianten och hans hustru. Barnet skrek på sin höbädd, mannen var trött, nervös och ville sova. Hustrun svarade med en teaterreplik. Mannen tog upp en melodramdeklamation, som erinrade om Polichinellsången. Hon hotade att gå med barnet i floden. Han kastade fram ett äldre beslut att skjuta sig. Och så en ensemble om de snåla bönderna.

De snåla bönderna! I gamla och även nya skildringar av franska bönder spelar alltid anklagelsen om böndernas påstådda mest framträdande egenskap: materialism. De ha inga högre intressen; de fika bara efter penningen o. s. v. Nu är händelsen den, att så länge penningen är omvandlade existensmedel, så måste fikandet efter penningen vara något berömvärt, alldenstund ju existensens första ändamål skall vara uppehållandet av existensen. Och man har även observerat, att de som fika efter äran väl veta, att av äran, då den är vunnen, slå stora sköna mynt. Men nu har kristendomen förklarat existensen vara något lågt och fikandet efter himlen vara något högt. Därav har man framkonstruerat att penningen (= existensmedlet) är något lågt, vilket icke hindrat sanna kristna präster, munkar och nunnor att i alla tider strängt hålla på penningens samlande, ehuru icke medelst eget arbete.

Anklagelsen mot bonden är något ogrundad. Han har svårare att få penningen, emedan hans vara är så lågt betalad, så högt beskattad, att han endast

får den i ringa mängd. Därför måste han vara sparsam. Han har en lägre myntfot så att säga. Och för sina penningar får han hos lanthandlarne de sämsta varorna, för högre pris än i staden. Sparsamhet, som eljest är en dygd, kallas hos bonden snålhet. Men bonden får ändock betala stadens teatrar, $^4/_5$ av armén, största skattebördan, oktrojen och så vidare. Och han har ändock aldrig gjort revolution. Dessutom, hur skulle han, som fått sig anvisad det materiella jordarbetet, kunna ha tid att syssla med vad man kallar högre intressen. Att han ej gjort det förr, härleder sig därav, att han blivit med avsikt hållen i okunnighet ända tills nu på sistone. Att han icke var en lägre varietet av människa, som behövde generationer för att utveckla sig, synes redan därav, att den förbättrade undervisningen, församlingsfriheten, pressfriheten hunnit sedan 1871 uppfostra honom till en vaken medborgare. Här i byn äro bönderna republikaner och fritänkare; i grannbyn äro de radikaler.

De läsa tidningar och äro ganska inne i de allmänna frågorna.

Jag var en morgon inne på krogen i grannbyn, där man politiserar mycket. Det var just vid sista ministerkrisen, då Brisson föll. På bordet låg Petit Journal och La Lanterne. Jag började min interview med att fråga en medelålders bonde, om det nya kabinettet var bildat. — Icke än, svarade han. — Nå, vad väntar man av den nya ministären? frågade jag. — Det samma som av den förra, svarade han. — Skatter och kolonikrig. — Skatterna äro arv från kejsardömet, invände jag. — Till en del, svarade han. Därpå steg han upp och gjorde en

discours. — Gambetta var en äregirig, som svek fanan, regeringen en partiregering, som endast tillgodosåg bourgeoisin. — Men ni ha fått spannmålstullar emot bourgeoisin, invände jag. — Vad hjälper det, när man inte har någon spannmål att sälja, invände han. — Jordbruket är nere i följd av höga jordpris, höga arrenden och höga arbetslöner. De unga skickas till Tonkin att skjutas ner. — Varför väljer ni icke en enda bonde till kammaren? frågade jag. I mitt land består riksdagsmajoriteten av bönder. — Hm, svarade han. Det fordras kunskaper och förmåga att tala inför en publik av advokater. Varifrån skulle bonden få det? — Jag frågade vidare om det nya röstsättet genom scrutin de listes (departementsvis) hade ökat eller minskat möjligheten för en verklig bonde att få inträde i kammaren. — Han trodde, att svårigheterna ökats, ty förr var det lättare för en mindre framstående att träda fram i ett av de 360 arrondissementen än i de 86 departementen. Men han menade å andra sidan, att valen blivit mera uttryck av samlade opinioner än personliga och lokala intressen. Var mycket missnöjd med de klerikales framfärd vid sista valet.*

Eget är emellertid, att den franske bondens politiska självkänsla ännu icke vuxit så som den nordiske bondens. Men den är i tilltagande. På det religiösa området gick nydaningsarbetet hastigare. Katolicismen ramlar som gamla murkna trähus och på en gång, utan att avlösas av någon övergångsform. Bonden blir ateist genast. Detta är ett svårt argument mot evolutionsteorin på religionens område. Och

* En återgång från scrutin de listes har som bekant sedan dess (1886) agiterats.

skulle man ställa upp den frågan, huruvida befolkningen i katolska länder står lägre än i de protestantiska, skulle protestantismens värde såsom revolution kanske reduceras.

Här är bonden mera frigjord från religiös villfarelse än i de protestantiska länder jag känner. Man har här hoppat över ett helt stort utvecklingsled helt enkelt.

Vi hade i går sålunda en civil begravning. Det var dock icke den första, som hölls i byn.

På morgonen gick jag ut till kyrkogården. Inhägnad av sin vita mur och planterad med unga granar gör den ett mycket starkt färgintryck såsom alla franska kyrkogårdar. Mitt emellan de svarta granarna är en vitmålad Kristus uppsatt på ett högt vitt kors. Gravarna äro behängda med violetta, vita och svarta kransar av stråpärlor, vilka hålla sig friska i färgen många år. På kransarne står att läsa: »Till en älskad mor», »Till min onkel» o. s. v. Man hälsar alltid liket här i landet och går ofta till gravarna. Detta är uttryck av en vaken släktkänsla, som på flere andra håll märkes hos fransmannen och som kanske är grunden till hans framträdande patriotism.

Jag gick framåt den plats, där dödgrävaren kastade upp graven. Han stod redan till axlarna i den röda sandmyllan och hade upptänt en eld vid sin sida. Om för att förjaga onda makter eller elaka utdunstningar ur jorden vet jag ej. Jag hälsade och interviewade genast. — Det skall bli begravning i dag? — Ja. — Ur graven tittade upp mot mig ett gammalt, misstänksamt, slött öga. — Det blir utan ceremoni, frågade jag. — Ja. — Därpå tittade jag mig omkring på gravarna. Han fortsatte att gräva. Därpå

steg han upp och gick fram till mig. — Det ligger en landsman här, sade han och pekade på en stenvård. — Jag är icke engelsman utan skandinav, sade jag. — Det tyckte han inte var så noga. — Ni är protestant, sade han. — Ja. — Han ligger här i alla fall, fortfor han. — Skall det hållas tal vid graven? frågade jag. — Vet inte. De prata så mycket. Det är den där Crépin som skall göra sig till. Han talade förut vid en grav och då sa han bara, att den döde blivit skild från sin familj, liksom vi inte visste det förut. Haha, Crépin vill bli deputerad? Nej, det går inte! — Varför har ni ingen bonde i kammaren, när ni har arbetare? röck jag fram igen. — Vi akta oss, sade han. Släppte vi bara in en, skulle han göra oss andra så mycket ont.

Det var ett skäl jag inte hört förr, men det hade nog varit i prästsäck, innan det kom i bondepåse.

Jag gick, följd av det klerikala, rustika ögat från flydda tider, från en jordråttas blick, en slavs gång och överlägsenheten hos en kyrkobetjänt, som har nyckelknippan till himmelen.

Den döde hade under sista sjukdomen, efter vad jag sedan tog reda på, haft besök av prästen, vilken sagt honom öppet, att alla fritänkare voro idioter och ignoranter. Den sjuke var nämligen fritänkare, och prästen en bondpojke, som gått genom seminarium.

Den döende sammankallade därför sina barn och tog högtidligt löfte av dem, att hans begravning skulle bli civil. Och det blev den. Klockan 3 kom tåget framåt stora gatan. Det utgjordes av väl hundra personer. Först sex bärare med likbåren, som emot

bruket var täckt med ett vitt kläde i stället för svart. Först kommo männen; några i höga hattar, paletåer och svarta kläder såsom bourgeois; andra i sina blåa blusar över mörka gångkläder. Därpå flickorna i pariserhattar och kappor såsom mamseller. Och sist gummorna i vita bindmössor, och några av de äldre i svarta slängkappor med stora kragar. En och annan av männen hade huvudet blottat.

Gatan låg öde. De som stått i portar och fönster gömde sig. Tågets deltagare sågo allvarliga och beslutsamma ut.

När de anlände till kyrkogården, blottade alla män sina huvuden, men den fromme dödgrävaren visade den döde sin missaktning genom att vara betäckt.

Kistan sänktes i graven. Och det blev en paus. Därpå framträdde en bonde av conseil municipal, vecklade upp ett papper och läste den avlidnes personalier samt sade ett farväl. Så trädde bonden Crépin fram. Han hade ett intelligent ansikte, bar glasögon och var klädd som bourgeois, så att man kunde taga honom för en ämbetsman. Och han läste flärdfritt, opassionerat upp följande tal, som han lånat mig.

»Mina damer, mina herrar!

Må det vara mig tillåtet att inför denna ännu öppna grav upprepa ett illa ljudande ord, yttrat till vår saknade vän Billault av en kaftanman (ensoutanné). Om jag upprepar det, är det därför, att Billault hade tagit sig mycket nära därav. Denna oskicklige man i prästrock skall ha kallat fritänkarne idioter och ignoranter. Vi skola därför svara denna moderna

vampyr, utan uppskov: se något litet bakom er i det förflutna och ni skall se Gambetta, talarestolens konung, ni skall se Victor Hugo, den franska skaldekonstens ära. Voro dessa idioter och ignoranter, dessa och så många andra stora onämnda, vilka dogo som fritänkare? Men, må det vara nog med beskyllningar och motbeskyllningar!

Måtte denna rörande ceremoni giva en hälsosam läxa åt alla baksträvare, som våga smäda dessa tåg av sörjande och tankfulla; måtte den lära dem att vörda en döendes sista vilja och förstå, att fördragsamheten är en medborgerlig dygd, att varje sinnets uppbrusning, allt partihat må upphöra vid gravens rand, inför änkans sorg, inför barnen i tårar; må de minnas denna lärdom: om I viljen att eder tro skall aktas, akten I också andras.

För dig, min kära Billault, som jorden nu skall betäcka för alltid, skola dina förtjänster som fritänkare vara nog att länge verka saknad i våra hjärtan.

Ditt liv var en god familjefars liv, som vetat genom mod och arbete hålla fattigdomen från livet.

Vem av oss minnes ej din ungdom, då dina barn ännu voro späda; vilka mödor, vilka försakelser, vilka offer, vilket mod krävdes ej av dig för att du skulle kunna hederligt uppfostra din talrika familj, och allt detta under ett ädelt jämnmod, ty du beklagade dig aldrig.

Och därför, min käre Billault, efterlämnar du en god och hängiven medborgares rykte och det är icke en njugg ära att kunna inskriva på din gravsten: 'En god yngling, en hederlig man.'

Republikan av hjärtat, fritänkare av hjärtat, har

du alltid aktat ditt oberoende till din sista dag, och du var fast i din tro.

Din hustru och dina barn hava vördat din sista vilja, och vi tacka dem därför av hjärtat.

Måtte de bevis på sympati och aktning, som följa dig i graven, vara dem en lindring av sorgens smärta.

Farväl Billault! Vila i ro!

Farväl Billault, mottag denna eternell av din vän. Farväl.»

Han kastade enligt bruk en gul eternellbukett i graven och drog sig tillbaka.

Alla gräto, utom den betäckte dödgrävaren.

*

Hatet mot prästerskapet har sina goda grunder. De flesta präster äro hycklare i sin tro. Vår curé lever som en ung parisare, sakristanen är en supare och korgossen är en liten lastbar Narcisse. Men den värdsliga makten lockar och därför gör prästerskapet allt för att spela politici. De besöka hustrurna under mannens frånvaro och förstöra familjelivet. Vid sista valen förfalskade de och intrigerade mot republiken, så att svärmar av dem kommo i fängelse. Därför utfäste prelaten mgr Freppel i kammaren det som villkor vid den begärda amnestins beviljande, att de dömda prästerna också skulle frigivas. Den unge, nyss avlidne författaren Louis Desprez har skrivit en förträfflig bok: Autour d'un Clocher, som skildrar franska prästerskapets usla leverne. Med påföljd: att författaren kastades i fängelse och avled i följd av misshandling.

Här i byn har man för några år sedan haft en präst, som på söndagsmorgonen ej anlände till mässan, emedan han försinkat sig på en bordell i Paris. Bönderna stängde då kyrkan, så att han ej slapp in när han kom. Som straff sändes prästen till en annan församling.

Ett försök att arrangera en kyrkofest här i byn avlopp illa. Man skulle nämligen bära bröd i en procession för att, sedan det välsignats i kyrkan, bortauktioneras utanför kyrkodörren.

Några allvarliga ynglingar uppletades och processionen kom till stånd. Men ynglingarne kunde ej hålla sig allvarsamma, utan brusto i skratt mitt på gatan.

Det är väl utrotandet av sådan vidskepelse, som regeringen åsyftar i sin instruktion för lärarne i folkskolan. Vi skola hoppas det.

ANDRA AVDELNINGEN

AUTOPSIER OCH INTERVIEWER

För att skriva vetenskapligt om franska bonden gjorde man bäst i att sätta sig i Åkerbruksdepartementets arkiv i Paris, men till ett sådant arbete erfordras en tid av nittionio år, om man tar beräkningen efter den tid Baudrillart behövt för att studera två provinser, vilka krävt tillsammans sex år. Att beskriva det franska åkerbrukets tillstånd och villkor vore att göra gjord gärning, då man i boklådan kan köpa Léonce de Lavergne's Economie Rurale de la France, och att skriva franska bondens historia om igen, då Henry Doniol redan gjort det förträffligt, vore förmätet. Avsikten med dessa studier in vivis har varit en anspråkslösare och annan. Efter att ha varit ett års tid bosatt på franska landsbygden och genomrest landet i flera omgångar, beslöt jag att företaga en rundresa genom hela landet för att i ett sammanhang överskåda det rika materialet och söka korrigera ett på förberedande studier grundat omdöme om bondens nuvarande villkor och framtida öden. Detta beslut var i det sista framkallat av en profetia om den europeiska bondens snara avgång ur världen, uttalad av en tysk revolutionsekonom i en passionerad tidskrift. Författaren hade nämligen försport hurusom det lilla jordbruket befann sig i samma utveckling till stort

som den lilla industrien till storindustrin. Han hade nämligen funnit av statistiken att hypotekslånen vuxit i oerhörd grad och trodde därav, att de små jordbrukarne i hela Europa stodo i begrepp att avhända sig jorden till kapitalisterna. Jag insåg genast felet i hans kalkyl och tror mig nu ha verifierat mina motmeningar. Faktum rörande hypotekslånens tillväxande kvarstår, men slutledningarne bliva något annorlunda. Förberedande vill jag därför blott nämna, att franska bonden ej tar lån på sin jord, men att egendomsherrarne, de stora jordbrukarne, ruinerade av den amerikanska och indiska spannmålen samt sitt stora jordbruk, nödgas göra det i stor skala, med den påföljd att de snart tvingas sälja sina egendomar, utminuterade, och att spillrorna köpas av bönder. I Frankrike synes därför evolutionen befinna sig i riktning mot det lilla jordbruket såsom fallet varit ända sedan 1789, och alls icke till det stora. Och när egendomsherrar och arrendatorer gå under, tyckes bonden stå sig, ty han odlar ej säd till avsalu, och är därför oberörd av konkurrensen, utan äter själv sin spannmål och säljer till skatten och andra penningbehov smör, höns, ägg och legymer. Detta om franska bonden. Om de andra kan jag ej ännu yttra mig, men troligt är att den tyske ekonomen dömt förhållandena efter den tyska bonden, vilken på vissa trakter uppgives vara mycket nära att uppslukas av de stora jordägarne.

Emellertid, reseplanen uppgjordes på följande grunder och med begagnande av nutidens alla hjälpmedel. För det första skulle resan gå så hastigt som möjligt, att totalverkan ej förlorades genom dröjande vid detaljer; därför begagnades huvudsakligen

järnvägen, vilken underlättar överskådandet, då man ju på ett par timmar kan genomstryka ett helt departement. September månad utsågs såsom den lämpligaste, emedan skörden av spannmålen då var fullbordad och man kunde få muntliga meddelanden efter nya intryck. Samtidigt skulle de tryckta redogörelserna för de då vanligen hållna comices agricoles uppsamlas i varje ort, samt de i Paris nästan oåtkomliga landsortstidningarne uppköpas på stationerna och de respektiva lokalkrönikorna, marknads- och torgprisen undersökas. I regel bestämdes tredje klassens kupéer såsom lämpligaste platsen för interview med bönder, men därjämte skulle man avstiga på små mellanstationer och företaga en mindre fotvandring på landsvägen, att slutligen i stugan eller på bykrogen träffa vederbörande. I småstäderna skulle porträtt av bönder inköpas av fotograferna, och därmed en etnografisk samling grundas. Härtill kom såsom hjälpreda för minnet en fotografisk blixtapparat, vilken skulle från kupéfönstret (om möjligt) eller från landsvägen uppfånga typer av landskap, bondhus och redskap, varförutom två ritalbum jämte annotationsböcker voro i ständig verksamhet. Att lösrycka mänskan bonden ur hans miljö var ej meningen, och därför inställdes han alltid i landskapet. Men alldenstund landskapet, sådant icke-artisten uppfattar det, icke är annat än den geologiska formationen, med dess flora och fauna, vilda och odlade, med därav betingade levnadsförhållanden, medfördes geologisk karta och växtkarta, varförutom Joannes förträffliga specialbeskrivningar med detaljkartor över varje departement anskaffades på järnvägsstationen och från varje poststation efter begagnande hem-

sändes, stundom med inlagda pressade prov ur departementets flora.

Det har blivit en trossägen, att man ingenting ser från kupéfönstret. Det är sant att ett ointresserat öga endast ser en häck och en rad telegrafstolpar. Men efter tre års övning och vana att se, har jag från kupéfönster »refererat» och tecknat landskap, flora, bondhus och redskap från Tyskland, Frankrike, Italien, Schweiz, Tyrolen, Danmark och Sverige. Jag vill därför icke tillråda någon att beskriva ett främmande land endast från kupéfönstret, ty villkoret för att kunna göra det är helt enkelt att veta allt förut. Autopsien blir endast en verifiering av vad man känner.

Att jag även kommer att vidröra sådana för ämnet skenbart främmande saker som landsortsstäderna, hotellräkningarne och matsedlarne, skall jag söka rättfärdiga i det följande. Frankrike har nämligen bara en stad, urbs, Paris, allt annat är provinsen, och landsortsstaden är bondens; table d'hôtens matsedel är dirigerad av bonden, utgörande sålunda en provkarta på ortens produkter. Har jag sålunda givit mer än jag lovat, så kan jag ej förebrås att ha givit för litet. Om planen icke kunde i alla stycken förverkligas, så är dock resan nu fullbordad. Tre tusen åtta hundra kilometer äro tillryggalagda från Belfort till Lille, från Vannes till Bordeaux, från Cette till Puy de Dôme, från Morvan till Pontarlier. Europas skönaste land, innefattande alla klimat, alla slags natur: berg, alper, slätter, skogar, floder, hav och några sjöar, ligger i Momentaufnahme inom det utvilade ögats kassett, och jag vill nu söka framkalla bilderna med alla till buds

stående medel, och därvid retouchera upp negativerna: med annotationer från denna och äldre resor, med fotografier och teckningar, med kartor och böcker, och där dessa och minnet icke räcka, vill jag kollationera med de berömda källskrifterna, det åkerbruksherbarium och den petrografiska samling jag från Paris förskaffat mig.

FÖRSTA KAPITLET.

Franche-Comté.

Den 30 augusti om eftermiddagen visiterades vi av tullen i Basel och befunno oss strax efter inlåsta i en kupé tillsammans med en »erövrad» familj av det sörjande Elsass. Som vi ansågos vara tyskar, upptogs genast familjekonversationen på dålig franska av herrn och frun, och bonne'n svarade på landets språk, vilket lät förvillande likt tyska. Vi trakterades med sista anekdoten om furst Bismarck och fingo oss tillägnade en mängd väl stiliserade otidigheter, riktade mot tyska nationen.

Martyrens roll har alltid varit billig och eftersökt, och det förut ointressanta och obetydliga elsassfolket har väl vetat begagna konjunkturerna. Före kriget 1870 var elsassaren i Paris ansedd som en dålig patriot, en opålitlig gränsbo, vilken alltid var missnöjd och gärna hotade med Tyskland, när han ej fick sin vilja fram; han var därjämte en löjlig landsortsbo, med vars tyska brytning man gycklade i boulevardteatrarnes pjäser. Olyckan har varit honom gunstig, och nu är han en hjälte i Paris, han må för övrigt vara så stor pultron som helst. Elsass' erövring betraktas i Frankrike, dock endast av re-

vanchepartiet, som ett brott. Varför var det ett större brott nu av konung Wilhelm att annektera ett gammalt tyskt land, än då franske konungen Louis reunierade det från Tyskland? Skulle Frankrike tala om prioritet, så finge Tyskland ändå mera rätt, och ville alla som erövrat Elsass göra äldre anspråk gällande, så skulle svenskarne presentera fordringar på Belfort, som de intogo år 1632, så vida icke österrikarne skulle genom ännu äldre arvshandlingar kunna styrka sin rätt. Av 1,050,000 elsassare uppgivas 60,000 vara fransktalande. Vad vill det betyda? I Preussen, Ryssland, Österrike, England och Italien finnas millioner fransktalande, då ju alla bildade européer anse sig skyldiga kunna tala franska, och lantbefolkningens språk i Elsass är en allemanisk munart, mycket lik schweizertyskan. Här är sålunda icke något språkelement, åtminstone, som talar för fransmännens anspråk. Och den kultur, som sedan Ludvig XIV välsignat landet, är icke så fransk, som den kultur var tysk, vilken förut haft till målsmän Otfrid (Evangelienharmonie), Johann Tauler, Edwin von Steinbach, Johann Gutenberg och Sebastian Brant. Själva Erckman och Chatrian äro så germaniska som möjligt i deras sentimentala, på tarvlig franska författade revancheromaner, och jag har hört fransmän, som kasta skuld på dessa för krigets utgång i Elsass, såsom de där hade genom sina skrifter avvänt landsmännens håg från deltagande i Frankrikes krigsbedrifter.

I Mulhouse köpte vi en tidning kallad L'Alsacien-Lorrain, Organe de la revendication nationale, utgiven i Paris. Som alla monomaner ser redaktionen endast ett föremål: revanchen. Att den ur Tribune de Genève hämtade annonsen om

en pendyl till salu, provenant du siège de Paris par les Prussiens, icke fattades, det var naturligt.

Ett tillkännagivande om Franska sällskapet för vetenskapernas befordran nämner som styrande ledamöter herrar Friedel, Bleicher, Schlagdenhaufen, Schmidt, Stoeber, Engel, Feltz, Bernheim, Schlumberger, Diez, Fuchs, Rothau, Molsheim. Ej ett enda franskt namn bland så många fransmän.

Tidningen har stort nöje åt att finna Preussen neutraliserat genom annekteringen av Riksländerna, och gläder sig åt de förödmjukelser fienden nu måste lida från rysk sida. Preussen anses avväpnat av fruktan för revanchen och kan ej röra sig. Det ligger någon sanning i detta, och möjligen var erövringen oklok, men när allt kommer omkring, är det icke så säkert att Elsass, som är ett åkerbrukande och industriidkande land, vore så hågat att få upplåta landet till slagfält en gång till.

Emellertid, landet ligger öppet, slätt med sköna åkrar och ängar, och bönderna bygga sina stenhus som i norra Schweiz, vartill landet synes vara en fortsättning. Oaktat man är längre i norr, stiger vinet längre i höjden såsom i Baden. Vitbetor, blå luzern, hampa växa ännu på roten i det låga alluviallandet, och höets andra skörd köres in på långa fyrhjuliga germaniska kärror.

Vid Petit-Croix är franska tullen. Pickelhuvor ovanför väldiga bruna helskägg och blåa uniformssyrtuter med röda kragar vandra på stationens ena trottoar och växla blickar med svarta ögon ovanför svarta mustascher och pipskägg under låga röda kepis, röda som byxorna, på den andra trottoaren.

Det är verkligen två raser som här mötas. Den lilla fransmannen med den vita hyn och blåa skäggbotten, den välformade, något krökta näsan, det ovala ansiktet med den smala pannan och den starka nacken, det svartkantade, stora, mandelformade, sydländska ögat, den elastiska muskulaturen i armar och ben, den mjuka, feta, vita handen, den lilla högvristade foten, som klatschar marken med tå och häl, det är en annan etnografisk typ än den långe, bredaxlade tysken, med långa armar, stora fötter, som trampa tungt; det vida kraniet med den breda, välvda pannan och den stora bredden över tinningarna; det starka, bruna, yviga skägget, som skyler mun och kinder och vilar på bröstet; det obestämt tecknade, lilla ögat, som blekts av en blekare sol, och som ligger inbäddat i en sänka av skrynklig hud och är mera utplånat än framhållet av de blonda ögonhåren.

Det är två raser, kanske romare och germaner, som hata varandra med blodets befallande krav, och som båda anse sig stå högst på utvecklingsskalan, något som icke ens den opartiske romaniserade skandinaven kan döma om, då en äldre gren i sinom tid så lätt vissnar för att ge plats åt en yngre.

Tåget har gått in på franskt område utan att det germaniska i landskapskaraktären förändrats. Husen äro av korsvirke, vitputsade och med höga, branta halmtak, såsom så ofta i norra Tyskland. Floran är även nordisk med ek, al, vide, asp och björk och åkrarne äro ersatta av ängar. Våra anteckningsböcker hava redan ådragit sig en obehaglig uppmärksamhet, och när jag får sikte på första redutten till Belfort, anmodar jag resebiträdet vända ryggen till

och låtsas icke se det för oss farliga grannskapet. Spionerihistorierna hava nämligen dykt opp i dessa dagar med förnyad fart och arresteringar av artister ha ägt rum.

Strax efter Belfort inträder man i Franche-Comté. Vi ha gått igenom passet mellan Vogesernas granitballonger och Juras kalkstensruiner, samma pass, genom vilket folkvandringarnes strömmar kastat sig in i Gallien, samma pass, som bildar vattenförbindelsen mellan Rhein och Rhône genom Canal du Rhône. Den släta delen av Franche-Comté ligger öppen och begränsas i norr av Monts Faucilles och i väster av Langres' platå. Landet är så slätt, att Saône med dess biflöden, som här ha sin upprinnelse, försätta markerna under vatten och göra jorden ofruktbar och klimatet osunt. Till höger ha vi sålunda träsk, omväxlande med ginst- och ljunghed med ormbunkar. I en liten tillfällig sjö plaska änder, och pojkar bada i närheten av tvätterskor. Boskapen ser dålig ut, och husen äro täckta av fattigmans halm.

Solen sänker sig och landskapet svepes i en lätt skymning, över vilken ännu Vogesernas ljusblå kedja sticker upp en stund. Så smälter allt tillsammans i ett outredbart grått, och endast hagtornshäcken utmed banlinjen kan ännu skönjas genom kupéfönstret, vilket snart endast reflekterar fotogenlampans sömniga låga, tills nattkvarteret i Vesoul är uppnått.

*

Efter att ha sovit i en för kort säng, såsom alla sängar äro i Frankrike, sedan Napoleon I gjorde

slut på alla långa karlar, rusta vi oss att börja första dagens arbete. Till den ändan gå vi ut att se på staden och anlöpa salutorget för att mönstra ortens lantbefolkning. Under lindar huggna i paraplyform hava kvinnorna uppslagit sina bord. Här finnas meloner, blomkål, salladväxter, gurkor, allt av sekunda eller tertia vara, och det hela ser fattigt ut, oaktat man befinner sig i departementet Haute-Saônes huvudstad. Låter man blicken flyga över det hundratal kvinnor, som här äro samlade, och söker få ett totalintryck, så stannar man vid en typ, som är mera lång och mager än låg och fet. Ansiktena äro torra och infallna, snarare germaniskt osköna, och tänder fattas. Dräkterna äro mycket tarvliga, och endast den vita mössan eller den blågrå bindmössan avbryter det enformigt grå. Vilken blandad ras här måste existera kan man tänka sig, då man erinrar att denna ort omväxlande varit intagen av kelter, romare, allemanner, burgunder, hunner (Attila), araber, normanner, ungrare, tyskar, svenskar och spanjorer.

Dagens torgpris äro noterade:

Vete: 20,54 fr.; havre: 13,80 fr.; korn: 11,96 fr.; potatis: 4,68 fr.; allt per quintal.

Hö: 6,60 fr. per 100 kilo.

Höns: 2 à 3,50 fr.; anka: 2 fr.; kanin: 1,60 à 2 fr.

Forell: 4,50 fr.; gädda: 3,50 fr.

Oxkött: 1,40 à 1,60 fr.; kalv: 1,60 à 1,80 fr.; får: 1,60 à 2 fr. per kilo.

Smör från orten 1,60 fr.; men från bergen (Jura) 2,40 fr. per kilo.

Sedan vi sålunda mönstrat landsbon på torget, snöra vi vårt handgepäck och anträda första fot-

vandringen ut på bygden, för att uppsöka reptilen i själva dess håla.

Från Vesoul draga vi västerut genom stadsporten och äro strax ute på landet. Mellan ängar, kantade med pilar, slingrar gångstigen sig fram tills den uppnår stora landsvägen. Höslåttern pågår och bristen på arbetskrafter visar sig redan här, om man får döma av de fruntimmer, som i stadsdräkt med hatt och schalett om halsen sköta räfsan, utan att se ut som om de roade sig spela herdeliv. Stora landsvägen med dess unga popplar utsätter oss för en timmas brännande sol. Popplarne upphöra, och vi spana i fjärran efter skuggan av ett träd. Slutligen synas två lindar i vägkanten, och när vi uppnått dem, befinnas de skydda ett calvarium. Vi slå oss ner invid detsamma. Mitt emot på andra sidan vägen är en ängsmark, som bearbetas av två bönder, och där bakom synas några magasinshus.

Jag avvaktar det ögonblick, då liemännen skola komma upp till stängslet åt oss till. De komma mycket riktigt och stanna för att nyfiket betrakta oss. Interviewens stund är inne, och jag hälsar.

— Det är varmt i dag! börjar därpå bonden, en svartmuskig, medelålders man.

— Mycket varmt, i synnerhet när man har att bära.

— Järnvägen går strax nedanför.

— Ja, jag vet det, men vi roa oss att spatsera.

Bonden betraktar misstänksamt gepäcket.

— Herrarne komma från Belfort.

— Ja, vi komma från Schweiz.

Han ljusnar upp och fortsätter:

— Jaså, från Schweiz. Herrarne handla.

— Nej, vi äro bara turister. Nå, hur går skörden?

— Si och så! Vinet är förstört av hagel.

— Och vetet?

— Inte så illa, men det säljs inte.

— Nej, jag hör det. Man klagar över allt. Det är den amerikanska spannmålen som trycker prisen.

— Å, fasligt! Arrendatorerna kunna inte betala, och arrendena och jordegendomarna falla med många procent.

— Nå, men bonden då, han står sig väl, som inte säljer säd?

— Ja, men han vinner heller ingenting.

— Jo, han kan köpa jord för gott pris. Men här har ni ju mest boskapsskötsel. Hur många höskördar tar ni om året?

— Två!

— Det var litet. I kantonen Bern tar man ända till sex, därför att man vattnar med gödselvatten efter varje slåtter.

— Ja, men här är översvämning så ofta.

— Desto bättre. Reglera vattenståndet med kanaler och rännor, så få ni ängsvattning, och det är mycket bättre än skyddstullar, som icke heller äro dåliga ibland. — Äro ni republikaner här i orten?

— Bah! Republiken för oss, det är vetet! Vad rör det oss vem som styr däroppe, bara det växer.

— Nå, men ni äro icke monarkister?

— Nej, vi äro nog republikaner, efter som de äro majoriteten.

— Äger ni jord själv?

— Nej, jag arbetar åt andra. Har det regnat mycket i Schweiz i sommar?

— Förfärligt! Vad är detta för magasin därbakom?

— Å, där förvarar man bröd, kaffe och socker...

I detsamma synas ett par röda byxor utkomma från magasinen och en löjtnant nalkas. Vi ha kommit mitt inpå en krigsdepot, och vi ha låtit bonden, för tids besparing, tro oss vara schweizare. Jag kastar en orolig blick österut och ser redutten på Belfort; vill avlägsna mig, men kvarhålles av bondens prat. Situationen är obehaglig, helst jag förtegat sanningen om min nationalitet, och jag känner nu i bröstfickan efter mitt pass och mina nytryckta franska visitkort, upptagande alla gamla titlar och värdigheter, både kungliga och kejserliga. De röda byxorna vända lyckligtvis åt sidan, och jag hälsar så avrundat som möjligt, gripande gepäcket från vägkanten och sätter biträdet i marsch mot byn Vaivre, där vi skola déjeunera.

Vi intåga därför snart i byn, som är byggd av grå kalksten och ser ut som om den vore från äldre, bättre tider. Ett hus tyckes ha varit slott och bär spåren av en fin kalkstensornamentik, troligen en av de många seigneurs-byggnader, som de vid franska revolutionen så verksamma Franche-Comtésarne stormade. Gäss och ankor plaska i rännstenarne och utanför portarne ligga dynghögarne. Ett hus tecknas i albumet och visar följande yttre. Ett långt envåningshus med halvhögt, skiffertäckt tak med tre skorstenar; är bebott av två familjer. Det har därför två stora inkörsportar till gårdarne, innanför vilka ligga stall och fähus. Grannen till vänster har putsat sin avdelning med gult, men den

högra har låtit Jurakalken behålla sin grå färg. Ingångsdörrarne äro låga och smala och grannen till höger har ett trappsteg samt vid dess sida en liten stenbänk. Vänstermannen har hägnat en liten trädgårdstäppa framför sina fönster och låtit en vinranka sprida sig över väggen; men högermannen har sin trädgård på gaveln. I första våningen (en trappa upp) synas höskullsgluggarna. Luckorna äro stängda för fönstren och folket synes vara ute på fälten.

Bygatan är bred och öppen och trädgårdarne, som äro hägnade med låga murar, ge det hela ett tämligen glatt utseende, såsom alltid i de trakter där Jurakalken härskar och med dess varma, grågula färg liksom växer upp i byggnaden och murarne, och dunstar fram i gatläggningen och markens grus.

I andra ändan utanför byn ligger krogen med dess av vinbersåer beskuggade gård. Vi mottagas med en påfallande köld av värden och värdinnan, som slutligen åtaga sig att servera en déjeuner. I den nakna krogsalen med dess långa bord och många halmstolar, inbäres snart en soppa (paysanne), lagad på vatten, visserligen, men med kål, morötter, potatis och purjolök, samt något smör, vilken rätt är utmärkt. Vi säga en artighet åt värdinnan, och hon lägger bort sin kantighet. Därpå få vi gott kokt fläsk med kål, ost och ett päron, samt av landets enkla vin. Vi gå ut på gården att dricka kaffe för att avvakta gäster. Om en kort stund anländer också en liten lantbrukare med bössa, hund och jaktväska. Han är klädd i hamptygskläder och ser belåten ut med sin värld, samt är av den feta, gråhåriga

père-noble-typen. Jag kastar mig genast över offret och lämnar en plats bredvid oss, som han utan betänkande mottar, oförsiktigt nog.

— Nå, jakten går bra? börjar jag. (Jakten har just öppnats i dag.)

— Nej, det är för varmt, säger han, torkande sin svettiga panna, och slänger den tomma jaktväskan från sig.

— Nå, skörden är inne?

— Åja. Inte illa!

— Men säljs inte? Amerikanska spann...

Han betraktar mig misstroget och byter plats.

— Å, det är inte bara Amerika, säger han; det är hela utlandet, som ruinerar Frankrike på alla håll.

Därpå stiger han upp och ser ond ut, såsom om jag ruinerat honom. En verklig bonde inträder med detsamma i trädgården. Han är jämmerligt mager, hans ben synas genom de tunna bomullsbyxorna och hans ansikte är skinn på ben; överläppen är infallen där framtänderna suttit. Men han svarar hövligt och klart på god franska, när jag frågar honom.

— Ja, det är dåliga tider, säger han, och styrelsen gör ingenting åt saken. Vi ska inte tala om ryska (!) vetet, men häromsist så begärde lantbrukssynoden i Poligny på alla jordbrukarnes vägnar i öster (L'Est) i en skrivelse till krigsministern att han skulle köpa ost åt armén i Franche-Comté i stället för i utlandet. Men han svarade nej! Och marinministern har nyss avslutat ett stort leveranskontrakt på ost från Holland. Är det underligt då att landet ruineras?

Flera inträdande personer och min egenskap av

utländing (så nära Belfort) hindrade mig att svara med Jules Ferry i dennes tal, nyligen hållet i Senones vid ett lantbruksmöte, ungefär så: Jordbruket har samma rättighet att skyddas som industrin och det har lika rätt att begära skyddstullar mot utländsk konkurrens; jordbruket skall ha sina kreditanstalter likasom handeln och industrin, och skall ovillkorligen kunna fordra upprättande av jordbrukskammare. (Här skulle jag vilja på fri hand ha tillagt: och jordbrukarne borde icke vara så slöa, utan begagna sina rättigheter att sända bönder som deputerade till de två stora kamrarne i Palais Bourbon och Luxembourg, där de kunde själva bevaka sina rättigheter och icke lämna dem i händerna på ointresserade yrkespolitici.)

Men bonden (Ferry sade jordbrukaren) skall icke vänta allt av staten (bra!). Han skall följa med framstegen, begagna de redan inrättade experimentalfältens och åkerbruksstationernas dyrbara rön, samt söka avvinna sin jord mera, och icke draga i massor in till städerna. »Jorden föder alla, som förstå att odla den.»

Men detta sade jag icke, helst de ankommande började visa tecken till ovänligt sinnelag. I ett maskerat språk kastades nu stickord, som övergingo till personliga tillvitelser och slutade som förnärmelser. Det började bli hett i luften och eftermiddagssolen svalkade icke ett åt huvudet stigande blod. Vi skuddade därför stoftet av våra fötter och gingo till stationen att fortsätta interviewerna i en tredje klassens kupé.

Det är icke någon lustfärd att åka i tredje klass, men det är en utmärkt plats att träffa och få språka

med de samhällsmedlemmar, som man eljes icke ofta kommer i beröring med. De äro mycket meddelsamma och äro lätt vunna med en liten artighet, såsom att man lyfter in deras knyten, hjälper barnen ut och in och genast språkar dem an.

I vår kupé sutto nu bönder, arbetare och soldater. Arbetaren reser som herreman i habit och melonhatt, och den unge bonden reser som arbetaren förr var klädd: i blå blus och hög svart bomullsmössa med skärm, liknande Preussiska uniformsmössan. Den gamla bonden behåller sin svarta rundhatt och sin jacka med blus ovanpå.

Jag anföll genast en äldre bonde med mina frågor. Orten var härjad av hagel, som förstört vinet, och jordbruket led i allmänhet. Jag har nu alltid hört jordbrukaren klaga, och hans klagomål lära vara konstanta, men så envist som nu ändock aldrig. Han pekade åt ett annat bås, där en arrendator satt, vilken han uppgav hava fått 800 francs efterskänkta på 1,800 francs arrende. — Det går utför med landet, försäkrade han.

Jag vill försöka undvika frestelsen att generalisera, men att döma av ortens tidning Le Petit Comtois, där annonser om egendomsförsäljning överflöda, synas prisen stå lågt här på trakten. Jag vill välja några av de fyrtionio lotter, som här äro utbjudna, anmärkande i förbigående, att siffrorna angiva uppslagssumman på auktion.

Ett hus av sten med sex boningsrum, stall, fähus, vagnslider, lada, loge, höskulle, källare, trädgård, allt på 20 ares och 50 centiares, anslås till 3,000 francs.

En åkerlapp på 6 ares slås upp till 5 francs; en annan på 12½ ares till 10 francs. Medelpriset synes vara 1 franc aren, eller 100 per hektar.

Om jordens beskaffenhet kan man naturligtvis ej sluta av annonserna, men den synes vara tämligen ensartad. Däremot kan man se huru jordstyckningen in infinitum pågår, då av de 49 lotterna, den högsta går till 900 francs, de flesta under 100 francs; 5 lotter till 5 francs, 2 till 10 och 1 lott till 1 franc. Längre ner än till jordegendom på 1 franc bör man ej gå. Tilläggom att det är myndlingars arv som skiftas och att köparne äro förut jordägande bönder, som »arrondera» sin mark.

Franche-Comtés slättbygd rullar upp sina sista tablåer, så enformiga och trista i jämförelse med samma provins' bergsbygder. Tallösa boskapshjordar, än av den grå rasen känd under namnet fémeline, än av den röda och vita kallad tourage, beta på de sumpiga ängsmarkerna, som skulle kunna vara så fruktbara, då de vila på Juras i allmänhet så givande mergel och kalk. Oaktat sin ökända tröghet har dock slättbon här gjort ett, från kupéfönstret, märkbart framsteg. Han har nämligen på sina ställen infört den amerikanska järntrådshägnaden och därigenom ökat sina revenyer, dels genom vallhjonens indragning, en högst depraverande syssla i sysslolöshet, dels genom att försätta den naturliga ängen i cirkulation, så att djuren ej trampa ner mer än de äta upp, varförutom spillningen bättre kan tillvaratagas.

Fruktan för regn och översvämning har här nödgat bonden vålma höet i en oändlig mängd små

kärvar, som hastigare torka. Havran står i skyl och höstplöjningen pågår med hästar och hjulplog.

Skymningen faller, och det blir afton den andra dagen under det vi passera passet mellan Langres platå och Monts Faucilles för att inträda i Champagne. Men innan vi lämna Franche-Comté, vill jag med ett par drag fullborda bilden för att ej giva en ensidig och oriktig föreställning om denna så omväxlande provins' natur.

Det är den nionde maj detta år, då jag en söndagsmorgon lämnar Dijon med Côte d'Or's ljusgrå vinkullar och kommer ut på Bourgognes släta sädesåkrar och ängsmarker. Akacian är nyutslagen på banvallarna; trefle incarnat med dess purpurröda borste och esparcetten (sainfoin) med dess rosaröda ruskor giva ängarne en ljuvlig fägring. Saône passeras vid Auxonne och vi inträda i Franche-Comté; stiga svagt genom en liten granitplatå med skogshyggen och kolmilor samt träffa Doubs vid Dôle.

Nu börja husen antaga den väst-schweiziska karaktären. Stora sambyggare av sten med branta tak och ena gavelåsen avstumpad, och med stora inkörsportar. Jura syns nu tydligt, medan vi äro nere på flodens alluvioner, men snart börjar stigningen upp till la Forêt de Chaux, en av Frankrikes vackraste lövskogar. Liljekonvaljen blommar i skogskanten och eftermiddagssolen lyser härligt genom de vårgröna bokarnes, ekarnes och avenbokarnes lätta lövverk. Och om icke tåget bullrade, skulle vi höra gökens kuku, gyllingens flyo-flio, liknande lärgossarnes signaler på bakgatorna; vi skulle höra järnsparvens (fauvette's) imitationer av näktergalens full-

ändade kompositioner och bofinkens alltid populära men väl kortfattade lilla chansonette.

Skogen glesnar och vi sänka oss ner igen till la Loue's floddal, men för att åter på allvar bestiga Jura efter några minuters paus vid Mouchard, där ännu ett andra lokomotiv spännes för. Hög och brant som en fästning, med dess svarta, bruna och vita skikt i strängt vetenskaplig ordning, stiga Juras väggar upp såsom byggda av förhistoriska murare. Den liknar en kolossal ruin, på vilken skogens träd i klimatologisk ordning slagit sig ner, med frön hjälpta upp i höjden av vinden och fåglarne. Längst ner på fotens sluttning står vinet nyputsat på den bruna jorden (dogger) och dess unga skott äro ännu skyddade av halmkärvar mot nattfrosten. Vetet är sparsamt i fruktträdsregionen, där ännu bok och ek finna sig. Lokomotiven pusta av ansträngning och det rasslar i tåget, som gör sin bergbestigning genom vingårdarne, vilka snart ligga nedanför med millioner av sol och regn vitblekta käppar liknande en spjäljalusi. Men nu vidgas också utsikten. I väster blånar Côte d'Or som en aftonsky, bakom vilken solen sjunker. Doubs och Saônes poppelbeklädda floddalar sträcka sig ner åt Chalons-sur-Saône, åt Mâcon, såsom en dimma, ur vilken i fjärran synes ett vitt, långt streck, som kanske är lokomotivröken från Lyontåget.

Vi äro uppe på platån och gå in i berget och därmed är sista skymten av la belle France försvunnen.

Ekarne äro outslagna, bokarne stå brungula, det kännes friskt i luften som en marsdag; fruktträden

och dalens blommor försvinna; endast en gullviva, en vårlök, en anemon, antyder att vintern är på återtåg, och snart är barrskogsregionen uppnådd.

Häruppe, omkring 800 meter högt, bor den livlige, energiske franche-comtésaren, bergsbon, Frankrikes schweizare, som i ett friskt klimat med barrskogsluft har förstått att utveckla sin jordbrukskonst, kanske därtill sporrad av konkurrensen med sina flitiga grannar i öster. De gamla betena äro numera skötta som ängar och boskapen hålles inne, varigenom mjölkproduktionen ökats och osttillverkningen vunnit i beskaffenhet. Moderna sentimentalister med sinnessjuklig känslighet för djurens välbefinnande och avtagande omsorg för människans ha skrivit emot det förmenta djurplågeriet att hålla boskapen i ladugård hela året. Härpå ha de friska bergsborna svarat: att djuren plågas mer av att äta dåligt trampat gräs i regn, ligga ute på fuktig mark om nätterna och stickas av skogens mygg och ängens bromsar, än att stå i varmt, torrt bås, under tak, och äta gott vårdat hö. Och de ömma sinnena, som förr tyckte sig höra kreaturens suckan efter skogsdoft och fåglasång, ha stannat i minoriteten.

Häruppe har man dels bibehållit en gammal kommunistregim, vilken i våra dagar väcker på andra håll stor fruktan, dels återupptagit densamma. Man har nämligen funnit förmånligt associera sig till ostfabrikation, så att varje bonde lämnar sin ration mjölk, som sedan gemensamt av en uppsyningsman förvandlas till ost. Likasom man även, där betning ännu är i bruk, håller sig en gemensam kommunalherde. Då man vet, att till ostberedning fordras en stor kvantitet mjölk på en gång, kan man inse huru

nödvändig en sådan association var, då ju den fattigare bonden aldrig skulle kunna samla så mycket av den lätt surnande mjölken. Här har man alltså även undgått att exploateras av en onödig mellanhand, som i andra trakter uppträder såsom mejeriägaren eller den fruktade och uppsökta kapitalisten.

Men solen lyser ännu med sista svaga strålar i den väldiga granskogen La Forêt de Joux. Här är nordiskt lynne, men ändock icke fullt. Murgrönan kryper nämligen på de gråsvarta granstammarnes södra sida och själva granen har här en annan karaktär än på nordens granithällar. Han är nämligen av en annan art, icke så toppig utan mera koncentrerad i grenverket och naken till en tredjedel av stammen.

Ändå längre fram, och landskapet ser så fattigt ut som i höga norden. Ej ett lövträd synes, och betesmarkerna äro snaggiga utan blommor, vävda av starrgräs och sållade med sten. Till och med granarne bli tarvligare och toppiga som julgranar. Så fortfar det till fram emot Pontarlier, 1,870 meter över havets yta. Här i dalsänkan, skyddad för nordligare vindar, växer ännu vetet, ehuru det blir sent moget, men här, och endast här i Frankrike odlas den dyrbara absint-örten, som nu på våren ligger som små grågröna kuddar på de nygrävda sängarne. Giftplantan, som fördummar Pariserboulevardens spirituella barn, väljer själv den sundaste vistelseort i bergluft och grandoft och slutar sin bana i ett fotglas på en asfalttrottoar.

Den som tror att hela Frankrike är ett platt, skoglöst land med kanaler och popplar, den skall nu göra passagen genom Jura till Verrières, kanske den

skönaste bergsväg i Europa, skönare än Gotthard- och Arlbergervägen; och den som icke minns att Frankrike är delägare i Europas vackraste sjö, kan fortsätta till Evian vid Lac Leman, för att sedan i Chamounix beskåda Europas högsta berg, Mont Blanc, som också ligger i Frankrike!

ANDRA KAPITLET.

Champagne.

Efter en exempellöst ovänlig behandling i Chaumont, som nog kunde ha sina orsaker, då preussarne här på sin tid haft kvarter och brandskattat, anträda vi åter färden ut på det nedre Champagne och äro därmed komna in i Marne's floddal, som vi sedan följa ända till Epernay. Marne är en liten älskvärd flod, som med sina gröna, av alar och popplar beklädda stränder, varit mycket eftersökt av franska paysagister. Den förlänar också här det illa beryktade Champagne ett behag, som icke får tillmätas i sin helhet det flacka, delvis ofruktbara landet.

Här inköres nu havran på tvåhjulig kärra, vilket fordon antyder att vi inkommit i det egentliga Frankrike, för vilket den är karaktäristisk med dess i regnväder överspända skyddsduk. Jorden är röd som i Gâtinais, och därav synes att vi ännu icke lämnat det stora Jura-området.

En skördemaskin på fältet ger en enstaka förhoppning om stort jordbruk, men om man vet förut, att jordstyckningen i Champagne nästan gått längst i hela landet, aktar man sig för ett felslut. Här synes fodermajs och bovete, söder och nord, och mot

Joinville blir nejden leende, med en och annan vinodling, ehuru icke av det rätta slaget.

Ännu äro vi inne i Juraformationen, men vid Chevillon ungefär, börjar kritan, som är betecknande för Champagne. Denna jordart, som eljes, blandad med lera, utgör en av de mest givande, befinner sig nämligen här nästan så ren att den kan förse alla landets biljardspelare med dess »blanc», och bildar ensam för sig den mest hårdnackade jordmån. Den berövar matjorden fukten och släpper för hastigt igenom regnet, utom det att den reflekterar solljuset i stället för att absorbera det.

Norr om S:t Dizier utbreder sig slätten med svaga höjningar och med utströdda oaser av kanske ett femtiotal trän, vilket gör detta landskap enastående i sitt slag. Kritkullarne ha nämligen börjat planteras med tallar, och landskapets fysionomi håller därför på att genomgå en evolution.

Nu har en präst och fyra fruar inkommit i kupén. Prästen ser mycket världslig ut och slår upp en munter konversation med fruntimmerna, vilka skratta hejdlöst. Mitt emot mig sitter en arbetare, vilken med girighet följer samtalet, kastande då och då en listig blick under de blåa glasögonen, vilka röja honom såsom stenhuggare.

Slutligen lutar han sig till mig och viskar: — »Han har ingen tonsur.»

Prästen, som avtagit hatten, visar verkligen en igenvuxen svart plätt i huvudet, och när jag nu lyssnar till konversationen, hör jag den gälla mycket intima äktenskapsförhållanden och barnfrågan. Detta erinrade mig om den katolske prästens sorgliga ställning såsom ogift och om ett märkvärdigt prejudikat,

avgivet av domstolen i Amiens i början av detta år. I nämnda stad dömdes nämligen en ex-abbé Sterlins' ingångna äktenskap giltigt, så att hans barn fingo inträda i arvsrätt, och detta på grund därav, att civillagen icke uppställer egenskapen av präst såsom hinder för äktenskapet. Med denna dom har konkordatet blivit besegrat av Code Civil, och det är ett nytt steg mot kyrkans skiljande från staten. I Schweiz finnes, som bekant, bland katolikerna en sekt kallad gammalkatoliker, som tillåter prästerna gifta sig. Och inom grekisk-katolska kyrkan är prästens äktenskap nästan påbudet.

Nog av, oppositionen mot kyrkans tvång stiger i Frankrike, och att döma av en liten tidning, La Semaine Anticléricale, som jag köpte på nästa station, tilltager civilbegravningarnes antal stundeligen. Sådana refereras troget i tidningen och talen återgivas i hela deras våldsamhet. Sålunda dristar sig en medborgare i Epernon vid en grav tala på följande sätt:

»Den avlidne hade för länge sedan brutit med klerikalismen; han hade haft den klarsyntheten och det modet att kasta bort alla de dumma vidskepelser, som så länge gjort mänskorna olyckliga. Han avskydde prästerna, dessa oförskämda hycklare, som endast bjuda på lögner, som de själva icke tro på... etc.»

Sorgligt är att läsa om upprepade skandalösa handlingar av präster, prästhistorier liknande dem, av vilka italienska tidningar överflöda, och som tyda på att även inom de andliges läger upplösningen nalkas.

I Vitry-le-François stego vi ur för att se på

en marknad, som där skulle hållas. Den lilla staden med dess 7,000 innevånare ligger täckt belägen vid Marne och är berömd för sina trädskolor. På stora torget syntes verkligen ännu spår av marknaden, som erbjöd till salu träkärl, korgarbeten, boskap och grisar. Men handeln var flau och säljarne sutto under platanernas skugga utanför kaféet och drucko vin. Som de syntes vara mindre tillgängliga, gick jag in i tobaksboden och köpte tidningen »L'Echo de la Haute Marne», för att i densamma hitta några mera grundligt formulerade uppgifter om jordbrukets tillstånd. Mycket riktigt stod där på första sidan en artikel med den numera stående rubriken La Crise Agricole. Som jag finner mera sakkännedom hos författaren än hos min vän bonden själv, vill jag betrakta hans meddelanden som en interview och inskränker mig till att referera.

»Jordbrukskrisen är snart en inträdande ruin. Vinet, ullen, veden, boskapen, säden, allt är angripet. För 50 år sedan voro vi världens erkända herrar i jordbruk som i industri... Då sålde vi årligen för nära 250 millioner francs vin till utlandet; England rekvirerade 100 tusen kreatur etc. I år hava vi 42 millioner hektoliter vete osålt på lager; i fjol köpte vi av utlandet för 230,260,000(?) francs vin.»*

Krisen har enligt författaren två huvudorsaker. Den första: främmande produkters inträngande i marknaden med förmånsrätt. Utländingen betalar ringa tull, nästan inga umgälder; han begagnar gratis Frankrikes hamnar, vägar, kanaler, järnbanor.

* Troligen för att utföra det under namnen Bordeaux och Bourgogne.

En hektoliter vete kostar fransmannen i umgälder, då han skall sälja den, 3 fr. 10; men när utländingen säljer en quintal vete i Frankrike, betalar han endast 3 fr. Fransmannen får betala i omkostnader för en oxe han säljer 85 fr., men utländingen endast 25 fr. Genom »tarifs de pénétration» råkar utländingens oxe betala mindre från Nancy till Paris än fransmannens från Rouen till Paris. (Omnämnt närmare ovan.)

Härpå kan man endast svara: skydda er. Frihandel är en mycket vacker teori, som endast blir vacker i verkligheten, om den tillämpas överallt och på en gång. Att ruinera sig av ren gentillesse är alldeles för chevaleriskt-romantiskt i våra realistiska tider, och fransmannen har bibehållit för mycket av medeltidens och ancien régimes fina uppfostran för att kunna bestå den brutala kamp som pågår. Han skall dö av bara artighet. Greve Tolstoi skulle säga: av idel civilisation. Så dogo Egypten, Grekland, Rom av för fin uppfostran. Är det nu Frankrikes tur att falla för den alltid segrande barbaren? Vem vet? Men litet förvildning skadar ej då och då, och i handel och politik duger ej vara idealist eller räcka fram plånboken, när man avfordras portmonnän.

Men det är konservativt att vara protektionist, och frihandlare låter så liberalt på ett valprogram. Och vem vill icke vara liberal? Fransmannen har varit mer än liberal; han har varit generös! Ve honom för det! Den frisinnade amerikanaren, som gratis får uppfostra sina artister vid École des Beaux-Arts i Paris, har skyddat sina artister genom 60 procents tull på konstverk. Och Tyskland sedan, som genom Frankfurterfördraget åker in i Frankrike

med sitt »billig und schlecht», men stänger sina portar för kontravisiter!

Att frihandeln emellertid icke sänkt matprisen är säkert; om skyddstullarne skulle höja dem än mer är ganska ovisst.

För att emellertid giva frihandlarne ett gott stöd, då ju även de kunna ha rätt från sin synpunkt, vill jag anföra en kalkyl, nyligen presenterad Société nationale d'agriculture, rörande inflytandet av lagen den 28 mars 1885, vilken höjt införseltullen på utländskt vete från 60 centimes till 3 francs per quintal.

Kommunen Genillé (Indre-et-Loire), vilken av författaren tages som exempel, räknar 2,275 invånare, delade på 634 hushåll. Av dessa skörda 80 hushåll mera säd än de förtära; 240 skörda, men sälja icke, utan förtära själva allt; 314 hushåll odla ej säd, men konsumera årligen 3,800 hektoliter.

Det är klart att den ökade införseltullen endast kan gagna de 80 hushållen som sälja säd, av vilka det rikaste, som säljer 1,500 hektoliter, skulle vinna 3,600 francs, de 72 fattigare endast 60 à 65 francs per man.

De 240 hushållen, som förtära sin skörd, varken vinna eller förlora, och de 314 som köpa sin säd, måste förlora. Alltså: skyddstullar gagna endast de rika, men skada de fattiga och äro absolut likgiltiga för den lilla jordbrukaren eller bonden. Vilket skulle bevisas!

Furst Bismarck, som ogärna vill anses vara konservativ, lär ha räddat sig från misstankar om reaktionära syften genom följande utmärkta yttrande:

»Jag är varken frihandlare eller protektionist, men jag är tysk och vill vad som är Tyskland gagneligt.»

Jag skulle också såsom liberal vilja vara protektionist utan att upphöra vara frihandlare, men det lär väl svårligen gå för sig. Emellertid har bonden ej så orätt, då han säger till Paris och de andra städerna: »Ni 'skyddar' er mot egna landsmän genom oktrojen*, så att ni ta 53 francs av bondens oxe, men ni vill ej skydda oss för främlingen. Må frihandeln tillämpas, men konsekvent i hela dess utsträckning, även rörande manufakturerna och industrien, så kan bonden få köpa sina tyg, sitt järn, sina gödningsämnen för gott pris, ty man skyddar till och med gödningsämnena! Spannmål är visserligen födoämne, men det är för bonden även handelsartikel. Tullar på livsmedel äro icke förkastligare än tullar på kläder och skodon, vilka äro lika oumbärliga 'livsmedel' som mat!»

Efter förrättat ärende i Vitry sitta vi åter på tåget; passera Chalons-sur-Marne och inträda i det ökända ofruktbara Champagne pouilleuse, som sträcker sig norrut ända mot Ardennerna. Ibland synes den vita kritan sticka upp fjärran i en av ett stenbrott sargad liten platå, vilken får ett tycke av engelska kusten. Erinrom att det var här som Attila med sina hunner blev slagen, ty detta är de Catalauniska fälten. Till vänster börja redan vinkullarne, ehuru ännu blott sporadiskt.

Efter nattkvarter i Epernay anträdes i första morgonstunden färden förbi Ay till den lilla byn Avenay, där de mest berömda vinkullarne äro belägna. Här har den ofruktbaraste mark, som eljes

* Stadstullen.

icke skulle ge ett ax, blivit avtvingad den dyrbara champagnedruvan, och när man åker fram mellan de ändlösa vingårdarne, förlorar man tron på fabeln att endast monarkerna få dricka äkta vara. Vilka skola dricka all denna saft, som nu värmes i de blåa skalen och som förefaller så enorm, att man skulle, hyperboliskt, vänta sig en översvämning av Marne, om den rann ut i ett nu. Endast kring Ay äro 19,000 hektarer upptagna av vinstockarne. Och år 1877 skördades i hela Champagne 22 millioner buteljer, varav 18 millioner utfördes.

I Avenay, en liten rik by, vit som bomull, är öde på gator och i hus, ty alla äro ute på fälten att »avlöva» vinet, så att solen så mycket som möjligt må träffa druvan. Vi söka förgäves på restauranten få ett glas mjölk, ett så vanligt förhållande i vintrakter. Intet bete, inga kor. Urinnevånarne dricka vin på morgonen och vin hela dan. Att få en bärare till bagaget är lika ogörligt. Ingen vill gå ifrån vinet, som renderar mest. Vi taga sålunda gepäcket och börja vandringen. En afrikansk hetta pressar fram svetten redan innan sista trädet är passerat, och nu gäller det att ge sig ut på den vita landsvägen, som svider i ögonen att påse, och som skall föra oss genom denna rika öken bort till Reimsskogen, där svala skuggor vänta. Ökenvandringen börjar i sällskap med en gosse, vilken driver en åsna, som är lastad med två ofantliga korgar med dynga.

— Skörden är god i år här på orten? börjar jag.

— Medelmåttig här, men åt Reims är den sönderslagen av hagel.

— Är det stora herrar, som äga vingårdarne, eller små?

— Båda delarne.

— Men vinfabrikanterna äga icke allt?

— Å nej! Det finns bönder som äga 10 ares ($^1/_{10}$ hektar).

— Nå, vad kostar en hektar här?

— Det vet jag inte.

— Ja, men jag vet att den kan gå upp till 20,000 francs. Nå, hur säljer ni vinet? Pressar ni det själva?

— Nej, druvan säljs på stocken per kilo, när handelsmannen kommer i skördetiden. —

På båda sidor om vägen kan man nu på nära håll betrakta den ryktbara druvan. Här är den en lågväxt stock, den lägsta jag sett, lägre än den vita Lemandruvan i Schweiz, kanske blott en meter hög. Klasen är här liten och blå. Men på andra ställen är den vit. Champagnevinet tillverkas dock av båda slagen, och när den blå druvan användes, frånskiljas skalen så att saften blir ljus.

Man har i utlandet trott att det gnistrande champagnevinet uteslutande från den torra jordmånen fått sin egendomliga natur, men så är det ej. Något gör väl kritgrunden, men mera ett sedan länge pågående urval av plantor, och mest tillverkningssättet. Champagnevinet sådant det pressas ur druvan är ett stillsamt vitt vin, som icke alls mousserar, utan är helt beskedligt som andra vita viner. Det är fabrikanten som sätter färgen och kolsyran, ja, även smaken på varan.

Nu börja vinstockarne glesna på högra sidan, och stubbåkrar uppträda. Vägkanterna äro brända;

inte ett grässtrå i den vita marken, endast några torkade tistlar; men den lilla tegelröda anagallis, som synes tåla ugnsvärme, lever där friskt, lika friskt, som jag sett honom på Lavaux' glödgade vin-terrasser och Romerska Campagnans svedda betesmarker. I åkern synes en och annan blåklint jämte en euphorbia och linaria. Landsvägsdammet bokstavligen vattnas av svettdropparna, som rinna från våra pannor, och reskamratens glasögon rosta. Men skogen lockar till sista ansträngningen och snart äro vi i skydd av en bokdunge blandad med hassel; och där kasta vi bagaget, lägga av en del kläder och sträcka ut oss i det mjuka gräset.

Detta är en utlöpare av Forêt de la Montagne de Reims, icke längre kritregion, utan östra gränsmuren av Paris tertiärbäcken, som här stiger fram och utgör grunden för en del av kullarne kring Reims och Epernay, varav kan slutas, att icke allt av det berömda vinet växer på krita. Men det är dock inne i kritbergens innandömen, som det får sina eftersökta egenskaper, och vi förflytta oss därför hastigare än vi då gjorde, efter sex kilometers skogsvandring och femton kilometers järnväg, till Pommerys ofantliga källare i Reims, vilka visserligen ej äro så stora som den största i Chalons, vilken innehåller gallerier till sammanlagt tio kilometer.

Vi tända våra stearinfacklor och nedstiga i berget, vars gråvita väggar återkasta svaga ljusflammor, som domna i striden mot mörkret. Här promenerar man en timme mellan led av champagnebuteljer, uppstaplade på sina träställ. Det är en ståtlig syn; men förvånades man över vinkullarnes rikedom, så blir man ändock klentrogen mot varans äkthet, då man här ser

millioner buteljer på lager från föregående år, och man eftertänker, att i Epernay och Chalons förvaras ändå större kvantiteter. Förhållandet är också, att man kan göra, och gör, god champagne av nästan vilken druva som helst, ja, i Hamburg och Lübeck kan man göra den av vatten och socker.

Längst in i ett par grottor är själva laboratoriet. Laboratorn sitter framför ett kärl, som innehåller en ljusröd, trögt flytande likör. Av hantlangaren mottager han en butelj med en vätska, som ser mycket blond och mycket fredlig ut. I buteljen slår nu kemisten ett litet mått av den vackra likören, om det skall bli »sec», ett stort mått, om det skall bli »söt» champagne. Det är hela konsten. Sedan komma korkarne, och det sista, men icke minst viktiga: guldet, silvret och etiketterna.

Vi återvända på våra spår och inträda i en dôme, stor som en liten kyrka, in i vilken ljuset släppes genom en öppning i valvet. Här har en bildhuggare med känt namn i klippväggen huggit jätteskulpturer. Den ena föreställer Silenus med hela sitt hov, drickande, troligen icke Pommery sec, utan något annat icke så ädelt vin. Den andra skulpturen framställer ett bordssällskap herrar och damer i förra århundradets dräkter, i full begeistring tömmande höga, smala champagneglas, under det de lyssna till ett, troligen sprittande, tal av en animerad herre.

Lika nyktra som vi kommit, lämna vi det med sprängämnen fyllda berget, som troligen skulle rämna, om all denna under kork och ståltråd bevarade livsglädje på en gång bröte löst, och därmed säga vi avsked åt vinlandet för att draga norrut mot humlen och maltet.

TREDJE KAPITLET.

Picardie, Flandre, Artois.

Marnes floddal lämnade vi redan vid Epernay, och inträda snart, norr om Reims i Aisne's. Halmstackar, väderkvarnar och fermer, fyrkantiga, fästningslika, utan fönster utåt, antyda att ett sädesland nalkas. Tallar, blonda stationschefer med rött skägg, giva ett nordligt tycke. Redan i Laon, ehuru ännu inom Ile-de-France's område, börja oputsade tegelbyggnader, uppvuxna ur samma rika leror som giva den bästa spannmålen.

I Laon erhölls redogörelsen för departementet Aisne's nyligen hållna réunion agricole. Som jag anser dessa handlingar vara för min undersökning av större värde än flyktiga samspråk med vem som helst, vill jag ur papperen meddela några strödda siffror.

Jordens givande förmåga beräknas här på orten till 400 kilo vete per hektar, vilket sålunda blir 80 francs per hektar à 20 francs 100 kilo. Är det möjligt, frågar man sig, att denna skörd kan betala omkostnaderna? Därpå svaras också av mötet: nej; och man anser att priset måste genom några verksamma medel (tullar) höjas med en fjärdedel.

Svårigheten att sälja säden har här framkallat ett eget kontrakt med bagarne, så att till exempel en lantbrukare lämnar bagarn 150 kilo säd och får igen 128 kilo bröd, eller 85,33 procent.

Om ortens jordbruksförhållande yttrar sig mötet generellt sålunda:

»Allmänt synes det vara att betrakta jordbruket såsom den sämsta av alla banor och det är sällsynt att träffa ungt folk som vilja slå sig på denna. — — — Det allmänna betrycket synes hava till resultat, åtminstone i trakten av S:t Quentin, ett närmande mellan de olika jordbruksklasserna. Man börjar sålunda tala om införande av hälvtenbruk såsom en lösning av frågan.»

»Missnöjet och nedslagenheten råda överallt. Men ett omslag till förmån för landet har börjat inträda. Industrin och de allmänna arbetena draga icke mera så många krafter till sig som förr och arbetskrafterna strömma åter till jorden, ej av smak utan av nöd. Sålunda nöjer sig i Reimstrakten en arbetare med 1 franc 75, som förr vägrat gå för 3 francs. I närheten av Brie däremot förtjänar en plogkarl mer än husbonden förlorar, ty han är bunden vid jorden. I Thierache däremot strömma skaror av lantfolk till de allmänna arbetena, vilka betala mer än jordbrukaren.»

Norr om Laon annoteras i större skala vitbetan, som är åtminstone icke en sydländing. Vid Tergnier passera vi gränsen till Picardie. Björk, al och ask intaga akacians plats på banvallen, och i trädgårdarne hava kål och lök, germanernas varma legymer, utträngt gallernas mångfaldiga, kalla sallatsväxter. Vid höjden av S:t Quentin är teglets användning

i byggnaderna avgjort övervägande. Stora videplantager sträcka sig utmed floderna och giva rika skördar ur alluvialmarkerna till korgmakerierna i östra Picardie (Thierache). Det amerikanska järntrådsstängslet synes här och var i de feta betesmarkerna. Linet ligger i stackar skyddat av små vita halmtak och allting visar huru vårdat jordbruket är, huru flitiga mänskorna bliva under ett svalare klimat. Vid Busigny äro vi inne i departementet Nord, där åkerbruket står högst i hela Frankrike. Det är ett platt land, tillhörande den tertiära formationen, och i dess sandblandade leror på kalkgrund växer det bästa vetet och de bästa vitbetorna i hela Frankrike. År 1877 gav den odlade jorden här 450 francs per hektar eller tre gånger mer än landets genomsnittsavkastning, och man räknade 2 innevånare på hektaren. Orsakerna till denna fruktbarhet äro flera. Louis Grandeau, direktör för östra Frankrikes åkerbruksstation, har genom iakttagelser kommit att indela vetejordens fruktbarhet efter de geologiska formationerna och därav fått fyra klasser. Först står kritformationen, säger han, med 15 hektoliter 28 per hektar; i andra rummet tertiärformationen med 13 hektoliter 8; i tredje: övergångs- och primitivterrängerna med 13 hektoliter 1; och i fjärde: Jura med 12 hektoliter 3 och 12, 8. Detta ser mycket vetenskapligt och vackert ut, men statistiken är en farlig tjänare och kan lätt bedraga den klokaste. Man kan ju tänka sig att andra orsaker, såsom klimat, förbättrade metoder, tillgång på gödningsämnen och så vidare kunna framkalla större siffror i tablåerna på en sämre jordmån. Departementet Nord, som är det fruktbaraste vetelandet, räknas sålunda till andra klassens jord

(tertiär), men det sterila Champagne till första klassens (krita). Den ytterst fruktbara slätten kring Caen ligger i fjärde klassen (Jura), men är ryktbart för sitt vackra och ymniga vete, under det Bretagnes och Auvergnes granitplatåer (tredje klassen) äro illa ansedda som vetejord.

Jag aktar mig därför att klassificera och vill handskas varligt med statistiken, nöjande mig med att ange de viktigaste orsakerna till departementet Nords fruktbarhet.

Utom jordmånens lämplighet få väl gamla traditioner från moderlandet Flandern tagas i beräkningen. Det var här som skiftesbruket uppfanns, varigenom avkastningen, nästan utan ökade omkostnader, fördubblades. Vidare kommer härtill bruket att tillvarataga ett gödningsämne, kanske det rikaste, som annorstädes av blygsamhetsskäl förslösas.* Därför blir den resande något förvånad, när han vid järnvägsstationerna får se små öppna kiosker med besökare i sådana naiva situationer, som i nordligare länder beivras av polisen.

Den sista och kanske icke minst verksamma orsaken till landets rika avkastning är det rådande »lilla jordbruket», som lär vara mera renderande än det stora. Men detta är en fråga, som jag senare skall söka grundligt utreda, för tillfället nöjande mig med att konstatera det jag på hela sträckan till Lille och från Lille till Rouen ej sett en enda skördemaskin eller ångplog, vilket dock ej är ett bevis på att sådana icke begagnas, utan endast antyder att de äro här mindre vanliga.

* Enligt en lantbruksprofessors kalkyl skulle varje konsument årligen producera sitt vetebehov utan att taga det tillvara.

Vid Cambray pågår humleskörden. Som en trupp, färdig till anfall med sina lansar, stå män och kvinnor med de långa störarna riktade framåt, sänka dem småningom och plocka av de doftande kottarne. Ändlöst sträcka sig bakom dem raderna av linstackar, med vita, spetsiga halmtak, liknande ett ofantligt tältläger. Vallmon står i kärvar med svagt violetta toner, som skulle göra en målare förtjust, när han får dem mot den röda, gula och grå marken. Oskyldigare än i Orienten är här den narkotiska örtens uppgift, nämligen att med sitt frö giva en vit, god matolja, som i rang står närmast olivens. Luzern- och klöverfält dansa förbi, påminnande om att här även idkas boskapsskötsel, och ett amerikanskt järntrådsstängsel visar framsteg. Mitt i dessa nordiska trakter reser sig en ljusgrön, saftig liten dunge av fodermajs, vilken med sina sydländska former och färger livar upp tavlan ett ögonblick, som strax därpå blir svart igen, svart av den sorgliga hästbönan, vars med sorgflor behängda svarta stänglar och baljor se ut som om den haft sina rötter i stenkolsflötserna, vilka utbreda sig nere i jordens innandömen. Här skäres havren med skära, en sund återgång från den civiliserade, men slösaktige lien. Här står rågen i skyl; här höstplöjes med en häst; här harvas med hjulharv och tre hästar. I horisonten står väderkvarn vid väderkvarn bakom kilometerlånga vitbetsåkrar. Nu rusa vi förbi ett tobaksland, som i detta klimat ger feta och stora blad, om också icke så välluktande.

Vid nästa station inträda dästa, blonda herrar med röda kinder och ljusa skägg, linblå ögon och tjocka näsor. Det är ölets hemland, och vi avstiga

snart i huvudorten Lille, efter att ha passerat genom en allé av skorstenar.

Lille är en svart stad; av mörkt tegel, mörknat av stenkolsstybb, av skorstensrök, av fukt. Oaktat den är nordisk, flandrisk, engelsk, har den spår av spanska väldet. En gata heter ännu Rue de Puéblo, och många spanska minnen äro fästade vid offentliga platser och byggnader. Frankrike är som nation rätt gammal, som stat tämligen ung. Före år 1000 bestod det endast av Ile de France. Intill 1300 ökades det med Normandie, Champagne, Berry och Languedoc. Därifrån och till medeltidens slut tillkommo Picardie, Anjou, Bourgogne, Orléanais, Poitou, Aunis och Saintonge, Angoumois, Guyenne, Lyonnais, Dauphiné, Provence. Ifrån renässansen till 1600: Maine, Bretagne, Touraine, Bourbonnais, Marche, Limousin, Béarn, Comté de Foix. Under 1600-talet först annekterades Flandre, Artois, Alsace, Franche-Comté, Nivernais, Auvergne, Roussillon; under 1700-talet: Lorraine, Corsica, Comtat d'Avignon och Venaissin; och under detta århundrade: Savojen och Nizza. Frankrike har sålunda erövrat ihop sitt land av spanjorer, engelsmän, flandrare, tyskar och italienare. Därför saknas enhet och sammanhållning, och det egentliga fransk-franska träffas endast i Paris.

Här i Lille tycker man sig vara i Belgien, England eller Sverige. Rashatet märks mycket litet och man träffar gemytliga, feta, ljushyllta människor, och ser hästar med tjocka halsar, grova länder och håriga hasor, såsom utskurna från Rubens' tavlor.

Efter en dags vila i staden taga vi åter tåget en söndagsmorgon och resa ut på landet till Seclin, varifrån fotvandras till Phalempin.

Landsvägen är stenlagd och slingrar fram mellan vitbetsåkrar. Ibland ser man bara vitbetor och himlen. Vi taga några fotografier av landskapet, och när jag nu sitter i ro och betraktar dem, finner jag huru fult såsom landskap betraktat detta Flandre är. En fotografi ser ut så här: jord och luft skilda av ett rakt streck; jorden är mörk, luften är ljus. På det raka strecket synas: tre halmstackar, ett träd, två väderkvarnar. Detta är ögonblicksfotografien, som tar saken summariskt. Jag har även tagit en handteckning. Den visar en mängd fina detaljer i terrängen, vilken jag även minnes såsom indelad i många plan. I första stå vitbetorna, blågröna; i andra de grågula halmstackarne; i tredje de pittoreska väderkvarnarne och en alm; längre bort tona några byar med kyrktorn och i fjärran en ny rad lätt räknade träd samt längst bort skorstenar, ändå flera men smärre väderkvarnar, och slutligen den disiga, fint ljusgrå morgonluften.

Vi gå förbi en tegelugn och möta en bonde. Det är en lång, blond man, vars ansikte liknar en bekant från mitt hemland så noga, att jag är redo tilltala honom på svenska. Han är helgdagsklädd, men bär den blå blusen över svarta jackan.

Jag tilltalar honom och frågar hur det går med vitbetorna i år. Jag är halvsäker på att han skall beklaga sig, och det gör han också. — Vitbetsockret har fallit till 28 francs, säger han, ingenting betalar sig mer. Torkan har gjort att rötterna klyva sig, och då är ingen utsikt vidare. Men där stå ändock vackra betor. Se på dem! Det är av den rosenröda sorten. I fjor gick roten på djupet och kom ner till fukten, och då var det bättre. Nu på slutet ha

vi fått regn, men för mycket, så nu knyter han och blir grov, men han skall ha vikten inne för att duga något. Ja, min herre, så står det till! — Och så gick han till kyrkan!

Det var icke mycket att bli klok på, men det var i alla fall en röst nerifrån.

Vitbetan är en preussare, som efter Napoleonska krigen, då sockerbrist uppstod, inträngde i Frankrike. Den räknades nyligen bland de mest lönande växter, då den kunde giva ända till 3,000 francs brutto per hektar. Och om den även sög ut jorden, lämnade dock blastern och pulpan efter första sockerproceduren ett utmärkt foder, varförutom biprodukterna vid fabriken utgå igen på åkern såsom förträffliga gödningsämnen.

Efter hemkomsten, sedan vitbetskörden väl är inhöstad, ser jag i handelsberättelserna, att skörden i sin helhet är något underlägsen fjorårets, men i allmänhet rätt god.

Vi vandra vidare och inträda i sädesregionen. Här ligger ännu en stor del vete otröskat i stackar ute på fria fältet. Man väntar nämligen en prisstegring eller ett nytt fall, innan man bestämmer sig för att giva säden åt gödkreaturen.

Vi tåga in i byn Phalempin, svart som sot av idel stenkol, och tegelbyggd. Här inköres nu ett lass Camelina, en för mig hittills okänd industriväxt. Den är en crucifère, vars frön giva en god lampolja. Kvinnorna, som gå i kyrkan, äro klädda i svarta rynkade kappor och vita mössor, dock endast de äldre. På krogen få vi kokt fläsk och dåligt öl. En bonde, troligen familjefadren, sitter vid ett annat bord och äter soppa. Jag tecknar hans porträtt,

emedan han är typisk, icke för Nordfrankrike, ty han är av den svarta rasen, men typisk för franska bonden, emedan jag sedan sett många liknande ansikten. Huvudskålen är låg och täckt med ett kortklippt svart hår, som går i en kil nedåt pannan, vilken är trång. Tinningarne äro djupt insänkta; kindkotorna utstående med stor bredd över desamma. Kinderna äro urgrävda, så som om oxeltänderna voro borta och alla muskler och ligaturer urtorkade. Hakan är starkt utvecklad och avståndet mellan näsroten och hakspetsen förefaller tre gånger så stor som mellan näsrot och hjässa. Öronens musslor kolossala och stående ut från huvudet. Ögonen ligga horisontellt; näsan skjuter mycket fram, och munnen är skarpt uppskuren. När mannen sätter in skeden i munnen, synes ett svart gap. Alla framtänderna äro borta ända fram till de vassa ögontänderna, som tyckas bevaka ingången. Denna tandlöshet är så vanlig hos franska bönder, att jag ofta frågat mig om orsaken. Är det brist på begagnande, som gör att de fälla? Bonden äter nämligen mest soppa, tre gånger om dagen, och i den är brödet uppblött.

Huden på halsen ligger i veck, så uttorkad, att de stora ådrorna synas igenom såsom rep, och carotidernas rörelser under tuggningen äro tydliga.

Är det solen, vinden, regnet, som så torkar ut lantmannens ansikte, så att han får denna härjade, förstörda fysionomi? Eller är det övervägande och tarvlig vegetabilisk föda jämte en överflödig svettning, som tar bort allt det fina fettet, vilket under ansiktshuden utgör villkoret för mänsklig skönhet? Anmärkas bör, att i de provinser, där folket skyddar ansiktet med bredskyggiga hattar och vita hucklen,

ansiktena äro fetare och vackrare, något som i det eljes icke rika Bretagne slog i ögonen.

Departementet Nord, som är det rikast givande i Frankrike, lär ha ett ofantligt stort antal fattiga. Detta låter misstänkt, men man talar om överbefolkning på landsbygden och jordens söndersmulning. Landet är rikt, men innevånarne fattiga! Att i den rika staden Lille en tredjedel av befolkningen äro inskrivna på fattigbyrån, det förvånar mindre, då man känner hur det står till i allmänhet i rika städer; men på landet! Det är troligen icke odlare då, utan fabriksarbetare och gruvfolk.

Med nästa tåg lämnade vi Phalempin och befunno oss snart på gränsen till Artois. Landet bibehåller sin slättkaraktär och tegelbyggnaderna fortfara, men äro nu emellanåt vitputsade, med foten tjärad svart. Efter att ha passerat ett nytt sädeshav anlända vi till Arras. Därefter bli stugorna vita. Ängar omväxla med åkrar och en och annan skogspark avbryter slättens enformighet. Jakten är i full gång och herrar med bössor och hundar komma in i kupén på varje station.

Och så äro vi åter i Picardie samt få vid Amiens kasta en hastig blick på en från Holland införd trädgårdsskötsel. En träskmark omkring staden är nämligen delad i små rutor av diken, ledda från floden Somme, och kunna sättas under vatten efter behag. Därför ser man här alla legymer, från kronärtskockan till tomaten och alla praktblommor av den moderna trädgårdskonsten.

Lokaltidningen i Amiens inköptes på stationen och innehöll det förargliga meddelandet, att departementet Somme's radikala generalråd indragit an-

slaget till Comices agricoles »för att lämna det åt en så kallad Société agricole, vilken har till uppgift att sjunga i alla tonarter att åkerbruket befinner sig i det mest blomstrande skick».

Tåget fortsätter. En arbetare med hustru och två barn inträder i kupén. Han tilltalas av en äldre man och jag uppfångar följande betecknande fras: »Vous êtes arrivé, Monsieur; vous avez vos deux enfants!» — Era två barn!

Tallplanteringar uppträda på banvallen. Byarne ha återigen blivit vita, med tegeltak. Vid Bacouel synes spår av vingård, men äppelträden bliva ymnigare, tecken på att vi nalkas ciderns förlovade land, det frodiga och ljusa Normandie, vars gräns vid nästa station är passerad.

FJÄRDE KAPITLET.

Normandie.

En av de första dagarne i oktober 1877 anlände jag resande på en ångbåt från Kristiania till redden utanför Havre. Det var min första anblick av det franska landet. I Stockholm hade vi redan haft höst en månads tid och snöblandat regn hade fallit. Alltefter som vi kommit sydligare ner på Nordsjön hade värmen åter tilltagit, och nu blåste en varm sydlig vind från land, medförande dofter av fuktig skog, som våra efter flera dagars sjöresa uppfriskade näsborrar kunde uppfatta.

Det var en lördagseftermiddag. Franska lotsen hade stigit på. Det var en mörkhyad, elegant herre i blå klädekostym av äkta Elbeufvara, med låga skor av bästa kvalité och fina, randiga bomullsstrumpor. När jag jämförde honom med våra norska sjömän ombord, såg han ut som en sjöofficer. Men roddaren, som fört honom ut, satt barhuvad i båten och visade ett huvud och en hals som en av de feta romerska kejsarne i marmor. Alltså inga avkomlingsreminiscenser från mina blonda landsmän, tänkte jag, dessa nutidens normander.

Vi ankrade på redden, när solen just skulle gå ner, och jag såg för första gången det ljusa landet,

dit tankarne vandrat så mången gång. Den höga kritstranden, som havet avskrapat från de tertiära lagren, lägrade sig i horisontallinjer, fina i teckningen, som byggda av tegel, läckert ljusgrå med rödgula teinter, som fotografiskt papper kan antaga efter guldbadet. Hur olik var ej denna kust de svenska skrovliga granit- och gneiss-skären med de taggiga granarne! Det var finare, men var det vackrare? Troligen lika vackert, fastän på annat sätt, men gladare var det. Ekskogen vid Touques giver en mjuk kontur med rundbågsformer, och på klipporna ovanför Harfleur hava träden av nordanvinden tuktats i sydländska pittoreska former. Ännu synes den stora gula vattengatan, som Seine målar på havsvattnets grönblå fält, en gata, bildad av uppslamningar ända från Franche-Comtés Jura-formation, Champagnes krita, Morvans granit och Normandies gipser. Här lämnar den stora polypen ifrån sig allt vad hon med sina många armar sugit upp och kanske icke minst från Paris' rännstenar och kloaker. Men solen sjunker; fyrarne tändas på falaiserna; små ljus dallra i den ljumma aftonluften från fiskarbåtarnes förtoppar; och snart gnistra kvällslampor från fönstren i Harfleur, Honfleur och Trouville; och inne i Havre klädes stranden av ett pärlband gaslyktor, under det månen, stor och rödgul, stiger över landet, lysande med ett varmt eldrött sken, så varmt som aldrig den bleka Diana lyst över nordanlanden.

Vi lågo på redden över natten att vänta tidvattnet. På morgonen landstego vi i Havre och togo expressen till Paris.

Detta var nu Frankrike, som rullade fram förbi kupéfönstren. Första intrycket var något mycket ljust,

öppet, soligt, men framför allt vitt. Byar och städer voro vita, landsvägarne, åkrarne, bergen, de långa trädgårdsmurarne, ja, stationshusen, som eljes äro så trista, voro ljusa, och ett kaos av gröna ängar med äppelträn, små ek- och bokdungar, villor, fabriker, stugor med vinrankor och klängrosor, släta landskap med almar, liknande sjömärken, trädgårdar med friserad sallat och krusig kål, åkrar med sparris och vin snurrar förbi, tills vi slutligen skjuta in i S:t Germainskogen och mina farhågor att ej få se ett ordentligt träd i detta överodlade land skingrades. Det var mitt första och orediga intryck av Frankrike, nej av Normandie.

I fjor, då jag tillbragte sommaren vid kusten nedanför Caen, hade jag tillfälle att komplettera min första bild och se landskapet på närmare håll. Denna gång inträdde jag i Normandie med tåget från Paris till Evreux, passerade Lieuvin och ett hörn av det ryktbara beteslandet Auge-dalen vid Lisieux. Vägen gick genom svagt kuperade trakter, än mellan sädesslätter, än små skogar, än genom idel gröna betesmarker med äppelträn. Slutligen öppnade sig den stora Juraplatån omkring Caen, ett av Frankrikes rikaste sädes- och colzaland; och där slätten slutade, vidtog havet. Byn var mörk med trånga gator och husen byggda av oputsad brun dogger. Inne på gårdarne rotade svin; ankor och höns plaskade i pussar mellan dynghögarna. Utanför portarne sutto kvinnor och knypplade spetsar. Inga trädgårdar syntes, och hela byn tycktes vara byggd med fästat avseende på försvar mot sjörövare. Gick jag ut på fälten, syntes ej ett träd, ty här har sädesodlaren brutit med traditionerna om äppelträdet, som han

anser vara ett ogräs i åkern. Men det gulbruna vetet sträckte sig över hela kommuner, och landskapet tecknade jag så: Vetesåkrar (av det berömda Chicot de Caen och barbu d'hiver) med vallmo och blåklint (i norden är det prästkrage och blåklint), vetesåkrar och en by, vetesåkrar och ett kyrktorn, vetesåkrar och en alm vriden som en korkskruv och liknande en klädd majstång. Vände jag mig åt kusten, såg jag bara en slät förgrund av gult vete, en blå bakgrund av havet och däröver en blå luft. Gult och blått. Men vandrade jag utmed kusten, kom jag till colzaregionen. Gängliga och ändå gulare än vetet reste sig de manshöga stjälkarne med gulnade löv, gulnande skidor, på de höga drillarne, och inne i fårorna mellan colzaståndеn stodo röda vallmor i den gula belysningen. Nalkades jag byn, lågo colzastjälkar travade i knippor och stackar att tjäna till bränsle. Det var colzan, som på sjuttonhundratalet framkallades av industriblomstringen. Det är nu ångmaskinerna, som äta 100,000 hektarer fet jord bara till smörjning, och nu äta de sig ner i jorden efter kolet, sedan de ätit ut skogarne ovanpå!

Gick jag en dag i juni ut på falaisen, där kustbevakaren sov på sin gevärskolv, träffade jag en flora, som om den vore av vinden sammanblåst från alla världens hörn. Där annoterade jag blommande den vilda luktlösa resedan, bellis, rumex, borago, lotus, holcus; där vajade den fina franska tamarisken med sina ljusröda blomknoppar, omslingrad av convolvulus; i vägbredden röck mig den vackra Rolandstisteln (eryngium) i byxkanterna med sina taggiga blad och holkfjäll. Tittade jag ner på p l a g e n, lågo sträckor av fucus, som begagnas till

gödningsämne och visselpipor och mycket annat (på Shetlandsöarne saltar man osten med den); där var laminaria, liknande järnålderssvärd och som av kirurgerna begagnas till att utvidga skottsår; där låg callithamnion, som ser ut som kommen ur stenkolsfloran, den blomkålslika rhodymenia, den fjäderartade chorda filum. Och nu vid ebben plaska barbenta havets arbetare att fånga krabbor. Jag återvänder på mina steg och träffar på öppna stranden ett stenbord under ett tak. Man ringer i en klocka och köpare samlas kring åldermannen, som auktionerar ut den nyss ur havet komna fisken. Den läckra havsålen, den delikata sjötungan (sole), kanske den finaste av alla, går här under klubban. Vidare turbot (stenbuttan), rödspettan, rödingen, flundran, piggvaren, och längst ner, fattigmans rocka, en fuling, som med b e u r r e n o i r utgör alla pensionärers fasa; kolossala humrar gå upp till 5 francs och de ännu finare langousterna till ändå högre pris.

Vandrar jag en halv förmiddag bort utmed kusten, kommer jag till ostronparkerna i Courseulles, där de sälla blötdjuren synas sova i små dyiga vattengropar med en brännande sol på sina hustak.

Men när slätten, havet, vetet och colzan tröttat ut mitt öga, går jag in på gården, där jag bor, och sätter mig i skuggan av ett valnötsträd. Där, i skydd av husväggarne, grönska lagerkörs och evonymus, där sätter fikonträdet frukter, som mogna i augusti, och där frodas päron och druvor på spaljér.

Detta var Normandie vid Caen i Calvados. Men i dag, den 5 september, gör jag den tredje inva-

sionen i mina tvivelaktiga förfäders annekterade provins, från östra landsidan. På andra sidan Formerie, strax inom gränsen, när man kommer från Picardie, åker man in i ett vackert land, som icke liknar de nordiska tegel- och slättregioner man lämnat. Byarne äro bäddade i grönska och se icke stadsaktiga ut. Isolerade små fermer med trädgårdar börja, och grupper av lövskog omväxla med ängar och äppelträd, och snart äro vi inne i den mest hänförande trakt av Normandie och kanske i hela Frankrike. Det är Pays de Bray. Ett svagt kuperat land, med små dalsänkor, vattnade av bäckar, som framkalla de friskaste gräsmattor. Dessa gräsmattor äro indelade i rutor av levande häckar, bildade av ekar, avenbokar, popplar som ränning, och hagtorn, vildrosor, frangula som inslag, och detta starkt genomdraget av björnhallonsrankor. Inne på den gröna rutan, icke större än en trädgårdstäppa, stundom som en mycket stor sal, stå äppelträd, och under dessa beta sköna kor av normandisk, frodig ras. Man kan icke se något mer idylliskt, och man skulle hit in vilja förlägga Watteaus herdedikter. Så öppnar sig häcken och man får en hastig blick in i fermen. Stora isolerade korsverkshus med höga branta halmtak insluta gården. Där sola sig enorma svin, där mjölkas nu i aftonstunden de feta nöten, och gäss och ankor muddra i dammen, kalkoner, höns och pärlhöns hacka i halmbosset; och runt kring duvhuset flaxa duvor, svarta, stålblå, vita. Den tavlan drager förbi, men i trädgården, som rusar fram, leka välklädda barn under äppelträd, som (jag ser synen ännu), bära vita gyllen, skära rosenhäger, och det lilla äpplet api, som är rött, lysande rött på sol-

sidan, som ett friskt barnansikte. Så komma häckar igen, gröna ängar, röda kor, och så om igen.

Normandie är ansett vara Frankrike i sammandrag, det vackraste, rikaste och mest franska. Det är väl studerat och mycket omskrivet. Det är därför endast en axplockning på Baudrillarts väl skördade åker jag kan erbjuda.

*

Här odlas sålunda vete förträffligt på platåerna vid Caen och Pays de Caux, men när det noteras så lågt som 18, 16, ända ner till 10 francs hektolitern, så förstår man att missnöjet även kan blomstra i det rika landet. I Augedalen däremot uppfödes slaktboskap i ofantlig skala, och en hel klass uppköpare har här uppstått, som dock numera går under för australisk och amerikansk tävlan.

Colzan, som förr upptog i hela landet 350,000 hektarer, inkräktar numera endast 100,000. Är det en vinst eller förlust att man odlar mindre maskinolja och mera mat? Naturligtvis en förlust för odlaren, eftersom colzan var den växt, som renderade mest per hektar, men för den icke matproducerande allmänheten, det vill säga stadsbon, var det en vinst att tillgången på mat ökades, men det var just denna rika tillgång, som ruinerade odlaren. Vilken härva av motsägelser, av stridiga intressen i detta stackars människosamhälle, som nu också får sina välförtjänta reprocher så det hörs. Land och stad emot varandra som två fientliga läger mitt i fredstid!

Här i Normandie har emellertid sedan äldre tider spänningen varit mindre, och industrin har

delvis ingått förbund med jorden. Staden har här och där flyttat ut på landet. I trakten kring Elbeuf och annorstädes har man sålunda vävstolen i bondstugan; kring Bayeux knyppeldynan i fähuset; vid Conches idka bönder handsmide och tillverka bomber och andra eldfarliga saker samtidigt med att de driva jordbruk. Men denna lantarbetare behåller bondens motiverade agg mot staden på grunder, som synas påfallande. Vill han nämligen köra in till staden med en bomb, så går den tullfri in, emedan den är industrivara, alltså privilegierad; men kommer han med en mark smör, så måste han betala tull. Smör såsom livsmedel är kontraband! Dessa stadstullar underhålla icke vänskapen mellan de båda fienderna, och en bonde har också föreslagit, att grosshandlarne skulle betala utförseltull till lantkommunerna, när de ur staden exportera sina utskottsvaror av sämsta beskaffenhet till landsbyarne.

Allvarsammare angrepp på dessa skyddstullar hava också anställts. Man har nämligen oskäligt höga sådana. I Lyon lär tullen (den kallas oktroj, för att inte låta så illa) på Languedocs viner uppgå till varans första värde. I departementet Aisne har en stadskommun själv börjat rygga för den dyra tullinstitutionen. Staden måste nämligen ta upp ett lån för att bygga tullhus. Tullinkomsterna räcka ej till räntorna, och tjänstemännen måste avlönas med nytt lån.

*

Normanden anses av ansedda generalisatörer vara en flitig, energisk, klok och förtänksam man. Han svarar aldrig ja eller nej, utan begär besinnings-

tid, innan han övervägt frågans anledning. Hans företänksamhet yttrar sig även i hans begränsning av folkökningen, som verkligen gjort välståndet högre, om ock patrioter och nationalekonomer däri se en sorglig utsikt för den aktiva armén.

Men, den kloke och företänksamme normanden har ett känt lyte, som visar att han även är mindre företänksam: han dricker. Denna oskyldiga, sura vattendryck, som resande få gratis på hotellen och som kallas c i d e r, är nämligen en helt annan dryck än den som bonden pressar ur äpplena. D e n cidern är en rusdryck, som, när den är årsgammal, blir vit och stark som det hetsiga vita vinet, varmed Waatländarne i Schweiz demoralisera sig. Och när cidern ej gör verkan längre, tillgripes t r o i s - s i x, ett starkt brännvin, som mest grasserar i Calvados.

Jag har i handen ett nummer av Le Bonhomme Normand, en Calvadostidning. Jag har köpt det på slump, utan några elaka biavsikter, men det enda numret är verkligen kompromitterande. På bladets andra sida förekommer en rubrik D ö d a a v f y l l e r i. Tre fall relateras. »I fredags natt hade en arbetare i överlastat tillstånd gått och lagt sig att sova på järnvägsskenorna etc.» — »I tisdags morse fick tidningskolportören Piquot ett bedrövligt slut. Han hade nämligen, enligt sin vana, intagit många små glas i stället för morgonkaffe etc.» — »I lördags afton föll agrikultören Henri Grandinot, 33 år gammal, från vagnen och avled. Mannen var full!»

Detta var väl nog för en dag. Men så kommer strax nedanför en rubrik O l y c k s h ä n d e l s e. Därunder berättas om en mjölnare, som körde mot ett träd och skadade sig och två hästar. Mannen var

»upphetsad av starka drycker» tillägges det. Men därmed är saken icke slut, ty på samma sida under rubriken Krönika förekomma ytterligare två historier, i vilka händelsernas gång påskyndas av buteljen.

Så att nog måste det drickas i Normandie, om man eljes får tro landsmännens egna utsagor. Men var drickes det ej?

Ingenstädes i Frankrike lever bonden och jordarbetaren så gott som i Normandie. Fläsk eller kött vankas dagligen, och arbetslönerna äro rätt höga. Mot slutet av 70-talet uppgåvos de vara för en bondpiga 150 à 200 francs, för en plöjare och herde 350 à 400 francs. Daglönarne hade intill 2 francs för korta och ända till 5 francs för långa dagar. Slåtterkarlar gingo ej under 6 francs.

Åtskilligt har väl förändrat sig sedan dess, och om till någons skada, så är det väl den store jordägarens, som ej får arrendet inbetalat, mindre till arrendatorns, som ej har något att förlora, och minst till bondens, som varken vinner eller förlorar, emedan han gjort sig oberoende av konjunkturernas väder och vindar.

FEMTE KAPITLET.

Bretagne.

(Genom Orléanais och Touraine.)

Vi lämna Rouen och draga vidare ner åt Orléans. Söder om Elbeuf börjar vinet igen, ehuru mycket sparsamt och med små druvor, och nedanför Dreux synes ett par äkta kastanjer i buskform. Ännu råder parisbäckenets tertiärregion, men floddalarne visa som vanligt kritan. Det är afton, när vi lämna Chartres och skymningen breder sig över det stora sädeslandet Beauce, Paris spannmålsbod, som det fordom kallades. Samma monotona slättland som Flandre och Brie. Sädesstackarne och väderkvarnarne begränsa horisonten och i fjärran synes en lång lokomotivrök, vilken utbreder sig mot den grå luften kanske över ett halvt departement, och påminner om det svarta spår den osynlige ångbåten lämnar efter sig ute på havet. Månen går upp och lyser på de våta hjulspåren, ljus tändas i byarne, som äro snusbruna med halmtak.

Lyckligtvis har jag förut genomrest detta ryktbara veteland vid dagsljus och känner det sålunda något. Dess fruktbarhet, som fordom var större än nu, berodde av ett diluvium av sand, kalk och lera,

med alven bestående av märgel. Denna jord var tjänlig för vetet, men bristen på vatten och markens lösa beskaffenhet hindrade betesmarkers anläggande, och utan boskap intet åkerbruk. De konstgjorda gödningsämnena, som förr lönade sig under högre spannmålspris, ruinera numera jordägaren, och klagomålen stiga högt. Man har nyligen begärt en kanal, som skulle tillföra landet vatten, men kamrarne ha så mycket annat att tänka på, och Beauce fortfar att törsta i den grad, att lantpolisen förvarar nycklarne till byarnes brunnar.

En jordbrukare i kupén upplyser, att tiderna äro dåliga och att säden ligger osåld i de stora stackarne.

Efter nattkvarter i Orléans ånga vi vidare, söderut, västerut. Vi träffa straxt på Loire, landets största flod, men här icke den vackraste. Dess varierande vattenstånd har skrapat ren stränderna och vallat upp sandbankar mitt i floden.

I söder synas konturerna av det bedrövligt ryktbara Solognes nyplanterade tallskogar. Detta land var förr ökänt för dess osunda och ofruktbara, vattensjuka mark, men har nu överlevat sitt dåliga rykte och är på bättringen, sedan Riga-tallen dränerat marken och kanaler blivit grävda, varförutom järnvägsanläggningen Orléans—Toulouse kunnat tillföra den till leran och kiseln nödiga kalkmärgeln.

Nu börjar vinet på allvar i Loires strandbädd, men det ser bedrövligt ut. Mildew heter här förstöraren, och stockarne luta bladlösa mot marken.

Vid Blois uppträda sydligare växtformer, såsom cedern, ailanthus, mimosa, chamærops, och när vi nalkas Tours, synas de första symptomen av den

växtlighet, som givit Touraine namnet Frankrikes trädgård. I det lilla, hemtrevliga Tours gör jag en visit i botaniska trädgården, för att vara säker i söderns flora, när vi väl kommit dit.

Och så börjas lustfärden genom det ljuvligaste land, ljuvligt som Normandies pays de Bray, men på ett annat sätt. Det hela har såsom totalimpression kvarlämnat i mitt öga minnet av ett enda stort fruktstycke, målat på en femtio kilometers lång duk, som rullas från väster till öster. Jag refererar ur annotationsboken så som det då syntes.

Små vitglänsande hus, såsom av socker, med fina, grå skiffertak, gamla slott med runda torn, nya slott med spetsiga, och Loire-villor med mansardetak och spiror. På Loire-alluviums feta sand, kallad v a r e n n e s, vilken ger skördar utan gödsel, åka vi fram, icke på en bank, utan i nivå med trädgårdslanden, i en allé av väldiga canada- (eller virginia-) popplar. Här rusar majs, hirs, vallmo och pumpor förbi. Äkta kastanjer och äppelträd växa på banvallen. Trädgårdar följa på varandra såsom en enda sammanhängande, och hägna de berömda träden, som giva tours-plommonen, samt de icke mindre ryktbara melonerna. Vinet växer högt och långt i häckar och alternerar med persikor, aprikoser och plommon. Så komma de höga grönblå kålhuvena och pumporna. Där ligga hela sträckor jord kartlagda med pumpor, cadmiumgula, gröngrå, halmgula, ockraröda, bruna och svarta; vattrade, skäckiga, randiga pumpor. Så vidtager hampregionen. De kvarlämnade gallrade fröstånden stå höga och smäckra som palmer, med nakna, gula stänglar och klargröna bladiga toppar. De ha något orientaliskt i struk-

turen och likna porslinstorn eller pagoder, och man tänker ofrivilligt på haschisch.

Vid Langeais bo människor i klippor av molasse, där de utkarvat sina bostäder. Järnvägsstationerna se ut som sommarvillor och tåget glider fortfarande fram i en poppelallé.*

Lustfärden pågår ännu när skymningen faller, men när månen går upp mellan Loires italienska popplar, hava vi lämnat de varma jordarterna i parisbäckenet och inträda i Bretagnes kalla granitregion för att sova i Nantes.

*

På morgonen, när jag kommer ut på hotellets balkong, ser jag en gråsvart stad med mörka skorstenar, skeppstackel och fabriksfönster. Nedanför balkongen, som händelsevis vetter åt bondtorget, ser jag ett par hundra sorgklädda kvinnor, som sälja grönsaker. Svart och vitt. Det är den gamla nationaldräkten, som den kallas, i Bretagne. Den har naturligtvis varit helgdagsdräkt en gång och sedan med det förändrade modet eller det stigande välståndet blivit vardagsdräkt. Men varför sorgens färger? Är det Ludvig XVI man sörjer? Eller har det religiösa Bretagne tagit nunnornas uniform? Hur som helst, det är trist, men när ögat vant sig, förefaller det fint och vackert. Kvinnorna se icke så med-

* Här togs en ögonblicksfotografi från kupéfönstret under full fart. Till amatörers tjänst vill jag upplysa, att bondhusen som viserades blevo tydliga, men förgrunden av trädgårdsland kom ej fram. Däremot medtogos alla telegraftrådarne, som strecka luften rätt över plåten, och i högra planet står en stor svart poppelstam.

tagna ut som i andra landsorter, utan här synas ibland mängden några härliga gumansikten, med stora, präktiga drag, skarpt tecknade näsor, som gälla för aristokratiska. De ha en gul hy, som gammal fernissa, och ögonen se större ut än de äro genom att omgivas av bruna skuggor.

Varför endast kvinnor nu synas på torget beror på att trädgårdsmästarne gjort strejk. Icke nog med att staden tar skyddstull, den har nu också satt upp hyran på gatstenarne, där lantbons kärra skall stå, och utom platsen för kärran, vill den även ha särskilt betalt för att kärran verkligen står där.

Men större uppståndelse har notisen om att en amerikansk vetelast anlänt till S:t Nazaire gjort, och att den skall vara så stor, att agenten beställt 200 lastvagnar av järnvägsbolaget. Tidningarne skrika på invasion och det låter som om fienden infallit i landet. Vetet noteras också därför i L'avenir du Morbihan till 15 fr. 75 per hektoliter prima vara. Alltså: baisse. Och det var just en börjande hausse, som lockade in den välsignade amerikanska skeppslasten.

Bland andra olyckor, som även uppgivas hota det hårt prövade landet, må nämnas sardinfiskets avtagande vid Bretagnes kuster. Orsaken skulle sökas någonstädes och man fann den genast — hos utländingen. Portugiserna, säger man, sätta nät om flera kilometers längd i Golvströmmen, och taga bort fisken för bretonerna. Jag tyckte saken lät något otrolig, och fann sjuklighetssymptom i detta, att skylla allt på utländingen. Mycket riktigt fick jag senare läsa bekräftelse på mina misstankar i en tidning, i vilken upplystes, att portugiserna ej sätta

nät i Golvströmmen, utan på sina vanliga bankar, och att näten ej äro längre än några meter.

När vi sedan draga norrut mot Morbihan, märka vi oss vara i ett land, som ej liknar något av dem vi sett förut. Det vilar något disharmoniskt över detta landskap, och det är även stridiga element, som ger det dess egendomliga trista prägel. Den kalla undergrunden av kristalliniska bergarter kämpar med Atlantens varma vindar. Ask och vide; betesmarker med gula smörblommor, samt tallar ge nordisk karaktär; valnöt, akacia, äkta kanstanjer, ge sydländsk. Björkar med vita stammar brottas i samma granitröse med den välfödda kastanjen, åkrarne äro brunröda av bovetet, som är fattigmans växt, men är något kinkigt för kölden.

Byarne äro mörka av oputsad skiffer, men väderkvarnarne äro kalkade vita med svarta tak, liknande i kostym landets kvinnliga innevånare.

När man åkt igenom en l a n d e av idel ljung, gultörne och ginst, och stannar vid en station, får man se en grupp magnolia och pampasgräs.

Man passerar en sumpig äng med idel starrgräs, och åker strax därefter i en poppelallé, under lindar och almar, och ett gammalt slott tittar fram i en väl vårdad park.

I kupén inkommer nu en ung man av landets barn. Han har svarta ögon och svart hår, samt är livlig. Jag interviewar honom och får några upplysningar. Han har varit bondpojke, men han ville icke arbeta jorden för 75 centimes och födan, eller mot 1 franc 25 utan födan, och gick därför till staden. Men nu var han utan arbete och måste hem igen. Det kostade dock på honom att behöva återtaga sin

soupe au lard och bovetebröd (crêpe) samt dricka cider i stället för vin. I ett knyte medförde han sin nationaldräkt, och på begäran kostymerade han sig på stående fot i kupén. Och där stod han nu i sin nätta svarta jacka med sammetskantband, svart väst, svart filthatt med långa hängande band, samt blått skärp om livet, och såg mycket förnämare ut än i den illa sittande confection han avlagt. Vid närmare efterfrågning befanns han tillhöra ett mycket radikalt politiskt parti, som han påstod äga målsmän och tidningar även i Bretagne och han trodde sig göra mig ett nöje med att förete en ytterst antiklerikal visa i handskrift.

Sista delen av resan går över en utlöpare av Lande de Lanvaux, som är 50 kilometer lång. Är den sorglig att se eljes på året, så är den praktfull nu på hösten, då alla de magra hedväxterna blomma. Inte ett träd synes, endast den blå himlen över en blomstermatta, som är oförliknelig. Tryckta efter jorden lysa dvärgulex med skrikande gula blommor och klockljung med ljusröda och violetta, invävda med timjan, ormbunkar och ginst. Blommorna stå så tätt, att man endast ser en matta av rött och gult med brungrön botten. Och på denna prunkande matta går nu en ensam, kolsvart och kalkvit kvinnofigur och vallar en vit get.

I Vannes sätta vi oss i hållstugan och vänta diligensens avgång till Sarzeau, ty en färd i Bretagne utan diligens och fotvandring skulle icke räknas. Utanför gå kvinnorna i svarta klädningar och vita mössor och sopa gatan. Barnen, som leka på stenläggningen, visa spår av gammaldags enkla seder från herdelivets första tider. Husen äro medeltids-

artade med framskjutande våningar samt bibehålla det äldsta sättet att skylta, nämligen med varuprovs uthängning på husväggen, vilket ger gatan ett livligt utseende. Inne i krogen sakna vi för första gången Gambettas porträtt, men observera i stället Carl X och några heliga. Allt är sålunda i sin ordning såsom Bretagne skall vara efter äldre beskrivningar.

I diligensen, som är en fyrsitsig vagn med en häst, instuvas vi jämte två äldre bondgummor med mycket korgar och naturligtvis svartklädda. Kusken, ett landets barn, synes mig genom redan gjorda jämförelser ha ett bretoniskt huvud, och jag refererar honom. Han är brakycefal, med avlångt ansikte, nedgående haka, stark underkäke. Näsan är icke av det krossade slaget utan lång, något böjd och med skarpt skurna näsborrar. Ögonen mörka, beslöjade, med icke så öppna blickar, som den blonde mannens. Han bär polisongfragment slutande på halva kinden, av det slag som Napoleon den I:s marskalkar begagnade. Detta skägg är allmänt hos de äldre männen vi möta på vägen och förvillar något den etnografiska typen med sin historiska. I allmänhet synes dock bretonen i Morbihan vara en lång, gänglig karl, och eget att anteckna, här på orten råkade vi sängar, i vilka vi kunde ligga raka, ytterst sällsynt eljes i Frankrike.

Jag interviewade kusken, och ansåg honom, såsom opartisk, bättre kunna bedöma ställningen än de intresserade parterna. Dåliga tider, så ljöd hans klagan. Dagsverkaren får gå i tolv timmars arbete för 1 francs à 1 fr. 50 utan födan, och när det är fult väder kan han icke arbeta. — Och arrendena?

— frågade jag. — Arrendatorerna kunna ej betala, ty vetet, som i min ungdom gällde ända till 40 francs, går nu ner till 20. — Och bonden då? — Den lilla jordbrukaren står sig tämligen, för han säljer inte. Han håller sig ett svin, sår sitt bovete och reder sig någorlunda, om han icke har för många barn. — Ja, jag vet att ni har många barn här i Bretagne. — Jo, det vill jag tro. Man säger: »Den som är dum får mycket barn.»

Saken är den, att Bretagnes folkmängd ökas, medan rikedomen icke ökas, och Normandies folkmängd minskas, medan välståndet tilltager. Beroende på en mycket enkel kalkyl.

Vi möta nu såsom illustration tiggare på vägen, som stanna och räcka fram händerna. Nyare forskningar hava låtit misstänka att tiggeri ej alltid är bevis på fattigdom, och att det finns en relativ och en absolut fattigdom. Tiggeri kan vara en kvarlevande plägsed och träffas ofta i trakter, där andliga stiftelser blomstra, vilkas medlemmar underhålla bruket genom sitt föredöme. En psykolog skulle också vara böjd att tro, det ett för långt drivet intresse för himlen kan framkalla ett mindre vårdat jordeliv med därav följande underbalans. Att se uppå fåglarne under himlen, som stjäla från bondens åker, är verkligen icke något att rekommendera åt fattigman, som gärna skulle vilja skörda utan att så.

Resekamraten och jag hade emellertid upptagit ett nationalekonomiskt kåseri och gummorna bakom oss, som nyss språkat på landets patois, började lyssna. När vi stannade vid första krogen (hästarne i Bretagne stanna vid alla krogar), sade den ena gumman på ren franska till min kamrat: — Aha,

den herrn talar bretonska. Han har suttit och hört på oss! — Jag bedyrade att han icke kunde bretonska och ganska litet franska. Men det hjälpte ej; gumman var fast övertygad. — Å, jag vet nog att han kan det. Han ser så bakslug ut! — Jag frågade om hans språk lät som deras. Ja visst! Av resande landsmän hade jag fordom hört att man talade svenska i Quimper, men jag visste att så ej var förhållandet, då det ej finns mer än ett par ord på tusen som erinra om varandra i bretonskan (keltisk munart) och svenskan (indo-germansk). Nyss hade jag läst att innevånarne i Bourg de Batz uppgåvo sig vara av skandinaviskt ursprung. För att ej råka in i nya villfarelser lät jag kusken återgiva några vanliga ord såsom fader, moder, och så vidare, men där fanns ej ett spår av ljudlikhet, vilken dessutom numera, så långt har forskningen gått, just lär vara ett tecken till icke-frändskap emellan språk. Emellertid av gummornas patois fäste sig endast i minnet ett våldsamt rullande på konsonanten r.

På krogen drucko vi cider i kaffekoppar. Den var ny av årets skörd. Gul som ambra, något tjockflytande och med en härlig fruktsmak. Den rusade icke såsom den gamla cidern, vilken då och då tillsättes med trois-six för att hålla sig.

Det var en ung kvinna som serverade. Hennes ansikte var skönt såsom så många av de bretonska kvinnors vi sågo. Det var fylligt och hade frisk fin färg, som jag dels vill tillskriva det för solen skyddande vita hucklet, dels de skarpa havsvindarne, som här ligga på, dels en tredje orsak, som står i samband med den här icke tillämpade försakelseläran inom lagliga förbindelser. Det är enligt min tro icke

alltid fattigdomen och de många barnen som göra de magraste ansiktena, och frågan är, om icke den åsyftade sparsamhetsivern kan vara slöseri. Nog sagt!

Landskapet, som hela tiden varit fattigt och enformigt, börjar nu livas något genom närheten av havet, som inträngер i en stor träsklik bukt, kallad Mor-bihan (lilla havet). Här ligger en kvarn, som drives av ebben och floden, ett förståndigt tillvaratagande av naturens gratiskrafter. Här synas de stora dammarne vid S:t Armel, där man skördar salt, och fiskarbåtarnes många segel på viken giva en livlig kustbild.

Vi nalkas Sarzeau och efter en liten kappkörning mellan diligensen och en karriol äro vi framme vid den lilla orten, där författaren till Gil Blas är född.

Varför jag valde Sarzeau till utgångspunkt för en promenad, var dels därför att denna trakt av Bretagne är ansedd vara den mest bretonska, dels därför att halvön Rhuis mellan Atlanten och viken Morbihan var berömd för sitt sydländska klimat och sin underbara flora. Där skulle finnas stenek och mulbär, myrten, lager, kamelia och aloë. Det var sålunda med rätt vackra förhoppningar vi följande morgon ställde vår vandring med fotografiapparaten till S:t Gildas. Utkomna ur byn låg ett skoglöst, trädlöst, slätt landskap framför oss med stubbåkrar så långt ögat nådde. Landsvägen var svart av skiffer och hägnad på båda sidor av den för Bretagne karaktäristiska jordvallen, på vilken gultörne, björnbär och ginst bildade palissaderingen. För övrigt voro åkrar och ängslappar inrutade med dylika vallar.

Dessa gultörnen (ulex) begagnas i det skoglösa landet som bränsle jämte ginsten, och i yngre tillstånd även som foder och strö åt kreaturen. På åkern växte kamomill, timjan, vild morot, rolandstistel, anagallis, polygonum, potentilla, stachys, epilobium, men någon myrten eller aloë syntes ej till. Emellertid är detta skenbart sterila land ytterst fruktbart, och dess av tång och snäcksand gödda mark frambringar ett utmärkt vete.

Våra gäckade förhoppningar om att få vila i lagrarnes skugga, soulagerades något vid den över häcken framträdande vyen av havet. Vi lyfte på hattarne för världshavet, som vi nu hälsade för första gången. Och så styrde vi vidare efter att ha tagit några vyer.

Som S:t Gildas antikviteter icke kommo oss vid, togo vi av en biväg ner till byn i själva havskanten. Där, innanför en hög trädgårdsmur, reste sig ett fikonträd av stor höjd med halvmogna frukter. Men bara vi lämnade byn och togo ner i en hålväg, började åter ulex och äkta kardborren med flera andra mindre sydländska tistlar. Och så stodo vi på strandklipporna med öppna Atlanterhavet för oss, som vid autopsien befanns vara äppelgrönt, för tillfället i halvklar morgonbelysning. Vi togo världsvattnet i händerna och svalkade våra heta pannor samt konstaterade en ofantlig sälta. Sönderrivna lågo klipporna av brungul glimmerskiffer och på dem växte några magra sedum- och alliumindivider. Men i vattenbrynet lågo uppkastade massor av fucus (serratus) laminaria, callithamnium, griffithia med flera okända storheter av algernas genomskinliga släkte.

Vi togo ett par minuters rast. Långt ute på

havet syntes i morgondiset ett skepp ligga för styrbords halsar ner åt S:t Nazaire. Eljes var havshorisonten klar, ödslig och stämmande till ensliga betraktelser. — Där ligger Amerika! sade jag till biträdet och pekade ut åt det osynliga landet. Han svarade ingenting, men tycktes vara fördjupad i betraktande av skeppet. Vad tänkte han på? Trodde han att det var en amerikansk bark, som anlände med 200 lastvagnar vete?

Carl den store berättas ha gråtit när han ifrån ett sitt slott vid normandiska kusten såg skandinavernas skepp komma styrande ner för att översvämma landet med plundrande skaror. Och nu gråter monsieur Freycinet, när han ser de Förenta staternas fredliga skepp komma västanfrån att översvämma landet med härligt och billigt bröd! Så många slags tårar i denna jämmerdalen! Det var mina korta betraktelser vid Oceanens glimmerskiffriga, tångbeklädda strand!

Vi röra åter på oss och anträffa en enslig liten by. Den består av två rader hus, som bilda en enda gata. Husen äro mörka med skiffer- eller halmtak. Ingångsporten är låg, smal, i spetsbågstil, och fönstren äro infattade i stenkarmar. Typen för ett bondhus i Morbihan synes vara en stuga med tämligen brant tak; en skorsten i vardera ändan av huset; ett rum och kök på nedra botten och höskullarne en trappa upp. På gatan ligga kolossala dyng- och tånghögar. Utanför portarne stå kvinnor och vanna vete. Just som vi taga fotografien, kommer en gubbe ut ur stugan emot oss. Det är ett stort, vackert huvud med väl bibehållna, uttrycksfulla drag. Han ser intelligent ut och har icke bondens misstänk-

samma eller fega uttryck; och den ståtliga figuren ser värdig ut och full av självkänsla.

Skall jag fråga honom om amerikanska vetet eller arbetslönerna eller hans matordning, undrar jag. Men när jag tänker, att jag vet det där så bra som han, beslutar jag mig för att fråga om vägen. Sista intrycket av byn är något från förfluten tid, och gråstenen jämte de spetsbågiga portarne blir befästning. Det ser strängt ut, men icke fattigt.

På återvägen till Sarzeau passera vi en trädgårdsmur och upp över den samma sticka lagrar och magnolier. Det var således innanför murarne det sydliga klimatet rådde.

Efter 15 kilometers promenad äro vi åter i Sarzeau. Här få vi nu en etnografisk frukost, den bästa vi ätit i Frankrike och bestående av: räkor, ostron, smör och bröd, fläsk och potatis, kalvstek, mulet (på latin m u l l u s), en utmärkt havsfisk, och en hel butelj öl. Alltsammans förträffligt och endast kostande 1 franc 50.

Därpå få vi en häst och vagn samt en självständig kusk, som emot vår önskan för oss till en slottsruin. Vi avböja vidare anbud att bese dolmens och menhirs, som ej ingå i vårt program, och vi lämnade alltså Bretagne utan att ha råkat få se ett enda av de mångbeskrivna stenblocken, som sakna varje aktualitet. Däremot undgingo vi ej den druidiska misteln, vilken hängde utanför varje krog.

Jag begagnade nu tillfället att verifiera den förra kuskens uppgifter och fick på köpet den upplysningen, att veteodlarne börja lägga åkern i vingård för att av druvorna bränna trois-six. Bonden däremot fortsätter med sitt bovete, som ej hotas från

några invasioner, sin svinavel, som ger honom kött utan trikiner, och sina äppelträd, som ännu icke angripits av fylloxeran. Den vise mannen!

Återkomna till Vannes låta vi vår ångvagn spänna för, och så lämna vi graniten, bovetet och cidern för att storma ner mot majsens och vinets soliga nejder i södern!

SJÄTTE KAPITLET.

Guyenne.

(Genom Poitou, Aunis och Saintonge.)

Söder om Nantes börjar straxt ett nytt landskap, oaktat hörande till Bretagne. Ett svagt kuperat land med majs, kål av det högväxta slaget och vin. Husens branta tak börja tillplattas och äro belagda med tegel; väggarna äro vitrappade och det hela har förlorat Bretagnes sträva asketiska utseende, ehuru ännu en och annan svart dräkt skönjes på åkern.

Vid Clisson äro vi inne i Vendée. Vita byar med röda tegeltak och av italienskt utseende göra vyerna livligare. Häcksystemet är här kombinerat med rika trädplanteringar, så att man genast kan fatta vilken utmärkt terräng för franc-tirörer och guerillakrig här erbjuder sig. Fruktträd i dvärgkordong utgöra stängsel på banvallen, såsom jag förut sett mellan Malesherbes och Orléans. En småväxt boskap av elegant form med antilopfärg beta i ängarne. De romerska brunnarna med det runda stenkaret och hissen uppträda ånyo. Vendées berömda gäss plocka korn på stubbåkern. Topinambour och Poitous utmärkta kål visa sig.

Vid anställd interview i kupén erfar jag att arbetslönerna för dagkarlen stigit från Bretagnes minimum

till 3 francs med födan under skördetiden, samt till 1 franc 75 den övriga delen av året. Arrendatorns tjänstefolk uppbära ända till 500 francs i årslön. Den stora egendomen upptager en fjärdedel av jorden, och den medelstora är förhärskande. Medelpriset på jorden är 1,500 francs per hektar. Bonden odlar råg och havre samt uppföder kapuner och gäss samt nedlägger sina besparingar i köpt jord.

Vid La Rochelle söka vi i de vita och röda byggnaderna spåra engelskt inflytande, och när vi se en rödhårig stationsinspektor, inbilla vi oss hava en ättling av britterna för oss, men det kan väl endast vara inbillning.

De italienska bondhusen fortfara, och steneken, den alltid-gröna, uppträder för första gången. Vi åka nu i stranden av Atlantiska havet, där odlingen erövrat låga terränger åt en vegetation av mycket omväxlande karaktär. Sålunda upptager annotationsboken huller om buller: vin i buskform, sparris, potatis, tamarisker, tallbuskar, convolvulus, cocquelicot, vitbetor, rörvass, humle m. m.

Saliner ses ånyo och korna anmärkas vara svarta och vita.

Vi ånga vidare genom Charente-Inférieure, ryktbart ännu genom de bästa ostronen (Marennes vertes) och fordom än mer genom sin konjak. Själva staden, som givit den hetsiga drycken sitt namn, ligger dock i departementet bredvid, men den mesta konjak frambragtes dock här, innan vingårdarne härjades av fylloxeran, riksolyckan, som vi nu nalkas att skärskåda och vilken i sin fulla verklighet gör mera intryck än det endast i börsnoteringarne synliga amerikanska vetet. I detta enda departement voro nämligen

72,000 hektarer ödelagda 1882, och den vara som nu mest säljes för konjak är sädes- och potatisbrännvin. Här, där förr hektaren steg till 10,000 francs, höras nu endast klagomål, vilka dock tilltaga ju mer vi komma söderut. Det är därför jag också sparat fylloxera-autopsien till Midi, och i Bordeaux endast skaffade den stora vinodlarkongressens förhandlingar alldeles färska.

Vid Libourne, där vi passera Dordogne, märkas redan härjningarne av de så kallade côtevinerna. När vi nalkas Garonne, se vi från den höga viadukten de stora vinfält, som på alluvionerna giva det andra slaget av bordeaux-vin, kallat Palud. Här växa höga rankor på lång stör, låga rankor, kordonger, men alla väl skötta, utan ett ogräs och från vår synpunkt sedda, lastade med stora blå druvor. Detta parti är genom sänkning under vatten skyddat mot landsplågan, men denna c r u är mindre värderad och kullarnes vin kan ej sättas under vatten. På den sandhaltiga leran mellan Garonne och Dordogne växa de vita Graves-vinerna, och längst ut på vänstra Garonnestranden de finaste Medoc-vinerna.

Vi äro i Bordeaux och, som sagt, studera kongressens förhandlingar i flera versioner.

Svårigheten att utfinna sanningen ur dessa motsägande berättelser är stor, ty de mänskliga intressena bjuda dess sorgfälliga fördöljande. I Bordeaux finnas nämligen ofantliga exporthus, som icke äga en butelj äkta vara, ty denna kan endast köpas av ägaren till vingården, och på hotellet gingo vi utan alla illusioner att dricka ett dåligt rött vin, troligen bryggt på spanska druvor.

Kongressen hade också varit mycket stormig och

meningarne om olyckans hela vidd så delade, att jag avskräcktes från alla autopsier, då själva parterna i målet kunnat se på så olika sätt och jag aldrig sett en fylloxera i mina dagar.

En kongressledamot hade nämligen vid mötets början uttalat den åsikten, att det helt enkelt icke mer fanns något bordeaux-vin. Till denna mening hade han kommit genom besök på platserna. En storm uppstod mot den djärve sagesmannen, och kongresspresidenten anordnade en besiktningsresa med deltagarne i mötet. Olyckligtvis ställdes färden till de bäst skyddade orterna och undersökningen utföll till oppositionens fördel. Sålunda besöktes Chateau-Laffitte, som är en liten lapp på 80 hektarer. Vidare tyckes frukosten i själva Pauillac hava spelat en stor roll, och referenten uppräknar de druckna vinerna: Clos-Laborie, Saint-Estèphe 1875, Milou-Duhard 1869, Mouton-Rothschild 1878 etc. Men Pauillac 1886 nämner han ej om. Att man efter en sådan frukost såg det härjade Chateau-Laffitte självt i något rosenrött är sannolikt. Året förut hade dess viner varit de mest anfallna och skörden under medelmåttan. Men i år hade man, tack vare kolsvavlan mot fylloxeran och la bouillie Bordelaise mot mildew, det bästa hopp om en normal skörd. Jag har ej rätt att betvivla uppgiften, men besiktningsresor med frukost hava något mindre förtroendegivande med sig.

Ur en annan (icke frukostätande) referents papper vill jag till stöd för mina misstankar anföra följande:

»Fylloxerans framfart har icke avtagit, och insekten fortsätter sina härjningar.»

Min sagesman är sekreteraren i första utskottet, som haft i uppdrag att undersöka fylloxerans framsteg sedan kongressen 1881. Hans berättelse är kongressens viktigaste dokument, och jag stannar vid detsamma.

Tyvärr ger han icke mycket siffror, men däremot vad bättre är, förslag till botemedel. Det viktigaste är terrängens dränkning. Nyplanteringar anbefaller han i sandig jord, med amerikanska rötter. De för insekten mest mottagliga marker äro de kalkhaltiga.

Jag begagnar summariskt ordet fylloxera, såsom ock vinodlarne populärt göra, för att angiva vinets sjukdom, men det onda är mångahanda och har många namn, såsom mildew, svartrot o. s. v., och botemedlen äro legio såsom apotekarens materier.

Härnedan i kapitlet Languedoc återkommer jag till ämnet och skall därvid söka konstruera fylloxerans etiologi och kanske också dess filosofi.

*

Mera för att öka min samling av franska landskapsbilder än för att studera bönder, företog jag en liten utflykt till de mycket omtalade Les Grandes Landes. Jordbruket spelar nämligen här ingen roll och Frankrike skulle ej gå under, om landesarne också skulle fara illa. Som de varken odla vete eller vin, stå de också utanför all fara för amerikanska spannmålen och fylloxeran, ja, de hava till och med sin fördel av båda, emedan de skola köpa vetet från Amerika och vinet från

Spanien. Nog av, det var endast för att få se Les Landes, harzfabrikationen, korkeken och herdar på styltor, som jag företog min förmiddagsvisit ut på hedarne.

Klockan sex en vacker, klar och frisk septembermorgon sitta vi på tåget till Bayonne. Stjärnorna ha nyss börjat blekna, men en av de större planeterna, som vi tämligen ogrundat kalla Jupiter, är ännu tydlig och kämpar med morgonrodnaden sin kamp om den synliga tillvaron. Tillfälliga badgäster, som skola till Arcachon nu på lördagsmorgonen, stimma i kupén, glada att få lämna den stora staden och vistas ett dygn vid havet. Daggen ligger ännu på akacierna utmed linjen, och bordeauxrankor följa oss på banken till och med i själva stenläggningen. Därpå börjar snart defilén, som upprepar sig under ett par timmar på följande sätt. En skog av medelstora havstallar med trädartad och lågväxt ljung, ormbunkar, ett par björkar, några stenekar. Därpå en öppen hed av ljung, av dvärg-ulex, ett helt läger av kolmilor, som likna lapparnes kåtor, några kolarhyddor av störar, ris, jord och torv, liknande ett på marken nerlyftat torvtak. Ut i ljunghavet skjuta såsom vågbrytare några remsor av tallplanteringar, och herdens koja är en hög kvadratisk byggnad med högt torvtak utan synlig skorsten, liknande mycket strandboernes omkring Venedig. Därpå stationshuset med magnolier och lagrar av kolossala dimensioner. Stationshusen äro av korsvirke och rödputsade.

Två minuters paus och från stationens lilla sydländska oas rulla vi åter ut på heden och i skogen. Tallarne visa nu tydliga märken efter yxan, som

skalat av barken till manshöjd, och mitt i skåran hänger en lerskål av blomkrukans fason för att upphämta kådan. En täppa med dålig majs, några äppelträd, några hirsstånd uppträda då och då, men icke ofta.

Sedan vi avstigit i Lamothe fråga vi en resande, åt vilket håll vi skola gå för att komma ut på Les Landes. — Men, mina herrar, ni äro ju ute på Landes, svarar han. — Är hela Landes så här då? — Ja, fullständigt!

Och vi, som hade ur böckerna tänkt oss Landes som en ändlös slätt med träsk och vilda hästar, och herdar, som plaskade omkring på styltor.

— Ja, det är om vintern det!

Som vi icke kunde lägga oss här att avvakta vintern, togo vi nästa tåg och ångade vidare ner mot Spanien. Nu började de halvflådda korkekarne åtminstone att giva någon lokalfärg, ehuru de alltför mycket liknade steneken, på vilken vi redan voro blaserade. Resebiträdet signalerar också en herde på styltor, men jag hann ej konstatera fenomenet. Landskapet upprepar sig som förut; och med uppgivet hopp om att få se annat än vad som förefanns, avstiga vi i Ychoux mitt ute på de verkliga Landes efter 70 kilometers resa genom Landes, som börja redan norr om Bordeaux, mellan havet och Garonne.

Vi lämna stationen och kasta oss in i tallskogen. Här stöta vi genast på en hartsfabrik, där kådan kokas och beredes till en mängd handelsartiklar, såsom kolofonium, terpentin, bryggarharts, brännbara oljor, maskinoljor m. m. I skogen träffa vi en man, som vittjar sina lerkrukor. Vi lukta och smaka på kådan och anse oss ha verifierat den. Därpå gå

vi vidare. Det knakar i buskarne, det prasslar i kvistar, och över ljung och ormbunkar synas en skara rörliga fårryggar. Där äro fåren, men var är herden och styltorna? Vid första tallgrenen, över buskar och snår kommer han verkligen klivande och, tack vare vår goda tur, han stickar också. Fotografiapparaten arbetar nu i fem omgångar och annotationsboken refererar en ung mager man med gulbrun hy, långt ansikte och svarta ögon. Han bär en japansk hatt (nuvarande ingrediens i franska nationaldräkten) med ett rött band omkring. Han har en blå bomullsjacka (icke blus) med många fickor. Om halsen en röd bomullsnäsduk. Byxorna äro av blå bomull och fötterna bara. Så komma styltorna, vilka icke likna dem som av vår ungdom begagnas. Svartmålade starka stänger med en bockfot längst ner, av manshöjd, stanna vid knäet och utgöra med sin övra bredare del ett stöd för vaden. Foten vilar på en kloss och fasthålles med en överslagen rem. I handen bär herden en lång stör, vilken han ömsom begagnar som käpp, ömsom som stöd. Han stickar på något som åtminstone ej är en strumpa, under det hans hund vallar fåren. Själv vallar han endast hunden.

Jag tilltalar honom. Han svarar på franska, ehuru med en brytning, som jag skulle vilja kalla spansk, ehuru den är gaskognisk, vilket kanske nog är det samma. Han är fåordig, och som vi icke ha mycket att meddela varandra, göra vi samtalet kort.

Därpå återvända vi till byn. När jag ser dessa korsverkshus med platta tak under dessa tallar, som ej äro svenska, känner jag dunkla minnen av ungdomsläsningar om Nordamerikas indianläger vakna.

Varför kan jag ej säga, men det är troligen minnet av människor, som bo i skogen och tappa saft ur trän (alias sockerlönnar).

Jag tittar in i en låg korsverksstuga, som består av ett kök, mitt i, och en kammare på var sida. Golvet är av jord, väggarne vitkalkade; några halmstolar, bord, en säng med vitt täcke är allt som fäster sig i minnet. Ägaren kommer ut. Också en mager, mörkögd man, och han spänner på sig styltorna samt står snart med sina fötter i höjd med mitt öga.

— Varför begagnar ni styltor här? frågar jag. Är det för vattnet? — Nej, det är för att vinna hastighet, svarar han. Vi göra åtta kilometer i timmen och hålla ut en häst som springer. — Vad odlar ni här på trakten? — Vi odla ingenting. Det är kådan, som är allt! — Nå, och den säljes bra? — Ånej, den faller också, tack vare den utländska konkurrensen...! — Vad för slag? Vilka utländingar konkurrera med kådan? — Ja, vad vet jag!

Alltså även här ute i obygden utländska konkurrensen! Är det möjligt, eller kan en inbillning, utspridd av tidningar, besätta en hel nation? Eller skulle oföretagsamheten, en växande indolens ha gripit ett helt gammalt kulturland, så att dess produktion är stadd i avtagande av bristande kraft att uthärda tävlan? Eller är det endast ett uttryck av modlöshet efter krigets förluster, all denna klagan? Svaret härpå, om ett sådant är möjligt, skall jag försöka lämna vid detta arbetes slut, naturligtvis under reservation att det blott är subjektivt, det vill säga ännu icke godkännes av dem som företagit samma undersökning som jag.

Emellertid lämna de offentliga berättelserna vid handen, att les Landes allt sedan 1834 gått framåt i välstånd, mest genom uttorkningen av en mängd träsk (just dem vi förgäves sökte) och genom plantering av skog. Sålunda har man av den halva million ödemark, som förr (1834) förefanns, uppdyrkat 170,000 hektarer. Att landet är mindre tjänligt till åkerbruk beror på den ogenomträngliga alven, kallad a l i o s, en genom organiska ämnen agglutinerad sand, som ej släpper igenom vattnet.

Les Landes, departementet, saknar dock icke jordbruk och är icke överallt en hed. Där odlas majs, hirs, råg och havra. Tobaken upptager ett hundratal hektarer, och 33,000 hektarer med vete förser hela departementets behov.

Vår visittimme är ute, och vi taga åter Bayonnetåget till Bordeaux. Kupén är full med spanjorer, basker med röda och blå b é r e t s, och gaskognare, som hålla målron vid makt. Jag slår mig i språk med en av landets egna, och han upplyser mig om allt vad jag vill kontrollera. När jag slutligen rycker fram med min katekesfråga om bonden här på orten lider av utländska konkurrensen, svarar han, att det hade han aldrig hört talas om.

SJUNDE KAPITLET.

Languedoc och Provence.

Garonnedalen har av sina beundrare tillagts namnet Frankrikes trädgård likasom Loiredalen av sina. Men den förra förefaller mig alltför öppen och för litet trädbevuxen för att tillfredsställa mina subjektiva fordringar på en trädgård. Däremot har dess italienska byggnadssätt, dess sydländska vegetation något mera exotiskt, och nordbon finner sig här vara kommen in i ett nytt land. Kvinnornas kulörta silkesnäsdukar om hårkorgen, männens röda och blå skärp om livet samt den runda b é r e t'en, med ett ord, de livliga färgernas inträdande i den dagliga dräkten väcker tanken på att man går mot södern.

I Toulouse möta reminiscenser från Spanien och Rom. Hotellgården är fyrkantig med peristyl och springbrunn, och en utmed första våningen löpande veranda är försedd med röd- och vitrandiga gardiner. Husen äro ofta rödputsade, och mänskorna gå skodda i espadrilles, vita lärftssandaler med bastbottnar och kulörta band. Matsedeln upptager vaktlar och selleri, och på bordet står en stenkruka av moriskt snitt med tjärvatten; om såsom en varning

för koleran eller för Toulouse's illa beryktade dricksvatten vet jag ej.

Mellan Toulouse och Cette lämnar annotationsboken följande redogörelse för landskapets utveckling från Atlantens klimat till Medelhavets.

Husen av tegel, men med allt plattare tak med romerska pannor, det vill säga två platta med en konvex lagd över fogen. Vinland, härjade av fyll-oxeran, äro övergivna, och stockarne växa eländiga i låg buskform i tjock gräsvall. Popplar, valnötsträd, almar, pilar samt ruggiga lindar omväxla med cypresser, som nu börja bli vanligare. Majs, regionens huvudkultur, har redan övertaget över vetet. Tobaken trives väl, och Provenceröret (Arundo Donax) står tät som en urskog, planterad för käpp- och spinnrocksindustrin. Fermerna äro långa sambyggare av sten med stora portar till lidren samt ett torn i ena ändan, påminnande om provinsens krigiska öden under Saracentiden och andra ofreder. Ser man ett slott på vänstra stranden, liknar det en fästning. Kyrkorna antaga en spansk karaktär med öppna genombrutna tornfasader, som låta klockorna bli synliga. Oxarne plöja med duk för ögonen och äro ljusgrå. Fåren ha ullen kvar på korsryggen. Sorghofälten, de härligaste av alla, fröjda ögat med sina höga majsliknande, ljusgröna plantor, och mandelträden äro lika ymniga som äppelträden i Normandie.

Efter Alzonne börja blånande berg begränsa horisonten. I norr är det Mont Noire, en utlöpare från Cevennerna, i söder Corbières Occidentales och Orientales, Pyreneernas förgreningar.

Vid Carcasonne fylles kupén av mörka krok-

näsiga bönder med friare blickar, säkrare hållning. Landsvägen blir straxt efter kritvit. En stor tvåhjulig vagn, dragen av tre vita hästar med kolossala lokträn, släpar fram ett tjugotal män och kvinnor med uppspända bjärt färgade paraplyn i solskenet.

Vid Capendu uppträder den första oliven, och därmed äro vi inne i Medelhavsregionen. Marken förlorar sin grönska, fikonträden bli höga och stå fria mitt på de soliga fälten. Marken blir grå som torkad lera. Tamarisker och cypresser komma allt tätare, och den enda grönska, vid vilken ögat vilar, är platanens. Oliverna upptaga nu hela fält, och deras grågröna runda kronor teckna sig svagt mot den färglösa marken. Härjade vinfält ligga öde; det blir allt ödsligare; hagtornshäcken på banken, som troget följt ända ifrån Nordsjön, har icke längre motståndskraft mot söderns sol; han ser ut som ett rishag och är dammig. Han tvinar allt mer, tills han plötsligen utbytes mot en visserligen grå, men ändock med löv försedd annan häck, som anses vara lavendel (eller rosmarin).

Taken på städer och byar äro nu alldeles platta, och skorstenarne, som krympt ihop, ju längre vi kommit från norden, äro numera knappt skönjbara. Vad skulle man också med eldstäder här i solens land?

Vi ränna nu med expressfart in i en öken, och hava nalkats de blånande bergen. Men de äro icke blåa på nära håll, de äro gråa, sterila och se ut som leran i en bakugn. Inga levande växter, endast kammar av döda tistlar, en knorvig stenek i buskform, stora röda fläckar såsom av utsipprad järnoxidul, stenrös. Men på sluttningarne av dessa kullar synas spår av människohand, ty naturen har ej byggt dessa

terrasser, som stå övergivna. Jag frågar en granne i kupén vad detta är för en öken. Han svarar med nedslagen ton: Det är fylloxeran. Förr voro dessa berg, grönskande av vin, nu — ni ser själv. — Jaså, det är så allvarsamt! — Så allvarsamt!

Detta var förödelsens och dödens land, och vi, som aldrig sett Afrika, tro oss ha fått en svag föreställning om detsamma i dess sämsta uppenbarelse.

Ut över en hed med spansk ginst och trädhöga tamarisker synes äntligen Medelhavet som en blå strimma. En och annan pinje likasom bekräftar dess identitet, och när vi passera salinerna vid Onglous med dess vita saltpyramider, ligger det blå havet med oräkneliga segel alldeles öppet för tåget, som går på ett smalt näs i havskanten fram till Cette.

Det är en solig söndagseftermiddag, när vi stiga ur tåget och direkt därifrån råka in i en brokig folkmassa, skrattande, handklappande, skrikande utmed kanalstranden och spärrande vår väg upp till staden. Och vi kastas huvudstupa in i en folkfest. På vattnet uppföres nämligen en tävlingsstrid, en tornering mellan besättningarne i tvenne bjärt målade båtar. Trummor och pipor ljuda från musikkårer i båtarnes förstävar, och från trampoliner i aktern söka vitklädda kämpar med sköldar och lansar av trä att stöta ner varandra i vattnet. Det är en livlig scen, och när en hjälte plumsar ner, åstadkommer folkmassan på stränderna ett stort larm.

Efter att ha fått hotell och utkört en prejande bärare, som med sydländsk livlighet och tjuvaktighet sökt skinna oss, gå vi direkt ner till badanstalten. Havsstranden är naturligtvis exploaterad och in-

hägnad till varenda tum, så att alla drömda strandpromenader i det fria äro inställda. Men badet i Medelhavet har givit litet lokalfärg, och snart ligger jag på en soffa vid en utmärkt frapperad absint, för öppna fönster, fast besluten att känna mig vara i södern. Solen går ned; och nu lever folket på gatorna upp. Som endast få vagnar äro i rörelse, upptages körvägen obehindrat av konstmakare och förevisare; bord och stolar flyttas ut på gatan och absinttimman är inne.

Efter en etnografisk middag med hummer och bläckfiskar, cep, den utmärkta svampen av släktet Boletus, tomater m. m., sätta vi oss på gatan att dricka kaffe. Mörkret har fallit, och månen går upp, ljus tändas och mänskorna samlas att leka. Till oss komma nu två mandoliner och två gitarrer, och stämningen blir nu riktigt sydländsk. Bord och stolar upptaga halva körbanan, och en åkande som nu komme skulle troligen få vända om.

Vilken gemytlighet för oss nordbor i detta ogenerade samliv! Vi tänka oss, huru ett sådant lagbrott som att sätta sig på en stol på trottoaren skulle straffas i det stränga instängda nordanlandet, och vi spana förgäves efter en polis.

Barnen, som följt föräldrarne på den hos oss så illa anskrivna »krogen», leka runt omkring, glada att slippa de varma trånga rummen, och finna inga sämre föredömen än dem, som arbetströtta mänskor giva, när de leka med kort eller dominobrickor och höra musik.

Så går aftonen, och vi somna vid körsång, som exekveras från en till tribun improviserad pråm, vilken ligger i kanalen. Det är troligen en folksångs-

förening, men den sjunger stora kompositioner ur operor och med ett uttryck av livsglädje, som endast en jordens starkare lutning mot ekliptikan kan framkalla.

*

På måndagsmorgonen vandra vi ut ur staden och stiga uppåt Mont S:t Clair, som bildar ryggstödet mot landsidan. Berget är ockuperat av små villor med vingårdar och lusthus, väl hägnade med murar och glasskärv. Men över en mur sticker skrytsamt ett granatträd upp huvudet och visar mig för första gången sina växande frukter av bergamottens dunkelbruna färg med svag nyans i rött, icke olikt sydländingens brynta hy. Murarne leda oss länge som i en labyrint, utan att föra till något mål, tills vi slutligen befinna oss på bergets hjässa och få en blick över landskapet. Det är rött som rost och sterilt. Men huru skola vi komma ut ur dessa gränder och få se förödelsen på nära håll, fråga vi oss, just då vi börja nedstigningen. En öppen port i en mur lämnar i en lycklig stund svaret. Vi stanna och titta in i en vintäppa. På en terrass i fonden står ett vitrappat miniatyrhus med två glasdörrar och inga fönster, och därutanför äro en bonde och hans hustru samt ett barn (det ena!) inbegripna i samtal.

— Vem sökes? frågar bonden oss. — Ingen! Vi bara vilja se på utsikten! — Var så god och stig in då, mina herrar!

Vi stiga in. I trädgården växer ett fikonträd, ett mandelträd och en azarolier (en hagtornsart med röda och gula, ätliga frukter). Spår av vinstockar

synas i den röda marken. Vi införas i stugan, som består av ett kök och ett rum. — Det här är bara sommarstugan, upplyser bonden, vi ha vingårdarne där nere.

Det ser nätt ut därinne. En bokhylla hänger i köket, och många kolorerade planscher om Robespierre och Victor Hugo finnas där. En soffa och några halmstolar utgöra möbleringen. Under soffan är en lucka på golvet, ledande till en cistern, i vilken regnvatten samlas.

— Det har icke regnat på sex månader, säger bonden.

— Hur går det då med vinet? frågar jag.

— Å, vinet! Och nu är slussen öppen. Mannen för oss ut på terrassen och visar det röda härjade landet. Det är fylloxeran, säger han. — Och inga botemedel finnas? frågar jag. — Ack, herre, vi ha försökt med så många, men bara ett hjälper. Det är den Amerikanska plantan!

Alltså: det förhatade Amerika, som dödar veteodlaren, upprättar den fallne vingårdsmannen, tänker jag. Icke så dåligt det där Amerika.

Och så börjar han krafsa upp jorden kring en liten vinstock och visar mig under jordbrynet en lerklump, som fäster den franska ympen på den amerikanska roten.

— Men det dröjer flera år, innan det blir skörd, säger han. — Ja, det tror jag, men ni ha tagit för stora skördar förr. Ni ha sugit ut jorden och i stället för att gödsla skulle ni ha påfört ny mylla, säger jag.

— Ack nej, herre! Jag har satt vinplantor i nybruten gräsvall, som aldrig varit odlad, och de

ha lika fullt gått ut. Det är inte det! — Vad är det då? — Ja se, det är som en lungsot, som angriper växten, den suger och suger tills han dör. — Ja, det tror jag nog! Men säg mig, hur går det nu med vinodlarne? — (Korus av man och hustru.) Å, herre, det går illa, mycket illa. De äro ruinerade. För oss små stackare går det an, men för de stora! Här på orten ha fruarne, riktigt fina fruar med uppfostran, måst gå ut och söka platser som ammor och bonner. Och folket vandrar i massor till Algier. — Vad göra de i Algier? — Jo, de odla vin! Vi få nog veta av det, för Algier börjar exportera vin på oss! — Jaså, ni ha konkurrenter också på vinet? — Om vi ha! Ha inte spanjorerna länge skickat sina druvor hit till Cette att pressas och kouperas! Å, herre, det är slut med oss, det är slut med Frankrike! — Nå, men Amerika har väl inte skadat er ännu? — Amerika kommer också med vin snart, sedan det översvämmat Europa med sina sydfrukter i bleckdosor!

Det var en ny konkurrens, som jag ej misstänkt förr. — Hör nu, tog jag upp, jag läste i våras i en tidning, att regeringen utfäst en stor belöning för den som kunde erbjuda ett medel mot fylloxeran. Till kommittén eller akademien inlämnades en berättelse av en liten vinodlare, som utrotat fylloxeran hos sig genom ett så enkelt medel som att släppa sina höns i vingården, där de plockade upp kräken.

Bonden var för allvarsam att vilja lyssna till historien, som dock icke var skämt, ehuru jag ej tror, att uppfinnaren fick belöningen, emedan han ej kunde något vetenskapligt namn på hönsen.

— Har ni försökt med vatten då? tog jag upp.

— Man kan inte sätta bergen under vatten! — Nej, det är sant!

Som jag icke visste några vidare utvägar, lämnade jag den bedrövade mannen med en beklagan utan att kunna hjälpa.

*

Vinets undergång är för Frankrike en allvarsammare förlust än den som den främmande (amerikanska, indiska, ryska) spannmålskonkurrensen kanske åstadkommer. Nyligen inbragte landets vinexport 225 millioner francs, och nu importerar man. Från 1875 till 1880 sjönk produktionen från 78 millioner hektoliter till 29 millioner. 1,492,617 hektarer äro angripna av diverse sjukdomar, som summariskt gå under namnet fylloxeran. Värst angripna äro just Hérault, som vi nyss passerat, och Charente Inférieure (med Cognac). Hérault's produktion har under åren 1875—85 nedgått från 9 millioner hektoliter till 2 millioner; Charente Inférieures från 8 millioner 600 tusen till 600 tusen. Gironde (Bordeaux) har på samma tid minskat med 4 millioner hektoliter av 5 och Côte d'Or (Bourgogne) med 1 million av 2. Resumé: ¾ av vinodlingen angripen. För 20 år sedan funnos 2½ millioner hektarer vin, som årligen inbragte 3 milliarder francs och gav staten 300 millioner i skatt. Nu finnas bara 800,000 hektarer kvar. Erémitage är slut, Chambertin i det närmaste och Clos-Vougeot likaså. År 1884 exporterade Frankrike 2,400,000 hektoliter vin, men importerade 8,115,000 hektoliter. Landet anses ha förlorat 20 milliarder francs, 4 gånger sista

krigsskatten, sedan fylloxeran började i Gard 1866.* Man ser sålunda att faran är allvarsam, ty det vinodlande Frankrike är större än det icke vinodlande och räknas från Loiremynningen till Meuse (Ardennes).

Vem är nu fylloxeran (inclusive mildew, svartrot m. fl.) och var har den kommit ifrån? Fylloxeran är som bekant en 8 millimeter lång insekt av bladlössens släkte, som dels förökar sig partenogenetiskt (utan hanar genom conception immaculée), dels på vanligt sätt i laga ordning. Man påstår, att den härstammar från Nordamerika. Men man är icke enig i den punkten. Först år 1863 skall den ha visat sig i Frankrike och England. Men den finns numera mångenstädes i Tyskland, Ungern, Schweiz, Portugal, på Corsica, Madeira, Sardinien, men värst är den i Frankrike. Varför? För att ett skadedjur eller en sjukdom skall kunna blomstra och trivas fordras först fröet eller anlaget och sedan gynnsamma omständigheter eller predisposition. Frankrike vill gärna skylla båda sakerna på Amerika, men låt vara att Amerika givit fröet, icke har det kunnat giva mottagligheten, ty då skulle insekten bäst ha trivts hemma. Nej, det var nog så, att Frankrike genom urgammal odling fördärvat sin vinjord och sina plantor, vilka på många platser stå där de stodo under medeltiden. Marken är utsugen, vinstocken är utlevad! Utlevad, det är det hårda ordet. Jordmånen kan lätt förbättras, men man har icke förbättrat den, utan visserligen påfört gödsel, men icke förnyat förråden av mineralier. Nu skulle man med

* Dessa sista uppgifter hämtade ur Le Figaro, november detta år (1886).

tidens nyvunna erfarenheter kunnat förnya jorden, och man har gjort det, men för sent, ty nu var plantan själv passerad. Man hade nämligen, mest på de sista tjugo åren, då ett häftigt begär väcktes att vinna hastiga resultat, njutningar för stunden utan tanke på morgondagen, genom för stark gödning frampressat rikare skördar med känd bedrövlig påföljd. En gammal fransk vinodlare har sagt mig, att det förr i världen (på 30- och 40-talen) icke ansågs h o n n e t t att göda i vingården. Druvan är nämligen en planta, vilken vild såsom klängväxt söker kullar och mager, stenig jord.* Gödes den, ger den större druvor och flera klasar, men sämre. Den tvingas till en överdriven fruktifikation, och sådana utsvävningar straffa sig själva. Det är därför en fransk författare kan säga, att vinstocken i Frankrike genom de sista tjugo svindelåren ådragit sig ryggmärgslidanden.

En annan faktor, som vid undersökningen om franska vinstockens urartning jag ej sett tagas med i räkningen, är den starka beskärningen. I Champagne var rankan blott en meter, i Bordeauxtrakten antingen ett par meter eller dragen i kordong; i Midi skärs den varje år i jordbrynet och lägger sig sedan utan stöd fritt ut över fältet, som därigenom liknar ett potatisland. Om man tänker sig, vilket förfärligt tvångsarbete härigenom pålägges rankväxten utom det att sätta frukt, kan man icke undra, att hon är utpinad. Men det är just detta våld, som ökar fruktsättningen, säger man. Ja, till en tid, men de oskurna äppelträden bära bäst och mest på ålder-

* En gammal lantbruksbok ålägger odlaren att icke göda mer än vart tolfte år.

domen, och de mot väggar i Frankrike och annorstädes uppdragna höga vinrankorna bära både ymnig och särdeles vacker frukt. I Italien, där rankan får springa upp fritt emellan träden, har ännu icke fylloxeran visat sig, icke ens på Lombardiets släta alluvialland, som eljest icke är vinjord. I Frankrike, åtminstone det mellersta och norra, anser man sig nödgad skära så lågt även för att få jordvärmen och markens utstrålning att påskynda mognaden, och även för ännu en annan orsak: för att hindra för tidigt frambrytande av blommen, som skulle frysa bort i vårfrosterna. Men, kunde här invändas, det ginge väl an skära vackert, såsom på de höga spaljérrankorna och lämna stocken högre! Vinodlaren torde nog ha att invända även häremot, och då kvarstår orsaken med dess ledsamma verkan.

Men är det blott denna sista överansträngning, som påskyndat dess förtidiga död? Är icke den gamla kulturväxten i det gamla kulturlandet en bild, låt vara bara en poetisk bild, av en ras, som levat sin tid och enligt naturens ordning går undan för en annan, en tredje och så vidare? Man söker ju transfusionen från det nya landet, ympar den gamla stammen på nya rötter, men det blir ej detsamma ändå. Finsmakare godkänna ej det »amerikanska» bordeaux-vinet, om av fördom eller ej vet jag icke. Trädgårdsmästare påstå, att pomeranser, ympade på myrten, skola taga smak av densamma, men det är mindre underligt i fråga om två så litet befryndade träd. Tidningar och lantbruksmöten lovsjunga den nya druvan, men »det är ej densamma ändå», fastän jag för min del måste tro, att den är bättre än den gamla. Den saknar endast traditionen!

Även en annan omständighet har bidragit till franska vinkulturens undergång. Man tog nämligen, när en cru fått rykte om sig och givit höga pris, all odlingsbar sädesjord i grannskapet och lade den i vin.

Det var svindel, ty druvan på kullen, som givit namnet, fick låna sitt rykte åt den sämre i dalen, där jorden ej passade.

Nog av, om Frankrike har tillräcklig kraft att resa sig från vinkrisen får framtiden utvisa. Det är dock icke sagt, att nyplantering hjälper, ty innan de en och en halv millioner hektarerna äro nyplanterade, har kanske Amerika hunnit uppdriva sin vinproduktion i Kalifornien, som går med en svindlande fart på jungfrujord, och ha då franska gommar hunnit vänja sig vid amerikansk vinsmak, så är det kanske för sent för Frankrike att stå upp igen. Men säkert är det ej, ty den nation, som rest sig så många gånger på själva branten, den kan nog stå sig sin tid ut!

*

Från Cette börjar åter ilfärden mot norr först i havskanten, sedan innanför l'étang de Vic. I marken beta får, som äro målade röda och gröna på ryggen, troligen för att bättre igenkännas i de höga snåren. På åkern tröska hästar med vält på bara fältet. Blå luzern och hagtornshäcken visa redan vägen mot norden; gurklik bryonia kryper utmed banvallen, omväxlande med verbena och vild fenkol. Bortom Montpellier kommer grönskan igen i lombardiska popplar, och talldungar av aleppotallens förfinade ras. Frontignans och Lunels härjade vin-

gårdar se sorgliga ut. Men i Lunel köper jag två druvklasar, de största jag sett, den ena blå, den andra guldgul, för två sous stycket. Det är souvenirer, kanske de sista, av de förr så berömda druvorna.

Boskapen annoteras svart, och hästarne på landsvägen observeras för deras eleganta hållning.

Solen´ sjunker, när vi gå förbi de gränslösa Camargueträsken, som ifrån att ha varit ofruktbara blivit en tillflyktsort för den förföljda vinrankan, som där kan sättas under vatten med stor lätthet. Månen går upp över en kulle, som är kantad med väl skurna oliver, och dess bleka sken faller än på en vit by, än på träskets vattenfläckar, ut över vilka skenet av öppna eldar synes. Men det är för mörkt att kunna se de vilda hästarne, de millioner fåren, de halvvilda bufflarne, som här ute föra sitt oregelbundna liv.

Bortom S:t Gilles gå vi över Lilla Rhône; och i en allé av cypresser ilar tåget in i Provence under fullt månsken. Cypresser och månsken på den gamla kulturgraven, det är som det skall vara.

*

Aftonen tillbragtes på Forum i Arles, en plats med plataner, så stor, att den i Paris skulle kallas en square; vid en kopp kaffe och några cigarretter sittande på trottoaren, låta vi de sköna arlesiskorna defilera. De äro vita i ansiktet, klädda i svart och vitt, och synas fullkomligt medvetna om sin skönhet. De gå framåt gatan som aktriser, göra poser och se efter, om man beundrar dem. Ett exemplar gick i

papiljotter och sopade sin trottoar. Nå, varför icke? Att vara skön har vem som helst rätt till så långt han förmår.

Om morgonen sko vi våra fötter och vandra ut ur staden för att komma på landsbygden. Första stycket är en dammig landsväg med stora bruna almar, alls icke erbjudande något karaktäristiskt för Provence. Mellan vetesåkrar kasta vi oss in på en biväg, för att komma djupare in i landet, så långt från lands- och järnväg som möjligt. Småskogen börjar, men inga oliver eller mulbärsträd synas än; blott poppel, alm, pil, björnbär, kolokvint, solanum dulcamara, prunella, cikoria, fenkol, kardborrar giva en mera nordisk prägel. Vi tränga fram och stöta på en kanal, på ena sidan med gamla pilar, på andra med mulbärsträd. Vi följa och komma till en bro. Där träffa vi en mulbärsplantering och därinvid en stuga av kvadersten, med ett litet mandelträd framför. Mulbärsträdet, som är så häcklat av nordbor för sin kvastlika form, utgjorde vår stora glädje, ty det hade åtminstone gröna löv och lyste opp i det gråa landskapet, varför vi förevigade en halv kilometer med sådana kvastar på en bromsilverplåt. Men nu svänger vägen; den blir vit; och snart öppnar sig det vita landskapet i all sin glans och sterilitet. Till höger om vägen reser sig en stenig backe, utan ett grönt grässtrå, men med en bränd matta av ugnstorkat tunt hö, i vilken äro instuckna den vackra gula tisteln Cnicus Benedictus och den blå tisteln Echinops Ritro. Arter, för oss okända, av filago, borago, malva, alldeles torra och översållade av små snäckor av släktet helix, truga sig fram mellan de vita kalkstenarne. Och backens horisont krönes av små knottriga gröna

stenekar, söderns evigt gröna ek, som just gör landskapet så olikt alla andra. För att skydda sig mot vinterkölden hava bladen blivit läderartade, ogenomskinliga, och dess nerver stuckit ur skinnet såsom börjande tornar. På de vresiga, åt söder lutande stammarne, dem mistralen (nordvästen) givit riktningen, sitter den mörka kronan, som emot den vita marken förefaller alldeles svart. Detta är Provence: svart och vitt som arlesiskornas dräkt. Det är icke glatt, men det är för oss alldeles nytt och verkar mycket sydländskt. Jordformationen är den övra Jura, eller som den ock kallas, den neocomiska, samt utgöres av en kalksten, vilken går igen i bergskedjorna, i stenbackarne i husens byggnadsmaterial, i vägläggningen och som jag ännu återfinner som vitt damm på bladen av de örter, jag plockade och pressade på stället. Åter kröker vägen; solen stiger och ger oss en kännbar föreställning om den flyende sommaren utan regn på flera månader. Med böjda nackar sträva vi framåt; inga byar, inga fermer, inga mänskor; det är ödsligt, med orörlig luft, tyst, utan sus i trädens tunga löv, utan fågelsång. Stövlarna äro vita av damm, och vi förnimma endast vår av hettan obehagliga tillvaro, då vi plötsligt från höger se en stor skugga kasta sig ner framför oss. Vi krypa in i dunklet och se nu oppe på bergknallen en jätteruin. Den skulle icke göra ett så väldigt intryck, om den visat sig som en krenelerad medeltidsruin från Rhentrakten. På den är man förberedd på långa håll och den väntar man sig nästan. Men här uppe står en renässansfasad med fyrkantiga fönsteröppningar, som släppa igenom rutor av den blå luften. Har en eldsvåda gått fram här, eller vad?

Vi avancera, och fram komma götiska spetsbågar, romerska rundbågar! Det är en hel historisk saga i kalksten, detta lik av ett kloster, som ännu heter Montmajor. Sagan om så många döda kulturperioder, så många illusionsstadier med tro på det tusenåriga riket, tro på Kristi gravs återerövrande, tro på påvarne i Avignon, tro på kvinnan och trubadurerna, tro på albigenserna och reformationen, tro på franska revolutionen och upplysningen och slutligen allmän otro med svag tro på de laiciserade skolorna och brödbiten. Det är en vacker cirkel man genomlupit, från ateism — till ateism. Ingenstädes, om ej i Rom, kan man så som i Provence frestas, i all sin otro, tro på den pessimistiska filosofens läror utan att därför bli hypokonder. Här kan man plocka ben efter fenicisk kultur, grekisk, romersk, kristen, korstågs-, reformations-, revolutionskultur. Provence synes, liksom stamfäderna och orienten, inträtt i »illusionens sista stadium», och efter att ha lämnat allt genomskådat, slutligen stannat vid att man bör uppehålla livet tills man dör, på det minst obehagliga sätt. Är det icke egendomligt att södern skickat två av sina desillusionerade söner, Daudet och Zola, att från trubadurernas hemland, mitt i kulturens stora rörelsecentrum, predika genomskådning. De stora avslöjarne skulle först komma söderifrån, där ett rikare solljus satte verkligheten i full dagsbelysning, medan ännu i norden rådde dimma, inskränkthet och tro. Till att tro fordras en viss grad man kallar dumhet, men med tro följer handlingskraft, därför skola de dumma alltid segra på jorden, under det de genomskådande förlorat lusten att segra i kampen om en ny illusion.

Detta ungefär tänkte jag i skuggan av Montmajor, men väcktes till min självpålagda plikt att genomskåda den egendomliga mänskoklass, som, under namn av bonden, tyckes ha hållit sig mest fri från alla illusionsstadier och nöjt sig med att stanna i den för djuret mänskan minst obehagliga miljö. Därför reste vi på oss och tågade vidare. Från en kalkkulle tecknade vi en ferm, som låg på en gammal fästningsgrund och med sina cypresser komplett liknade en romersk villa. Vi strövade förbi en olivplantering och funno den både vacker och egendomlig. Stammarne voro både pittoreskt spruckna och vridna i alla möjliga former, och det blågröna ljuset, som föll ner mellan kronorna på den röda, väl hackade marken, liknade ett stilla månsken. Därpå nya svarta ekdungar på bränd mark, men nu med bakgrund av Alpinerna, blånande av luftperspektivet, dock i sig själva skarpkantade, gråvita och gula, horisontellt lagrade och sterila klippor. En sakkunnig påstår, att detta landskap skall likna Greklands. En likhet till alltså mellan två land som levat.

Emellertid avtar ödsligheten, och byn skymtar mellan träden. Byn ser ut, som om man brutit ner en fästning, ett slott och en kyrka, och sedan med bitarne travat upp små boningshus. Vi teckna ett hus, ett verkligt bondehus, som ovanför dörren har en utmärkt fint huggen stenbalkong i gotik, säkerligen ej gjord till det huset. Dörren saknas, och öppningen är täppt med en randig gardin. En berså med halmtak (pergola), såsom i Italien, är upprest utanför. Fönstren på huset sitta var de kunna, och det hela ser ut som en ritetyd, alltså pittoreskt med mycket avbrutna linjer.

Vi uppsöka byns restaurant och få mat. Där finns både vin och öl. Ölet synes på god väg att utträngа vinet i Frankrike, och en pariserjournalist har nyligen uttryckt sin ledsnad över detta förhållande, som han vill sätta som orsak till den franska esprit'ens avtagande.

Värmen är tryckande, och flugorna bli närgångna, vilket tyckes vara förutsett här på orten, ty glasen äro försedda med lock.

In komma snart bönder. De tyckas vara energiska och livfulla samt ha ett mera krigiskt utseende. Utan att avvakta något närmande från deras sida griper jag mig genast an, slående mig ner vid deras bord.

— Vad odlar ni här på trakten? börjar jag.

— Oliven, min herre! — Nå, det går bra? — Ånej! Den växer nog, men den säljs inte bra. — Såå, varför det då? — Jo, därför att tyskarne köpa all provenceoljan; och sedan sälja de den till Frankrike utspädd för underpris!

Det var ett nytt slags konkurrens, som var betänklig.

— Odlar ni inte krapp härnere också? — Inte här, men i Vaucluse och Drôme. Men det är slut med krappen också, sedan gasverken göra anilinfärger!

Detta är verkligen förhållandet, och krappodlingen, som förr var driven i stor skala i Rhônedalen, är nu slut.

— Nå, än fylloxeran, då? — Fylloxeran har förstört vinet, men man börjar på vissa ställen odla »la Ramie» i stället.

Ramie är en kinesisk nässla, som ger en tråd,

»vackrare än bomull, starkare än lin och glänsande som silke».

— Nå, då få ni en konkurrent till silket också!

— Det ha vi redan! Silkesmaskarne dogo ut för några år sedan, så att nu får man köpa japanska ägg av handelsmän; dessutom har siden kommit ur modet för bomulln och yllet, och därtill ha arbetarne i Lyon genom strejker höjt prisen, så att fabrikanten trycker ner råvaran!

Detta är tyvärr det sorgliga förhållandet. En nyck i modet kan ruinera en hel klass. När blommorna i damernas hattar och coiffurer för några år sedan kommo ur bruk, sattes 20,000 pariserfleurister på bar backe. Hur många xylografer ha ej gått under genom heliogravyren! Det är riskabelt alltså att spela på ett kort som hantverkaren och industriidkaren.

Sålunda drives silkesodlingen här i södern endast som en bisyssla under maj månad, och sedan kokongen är såld, går bonden åter till sitt potatisland, sitt sädesfält och sin ladugård.

Jag fortfor: — Vad har en daglönare på landet här i orten? — Tre francs och femtio om sommaren och vid skörden fem francs. — Och kvinnorna? — En franc och femtio à två francs. — Varför ha de mindre betalt? — Därför att de göra det lättare arbetet såsom att plocka oliverna och mulbärsbladen. — Nå, oliven ger skörd för intet! Den växer väl av sig själv. — Jo vackert. Den skall skäras och gödslas vartannat år, och jorden skall hackas och rensas hela året om! — Men jag tror vi få oväder. Farväl, mina herrar!

Himlen hade verkligen mulnat, och det började

leva i gardinerna utanför dörren. Värdinnan och hennes son skyndade sig att bärga allt löst, och luckorna häktades med sina hakar. Så brast det löst. En vindstöt rusar gatan framåt och ristar skyltar och takpannor; det smäller i dörrar och fönster, och ett moln av kalkdamm rullar fram, inmängt med löv och halmstrån. Därpå faller en regnskur på fem minuter, vinden lägger sig, det blir tyst igen, och solen sticker fram. Det hela var ett hysteriskt anfall, en döendes sista kraftansträngning såsom Felibrernas att väcka den stendöda trubadurpoesien. Marken, som suckat efter regn i många månader, väntade sig räddning, men själva himlen tycktes här vara utlevad och ej orka ge ifrån sig en ordentlig regnskur.

ÅTTONDE KAPITLET.

Auvergne och Morvan.

Från Arles, där resebiträdet hemförlovas, går färden avgjort mot norden.

I Nimes observeras annonser om försäljning av stadens avfall. Jordbruket i Gard har nämligen länge vetat införa det dyrbaraste gödningsämnet i materiens kretslopp, därtill nödgat av brist på beten och boskap, och odlaren begagnar här ännu den primitiva hackan, såsom mera givande än plogen. Alltså åter en cirkelgång: från hackan till plogen och ångplogen tillbaka till hackan såsom billigare än hästen, oxen och ångmaskinen.

Oliverna bli norr om Nimes sparsammare och växa på terrass, men mulbärsträden ökas, ty Gard är den bästa silkesprovinsen i landet.

Vid Alais har oliven gått inom trädgårdsmuren och försvinner snart alldeles. Men nu kommer kastanjen igen och med stigningen på Cevennerna blir floran allt nordligare. Vinterrasser ligga ödelagda av fylloxeran och se ut som ruiner. Här, där kastanjen förr gav bästa frukten (marrons), har på senare tiden klagomål försports över en sjukdom, som angripit trädet. Sjukdom alltså även på kastanjen, som hittills så förnöjsam vuxit i de värsta stenbranter,

utan vård och ans. Dock se de jättar vi passera praktfulla ut med sina mörka stammar, sina ljusa, feta löv och sina taggiga frukter.

Vid Concoules, om 584 meters höjd, synas ännu mulbärsträd och stenekar. Husen bli smala, taken stiga i höjd och äro täckta med platta skivtegel, sedan de romerska kupiga försvunnit. Björk och ginst träda upp igen, och snart äro vi uppe på sluttningen av centralplatån med dess granitmassiv och vulkaniska formationer.

Vid Villefort visar sig en kam av Cevennerna i all dess ödsliga, sönderrivna och imponerande form av en eller flera stensågar. Tussilago, kungsljus, alchemilla och ljung illustrera den 860 meter höga granitvägen, och rågen sås på terrasser, kallade segalas. I de skyddade klyftorna gömma sig för nordan valnöt, rönn, bok, al.

Vid La Bastide äro vi på höjden, 1,600 meter, och så faller vägen ner med lutning åt norr. Tall och gran, ormbunkar, granit, rullstenar. Vid Chapeauroux har vind och vatten härjat klippan, så att den ser ut som den vore ruttnad. Valnötsträdet kommer igen, och snart visa sig kastanjer igen. Vid 550 meter möta vi persikor på fritt land och ett vinberg. Männen bära nu stora tyska skägg och svara vänligt på frågor. De äro fula i ansiktet, med bredskyggiga hattar, grova lemmar och äro nordiskt feta med breda pannor och stor bredd över kindkotorna.

Vi äro inne i Auvergne. Det ser trist ut, om därför att jag kommer från södern eller därför att det är mulen luft och afton eller helt enkelt därför att det är ett trist land, vet jag ej.

*

Efter en gemytlig diner i Clermont-Ferrand tillsammans med en lantman från Cantal, vilken med germanisk öppenhet berättade vad jag ville veta om hans land, och efter en god natt i sköna yllefiltar skuddar jag den tungsinta stadens stoft av fötterna och vandrar ensam ut på landet. Vid Royat, där vägen börjar gå uppåt, finner jag förmånligt taga en vagn för att komma så fort från stadszonen som möjligt och åker upp till Puy de Dôme.

Här skördas nu valnötterna. Åsnor drivas såsom i Italien med sparkar. La Hotte (ryggkorgen) är i bruk. Två oxar, stundom kor, draga lass. Den keltiska mistelruskan ovanför krogdörren är här utbytt mot enen. Kvinnorna bära på huvudet. Oxdrivaren går med sin käpp vid djurens huvud. Äppelträd växa ymnigt i backarne, och vid deras fötter står tidlösan (colchicum) och ser blåfrusen ut, men innanför trädgårdsmurarne resa sig försvarliga mandelträd. Det är en blandning av söder och nord.

Bergen stiga i vertikallinjer och icke i horisontal- samt äro klädda med gran och tall, och mellan stenblocken rissla små bäckar, och de gröna sluttande gräsmattorna med äppelträd erinra om Schweiz. Husen äro av gråsten med vit fogstrykning.

Vi komma in i en by. Gråstenshusen äro mörka med höga, svarta torvtak och hava trappan utanför väggen. Dynghögarne belägra gatan å ömse sidor och mellan dem springa höns, svin och många, många barn. En kvinna sitter på brunnslocket och matar en svärm barn ur en soppskål. Barnen äro relativt illa klädda och se hungriga ut, som barn alltid göra. Fram på gatan dansar en gammal kvinna, med röda, rinnande ögon, tovigt hår och förvirrat utseende.

Hon har en vit mössa på huvudet och träskor på fötterna. Sjungande dansar hon efter vagnen och slutar med ett gapskratt. Det är en kretin. Vid bygatans mynning står en Kristus på korset, till tröst eller varning.

Och så äro vi ute på platån med Puy de Dômes slocknade vulkan mitt framför oss. Havren skördas nu med handskära, för att icke kornet skall spillas ut; magra potatisland sträcka sig från vägkanten, och längre bort är rågsådden i gång. Björk, ljung, ormbunke, tall, blåklockor och styvmorsblommor noteras; men även bok, ginst, hypericum, fibler, euphorbia.

På åkern utkasta kvinnor dyngan, sönderplockad mellan fingerna. Varför icke upplösa den i vatten som schweizaren?

På slagna ängar och stubbåkrar stå några i toppen sammanknutna tuvor och angiva, att häromkring är bete icke tillåtet. En sådan totte kallas g a r d e och är bruklig även i Schweiz.

— Vad lever man på här i orten? frågar jag kusken. — Råg och potatis! — Men ni utvandrar ju mycket? — Ja, karlarne gå till Lyon och Paris och förtjäna pengar. — Vem sköter jorden då? — Det göra gubbarne och kvinnorna. — Äro karlarne gifta i allmänhet? — Ja i allmänhet! — Men familjelivet blir på det sättet inte vidare angenämt. — Kvinnorna ta ambarn för 25 francs i månaden, och det är icke så illa. — Nå, äro ni så fattiga då? — Om man så vill! — Vad vill det säga? — De ha så mycket barn, se! — Varför så då? — Det begriper väl herrn, att man måste ha barn för att amma. Och kvinnfolken äro mycket angelägna att

få barn, så angelägna, att mannen alltid träffar nyfödda, när han kommer hem, om han också varit borta hela året! Herrn förstår? — Ja, jag förstår!

Vi nalkas vulkanen. — Vem rår om det där berget? frågar jag. — Kommunen, svarar han. — Få alla beta där? — Ja, men det kostar fem francs om året för en ko! — Det var förståndigt att det betalas per stycke; i andra kommuner kostar det lika litet om man betar en eller hundra, och då blir den rike den som vinner mest av den gemensamma egendomen. Och det är icke den rätta kommunismen.

Vi äro framme vid käglans fot och gå naturligtvis in på krogen, där jag får fläsk, rågbröd och öl. Här tigges likasom i Bretagne, kanske av samma förmodade orsak. Som jag icke är ute för att samla utsikter, bestiges icke käglan, utan jag återvänder en annan väg till Clermont.

Ett mycket praktiskt sätt att spara grödan antecknas. Av råg, sådd i rader på drill, avskäras axen med handskära, och dessa tröskas för hand genom att slås mot en tunna. Den kvarsittande präktiga halmen skäres efteråt och säljes till hattfabriken. Ofta har jag i Schweiz sett huru man mejar av omoget vete för att komma åt halmen. Hattfabrikören motiverar kanske seden med att omogen halm är finare. Han må ha rätt, men det gör ett obehagligt intryck att se så mycket bröd bortkastat.

Från höjden får jag nu en överblick över Clermont-Ferrand och en god del av departementet Puy de Dôme. Staden ligger nu i solsken, ljus med röda tegeltak, mot vilka den svarta katedralen står som ett kulturminne. På bergens sluttningar synas

vingårdar med vita lusthus, dit de förmögna stadsborna gå att äta druvor i höstetiden.

Från Clermont strävar jag åter norrut. Färden går genom det fruktbara Limagne (Auvergne fortfarande), kanske landets bästa odlingsmark, bildad av Alliers och Dore's floddalar. Hela slätten består av kalkblandad lera med vulkanisk aska. Valnötsträd i oändlighet stå mellan åkrarne, och lombardiska popplar följa flodstränderna. Ljusa byar, sädesfält, potatis-, hamp- och tobaksland, men föga betesmarker.

Här är jorden delad i oändlighet, och det lilla jordbruket blomstrar med hacka, utan plog och nästan utan gödsel. Jordvärdet har här stigit ända till 10,000 francs hektaren. Är det bara fruktbarheten eller är det den lilla jordegendomen och den sparande hackan? Därpå skall jag senare låta tvenne sakkunnige författare svara, vilkas åsikter jag av många skäl skulle vilja dela.

*

Vid inträdet i Bourbonnais känner man sig åter vara i det egentliga Frankrike, som ju befinner sig i kretsen omkring Paris, urfrankrike, Ile-de-France. Landskapet liknar det jag skildrat i första avdelningen av detta arbete. Floddalar med popplar och säd, svaga kullar med almar, vin och fint skurna fruktträd, betesmarker och mycket boskap, här likväl av en ljusgrå färg. Åkerbruket skall oaktat den fruktbara jorden stå lågt, och stora sträckor ligga öde. Det är Bourbonernas stamland och har blivit vid ancien régime i många stycken, till och med bibehållande hälftenbruket, som icke sporrar odla-

ren till stora ansträngningar, då han vet, att han även ökar proprietärens inkomst genom sin fördubblade möda. Slott och kojor omväxla, men närvaron av slott lär betyda fattiga bönder. Här tröskas nu, på ett ställe med lokomobil, på ett annat med slaga. Det aritmetiska mediet skulle bli ett enkelt tröskverk med oxvandring. Här synes vara överflöd på dragare, ty jag har noterat sex oxar för en plog och lika många för en harv, vilket väl torde vara lyx i Alliers luckra floddal.

Därpå rusa vi genom Nièvre och taga en överblick över de tusentals feta nöt, som här uppfödas till parisarnes bord. Resan lider mot slutet, och liksom de trötta hästarne, när de nalkas hemmet, öka farten, så tilltager nu hastigheten, helst landets viktigare delar äro befarna och jag vid Autun befinner mig inne i Bourgogne. I nämnda stad, mera för att se en av landets största kvarlevande skogar än för några inbringande interviewer i huvudfrågorna, tager jag en vagn att åka till Mont Beuvray, en av Morvans högsta toppar.

Landskapet mellan Autun och S:t Léger är det tråkigaste man kan se; monotont, fattigt som ett uthugget skogsland och endast i norr något lyftat av Morvans skogklädda höjder.

Här har nu nyligen hållits stor oxmarknad, men priserna stodo lågt, och man klagade. Trakten odlar mest råg och bovete, men även vete, ehuru det naturligtvis säljes dåligt. Arrendatorerna lida och egendomsherrarne även.

I Beuvray stiger jag ur vid en bondes stuga och får en sjuårig flicka att visa vägen uppför berget. Man hade sagt mig, att i Morvan skulle

bo vildar, avkomlingar av hunnerna, med mongoliska ansiktsdrag. Möjligt att så är inne i bergen. Här voro barnen och flickorna blonda och sågo icke mongoliska ut. Flickan talade franska och uttryckte sig vårdat.

Jag började ensam bestigningen av berget. På denna granitmassiv hade jag väntat barrträd såsom ingående i mina begrepp om storskog, men läget är för sydligt, och jag fann mig därför stiga i en mycket blandad skog av ek, bok och avenbok, med en och annan kastanje och järnekar i buskform. Det enda som påminde om markens natur var den praktfulla Digitalis i vägkanten, vilken uppgives följa skiffern (den kristalliniska).

Efter en timmes marsch uppåt har jag nått spetsen och kan därifrån överskåda hela Morvan, som med skäl kallas Paris vedbod. Det är en skogbevuxen bergshöjd, som ifrån Côte d'Or västerut bildar en halvcirkel och från vars höjder flera av Seines bifloder upprinna och på vilkas vatten virket flottas ner i Seine och upp till Paris.

Frankrike är såsom alla gamla kulturländer ett ganska skogfattigt land, ehuru icke så uthugget som man vanligen tror. En sjättedel av dess yta, eller 8,400,000 hektarer äro ännu skogbevuxna, och Pyreneernas och Juras timmerskogar äro rätt aktningsvärda och Morvan-, Fontainebleau-, S:t Germain- och Compiegneskogarne äro ej dåliga.

Morvan förser huvudstaden mest med bränsle, och bokskogen, som till den ändan hugges, skattas i medeltal vart tjugonde år, såsom i allmänhet är förhållandet med skogen i Frankrike. Många anse denna metod vara slösande, men den ser rätt bespa-

rande ut, då tillika alla kvistar tillvaratagas och buntade i knippor säljas rätt högt. Även popplarne och almarne vid landsvägen skattas på sina grenar vartannat år utan att trädet fälles, och det är denna skattning som ge de enstaka stående träden deras skalliga och för franska landskapet så betecknande utseende. Men oaktat denna skogbrist är slöseriet ännu ganska stort, och det är mest genom jakten, vilken håller hela skogar i vildmark, samt genom betning, vilken låter kreaturen förstöra de unga plantorna, som klagomålen över skogsförödelse motiveras.

Nu här i Morvan äga bönder mycket litet av skogen, vilken exploateras av uppköpare, och lantbefolkningen användes såsom arbetare, icke alltid till de senares belåtenhet. Dessa avlönas nämligen på så sätt, att de få behålla riset och kvistarne av de träd som fällas. Som nu riset betalas ganska högt i Paris, men arbetarne äro nödsakade sälja på platsen, anse de sig plundrade, och om deras klagomål äro befogade, så synas de rätt illa betalade. En arbetare, som fäller en famn (c o r d e) ved, behöver därtill fem dagar, och riset, som han vinner, inbringar honom endast 6 francs. Alltså har han endast 1 franc och några sous om dagen. Så uppgav i våras en bondetidning. Vid min efterfrågan på stället uppgavs dagspenningen vara 3 francs.

Efter en sista rundblick över landskapet, som icke är bland de vackrare, återvände jag ner till bonden och gick in i stugan att få ett glas vatten. Huset var av rappad gråsten med halmtak och tegelskorstenar. Fähusen voro sambyggda med boningshuset och det hela omgivet av en liten trädgård. Stugan bestod av ett enda stort rum med stengolv

och grovt, nerrökt bjälktak samt såg trevlig ut. Spisen var en stor öppen cheminée, utanpå vilken saltkaret hängde. Tre stora sängar med stolpar och rätt vackra omhängen av något gult sarge, som troligen vandrat hit från en herrgårdsauktion, sågo prydliga ut. I taket under bjälkarne hängde lökknippor, bröd, talg i oxblåsor, stövlor, kläder. Golvet var upptaget av ett par långa bord, vid vilka kvinnorna arbetade.

Folket såg välbärgat ut, och kvinnorna voro väl klädda samt hade ett vårdat sätt och språk. Många barn syntes. Jag tilltalade kvinnorna och fick några upplysningar. — Ungdomen vandrar till Paris. Flickorna för att bli ammor eller tjänare och gossarne för att lära yrken. Några kommo hem igen med pengar, men andra försvunno. Jordbruket kunde därför ej drivas till någon vidare höjd, men man fick reda sig.

Visiten var gjord, och jag återvände till Autun för att taga tåget till Dijon. Vid Epinal börjar bourgognevinet på slätter och kullar, på rödgul jord.

Slott, villor och byar draga förbi. Klingande namn, minnen av härliga vin, som varit, stå att läsa på järnvägsstationerna. Volney, Pomard, Nuits, Clos Vougeot, men för mig mest intimt verkar Beaune. När jag ser dessa sluttningar på Côte d'Or's Jurabildningar, kommer bilden av dukade julbord, familjesupéer, ungdomens baler för mig, och jag ser den stekta tjädern på det stora fatet med en hedersvakt av svarta buteljer med svarta, sneda band som gehäng. Och på bandet stå de stora kapitälerna i guld med det enda anspråksfulla ordet B e a u n e, utan

några kommentarier om fabrikantens eller firmans adress, likasom det står på Goethes grav: Goethe och intet vidare.

I kupén frågar jag om fylloxeran. Nej, den kännes man ej vid. I Dijon tar jag en vagn och åker till Clos Vougeot. Det är stängt överallt, och onda hundar bevaka entréerna. Jag frågar åter om fylloxeran. Nej, den har man inte hört talas om, men man bjuder ut en pipa vin, som jag ej vill ha.

Fylloxeran syns inte, men den finns där. Och vad man i Clos Vougeot gör inom stängda dörrar med onda hundar, vill jag ej gissa. Den som läst senaste franska tidningar måste tro deras uppgift om att vinet Clos Vougeot ej finns mer, och det vin, man där ville sälja åt mig, det var icke Bourgogne.

*

Därmed var denna resan kommen till slut, och från Dijon går sista färden åter in i Franche Comté, där vi började. Och sedan jag nu upptecknat en del av vad jag sett och hört, vill jag i en slutavdelning framlägga resultaten av vad jag ur detta material kunnat utdraga rörande den franske bondens nuvarande villkor och sociala fysionomi samt möjligen något om hans kommande.

TREDJE AVDELNINGEN

SAMMANFATTNING OCH SLUTORD

Om utveckling, enligt Spencer, skulle vara rörelse från homogent till heterogent, så måste det nuvarande europeiska samhället vara särdeles utvecklat. I Frankrike till exempel utgöres folkstocken till 5 proc. av ämbetsmän, lärare, artister; 5 proc. av rentiers; 35 proc. av industriidkare och handlande. Men den andra hälften då? De övriga 50 procenten, majoriteten, som icke räknas, består av jordbrukare. Men är nu utveckling allenast en rörelse framåt i tiden eller är den också framåtskridande mot mänsklighetens lycka? Att döma av det rasande ropet på samhällets miserabla organisation och att sluta av det allmänna missnöjet med det bestående, måste begreppen utveckling och lycka icke sammanfalla. Utvecklingens heterogenitet synes tvärtom slutligen ha fört alla de heterogena elementen i strid mot varandra, så att någon resultant av kraftkomponenterna börjar synas tvivelaktig. Sålunda har man i samma samhälle klassernas strid, de högres och lägres strid, de olika bildningsgradernas, religionernas, filosofiska skolornas, ekonomiska bekännarnes, nationaliteternas, kapitalisternas och arbetarnes, konservativas och liberales, de båda könens strid, och mitt opp i alltsammans nationen delad i två läger, land och stad. Är det nu lyckligt, att när den ena,

medborgaren öppnar munnen att tala, den andra icke förstår hans språk, att när den ena folkläraren, prästen, skall förkunna sin sanning, den andra måste säga det är icke sant, att när ett politiskt parti arbetar på en grupps lycka, det måste bli den andra gruppens olycka? Jo, säger optimisten, genom strid går det hela framåt. Det hela går framåt, men individerna slitas itu. »Operationen lyckades, och patienten dog.»

Om nu samhället utvecklat sig från jägarhord till åkerbruksstat och därifrån till industristat, så måste bonden stå kvar på ett lägre stadium och vara en kvarleva, som antingen måste dö eller utveckla sig till industriidkare, säger evolutionsteologen, och denna utveckling skall ske genom det stora jordbruket, vilket skall döda bonden. Så skrevs i tidskriften »Neue Zeit» 1883, och för att bevisa syllogismens giltighet valde författaren det land, där bonden är ansedd vara den lyckligast lottade i Europa, eller Frankrike, och där han är den enda samhällsklass, som äger en jämförelsevis lugn ekonomisk tillvaro, såsom oberoende av utländsk konkurrens, industri- och handelskriser.

Nu skulle motsatsen bevisas, och man går till verket med en obevisad översats, och vad värre är, stridande mot författarens evolutionslag: industrin har från hantverk gått till maskin- och storindustri, alltså skall jordbruket också gå från litet hantverksjordbruk till stort jordbruk. Ja, men detta är för det första ett gammalmodigt analogibevis, som ej mera gäller (= jorden är befolkad, alltså måste månen vara befolkad), för det andra strider det mot »lagen» för utvecklingen, som vill ha heterogent, under det

författarens tankemaskin gärna söker homogent. Detta är filosofi helt enkelt. För att nu vara realist söker han emellertid i det förhandenvarande några symptom till den önskade evolutionen och tror sig finna dem i Frankrike. Om han funnit dem i Tyskland hade han kanske haft rätt, men ändå icke haft så rätt, att han fått lov att generalisera, ty i England går en stor stark ström under namn av Chamberlains agrarsocialism rakt emot rörelsen och ivrar för de stora egendomarnes söndertagning och expropriering, och i Frankrike går alltjämt sedan 1789 och 1848 rörelsen från stort till litet jordbruk. Låtom oss nu följa filosofens bevisföring rörande Frankrike.

För att visa det stort jordbruk är förmånligare än litet anföres, att i de departement, där stort jordbruk bedrives, hektaren ger mer vete än i de, där litet jordbruk drives. Bland de uppräknade departementen med stort jordbruk råkar olyckan att Nord också nämnes. Men nu är Nord ett av de departement, där jorden är mest styckad i hela landet, och äger 213 innevånare per hektar, och, säger Léonce de Lavergne, »den lilla egendomen är förhärskande och giver förvånansvärda resultat». Detta var sålunda icke vetenskaplig bevisföring. Så komma grova fel i kalkylerna. Departementen med stort jordbruk giva större avkastning per hektar, men är därför det stora jordbruket orsaken och är stor avkastning detsamma som vinst? Till de så kvalificerade departementen räknas huvudsakligen alla dem kring Paris, där gödningsämnen från staden fås nästan gratis. Där var ett fel. Vidare: till stort jordbruk höra: maskiner, hypotekslån, artificiella gödningsämnen. Varför subtraherade icke författaren de ökade bruks- och drifts-

kostnaderna från bruttoavkastningen, så hade resten av verkliga avkastningen blivit mindre. Vidare: drag ifrån den omständigheten, att Parisdepartementen äro belägna i den fruktbaraste regionen (kalk och gips), och se till om icke avkastningen även berodde av fruktbarheten och icke av det stora jordbruket. Och så kommer verkliga förhållandet, det nakna slående faktum: alla stora jordbrukare och arrendatorer i Frankrike äro ruinerade, oaktat den höga avkastningssiffran, under det bonden, den lilla jordbrukaren, lever.

Jag känner blott ett exempel i hela Frankrike på jordbruk i riktigt stor skala med ångplogar och dylikt, och det är fermen Colombier vid Alençon. Det drives av ett bolag, som brukar omkring 400 hektarer med fyra ångplogar. Varje plog kostar 32,000 francs och är dött kapital åtta månader av året. Och bolaget förlorar årligen cirka 25,000 francs. Detta lär erfarenheten.

Därpå kommer ett fel av svårare art. Inteckningsskulden i Frankrike har från 1840 till 1876 vuxit från 12½ till 19 milliarder, vilket skall bevisa att bondeståndet är ruinerat. För det första är 6½ milliards ökning från 1840 obetydlig, och för det andra bevisar ökningen ej att den drabbat den lilla åkerbrukaren, även om många av lånen 1841 voro under 400 francs. Ty efter 1871 tecknade bönderna ungefär halva lånet till krigskostnaderna och visade sig då ej vara ruinerade, utan ha besparingar. Vidare är det känt, att franske bonden samlar pengar och endast undantagsvis tar ett litet lån, när han skall köpa ny jord och nya redskap, alltså nedlägga pen-

garne i produktiva ändamål, och för honom är lån icke tecken till undergång, utan till förkovran.

Resultatet av vad jag hittills genom tillförlitliga böcker, personliga meddelanden och erfarenheter kunnat förstå, blir det, att bonden i Frankrike är en etnisk grupp, som har all utsikt att leva, när den missbildade industristaten hotar gå under. Huru denna för Frankrike (Ryssland och de nordiska länderna) egendomliga klass utvecklat sig till dess nuvarande ställning vilja vi i korthet tillse.

Franska bondens historia börjar egentligen med 1789 års revolution, då han upphör vara v i l a i n eller ofrälse. Befriad delvis från livegenskapen (servage) redan genom emancipationsakten av 1296, blir han först av Louis X förklarad v i l a i n, det vill kortast säga en skattskyldig, vars motsättning var l e g e n t i l h o m m e, såsom befriad från alla servituter och skatter. Adeln och prästerskapet, som jämte kronan ägde all jord, hade praktiserat det stora jordbruket med torpare, statkarlar, arrendatorer och med alla då lagliga medel utpressat den jordbrukande befolkningen. När nu mot slutet av Louis XIV:s regering ingenting mer fanns att taga, och rika herrar sutto med värdelös jord, som ingenting gav, börjar ett omslag att märkas. Man vill söka få jorden att giva till vad pris som helst och på alla villkor, och man tror sig ha märkt, att endast ägaren själv som odlare eller intresserad kan pressa tillräckligt ur marken och att den ofrie tjänaren är en dålig arbetare. Alla avhända sig jord, arrendera ut till lågt pris. Denna strävan understödes av den fysiokratiska skolans läror om jorden och naturkrafterna såsom de enda produktiva elementen, och rörelsen

tar sådan fart, att inemot 1760 en fjärdedel av jorden ägdes av verkliga jordbrukare. Allt reser sig mot det stora jordbruket, som allestädes lät stora landsträckor ligga oodlade till jaktmarker. Adam Smith predikar snart läran i England, oaktat han blir fysiokraternas motståndare, och uppsätter arbetet såsom enda kapitalkällan. Det är till det lilla jordbruket Montesquieu vädjar för att framkalla folkökning; och det är detsammas försvinnande man tillskriver den ekonomiska ruinen under Louis XIV. Markis Mirabeau predikar det i L'Ami des Hommes, och D'Argenson hade förkunnat det före 1740 i sina berömda Considérations sur le gouvernement de la France. Turgot gör ett lindrigt försök att angripa feodalrätten, men störtar.

Arthur Young, engelsmannen, som bereste Frankrike de sista åren före revolutionen, finner endast välstånd, där jorden odlas av ägaren, och vad betänkligare var, han finner le vilain's egen jordlapp mycket bättre givande än herrens, åt vilken le vilain fortfor att odla. Sålunda var början gjord till det lilla jordbrukets utveckling och det storas undergrävande, när revolutionen utbröt.*

Det är natten den 4 augusti 1789, som feodalrätten upphäves, men det blev en lång och svår uppgörelse att i detalj utföra det kortfattade beslutet. Och i tre omgångar behandlades frågan av konstituerande församlingen, lagstiftande församlingen och konventet. Lagstiftande församlingen hade velat stanna vid halva mått och steg och ämnat påföra bonden såsom grundskatter de samma räntor, som förut varit honom pålagda under feodalrätten, tills

* Doniol, Histoire des Classes rurales en France.

slutligen konventet av den 7 september 1793 tog steget fullt ut och gav bonden och hans egendom fri utan ersättningsskyldighet åt den förre herren.

Och därtill kom snart indragningen av kyrkans jord och emigrantgodsens försäljning, och därmed lämnades tillfälle åt den fattigaste att köpa en jordlapp. Nu skulle lantbefolkningen ha förkovrat sig och gått mot välstånd, om ej de napoleonska krigen ånyo tagit armarne från plogen och gallrat familjerna till ytterlighet. Dock efter 1815 inträder lugn igen, och nu blomstrar den lilla jordbrukarens näring.

Med 1848 inträder ett nytt skede i bondens liv. Med allmänna rösträttens införande förlorar bourgeoisien, vilken spekulerat i jord under restaurationen och Louis Philippe, allt intresse av att äga lantgods, då han för valens skull icke mera behövde arrendatorers och lantbönders röster. Borgaren säljer därför allt vad han kan och bonden köper. Men även den stilla underjordiska revolutionen, som arbetaren bedriver genom att lämna dåligt arbete, tvang borgaren att gå ifrån en jord, som han icke själv förstod odla och som därför ingenting gav. Kom därtill krisen efter 1848, då en artificiell b a i s s e på vetet framkallats, så att den store jordbrukaren måste lämna sina egendomar. Men när han nu skulle sälja, fanns inga köpare till stora jordstycken, därför upptäckte man snart metoden att sälja i små lotter, och så har man sedan dess alltjämt gjort. Hela rörelsen har i Frankrike konsekvent gått mot det lilla jordbruket, så att 1876 funnos femtio tusen stora, femhundra tusen medelstora (omkring 30 hektarer) och fem millioner små (omkring 3 hektarer) jordlotter, allt i genomsnittsräkning. En enda gång

efter 1870 och på ett par fläckar allenast visade sig en tendens till stort grosshandlarjordbruk, men så har den utländska spannmålskonkurrensen dödat alla stora egendomsherrar och arrendatorer, och nu går återigen riktningen med full fart mot litet jordbruk. Det stora jordbruket kämpar nu sin vilda kamp för att uppehålla livet, och det är denna dödskamp, som ger luft åt ropen på åkerbrukskrisen, med därav följande agitation för skyddstullar, jordbruksmaskiner, förbättrade metoder och kreditanstalter. Den farligaste fienden är utan tvivel den utländska spannmålen, och det är den som skall ge nådestöten. Om det blir Amerika eller Indien är ännu frågan. Uppgifterna om den amerikanska vetefabrikationen äro särdeles svävande och variera med varje ny tidning, som behandlar ämnet. De sista två redogörelserna äro varandra motsägande och, som vanligt, dikterade av partisyften. Så här lyder den ena.* Amerika exporterade 1861 och följande åren endast 13 millioner hektoliter vete; men 1871—80 inemot 22 millioner och 1879—83 55 millioner. Hittills hade man begagnat den extensiva kulturen på stora ytor, men har måst vända sig till den intensiva, så att Amerika importerade år 1882 för 18 millioner artificiella gödningsämnen under det Frankrike endast tog in för 12 millioner, varav författaren vill visa, att allt tal om utsugning av Amerikas jord är orimligt, då det redan lönar sig att gödsla. Och även antaget en utsugning av den stora västerns jord möjlig, så börjar nu Kanada, en enda fruktbar slätt om 100 millioner hektarer, att odlas.

Nyligen meddelade Schweizertidningen »Der

* Gustave Rouanet.

Bund», att årets skörd i Amerika endast givit 30 procent mot förra årets och att produktionen befann sig i neråtgående. Det billiga priset och de höga frakterna, som ökas ju längre man kommer åt väster, börja avskräcka odlaren, då det numera kan hända farmern att frakten står högre än varan. Vidare anses det låga priset i Europa på amerikanskt vete just vara beroende av överspekulation, allmän baisse, så att det ej är jordens fruktbarhet ensam, som låter varan framställas så billigt. Därpå anföres en varning från statistikern i åkerbruksdepartementet i Washington, riktad mot det överdrivna odlandet av vete, då nu Indien uppträder som konkurrent, och jordbrukarne äro redan i sådan förlägenhet att de börja agitera för frihandel sedan de förut arbetat på skydd för den inhemska industrin.

Att åkerbrukaren i den stora västern icke har alltför lysande utsikter finner jag även av en rapport till engelska åkerbrukskommittén, inlämnad 1879 av dess resestipendiater Read och Pell.

Efter att hava redogjort för lantbrukets bedrivande på rövarmetod utan gödsling och utan halmens tillvaratagande, skriva de båda sakkunnige: »Vetets osäkerhet är stor: sålunda lämnade 18 veteskördar i Ohio endast 6 fulla skördar, många av de övriga förstördes av torka. Utom torkan har man ogräs, veteflugan och gräshopporna. De sista äro de värsta. Åren 1873—76 härjade de väster om Missisippi fullständigt, och 1874 förstörde de vetet i Kansas, så att 1,842 familjer blevo ruinerade. 1875 ödelade de trakterna längs Kansas' Pacificbana, lämnande nakna fält, utblottade städer och allmän ruin

efter sig.» Redogörelserna om gräshoppornas härjningar upptaga tre stora oktavsidor i rapporten.

Därpå skingras en allmän och av stora jordbrukets vänner mycket omtyckt villfarelse rörande brukningsmetoden: »Mången föreställer sig att det pris, för vilket vete kan frambringas i Amerika, är beroende på att stora egendomar odlas med tillhjälp av bästa möjliga maskinerier, och att fälten skötas på det mest fullkomliga och ekonomiska sätt. Huru väl dylika beräkningar än taga sig ut på papperet, så har dock erfarenheten lärt att dessa jätteegendomar i längd ej bära sig.»

Rapportörerna tro sig även ha funnit, att en utsugning av jorden »en dag skall komma såsom en följd av oavbruten veteodling och halmens upp-brännande», och att »det magra skick i vilket jorden i några av de östra staterna befinner sig och nödvändigheten i andra såväl av gödning som att införa en ordnad växtföljd, visar tydligen att den jungfruliga jordens bördighet, huru stor den ock är, dock kan uttömmas».

Låt nu denna möjlighet att se Amerikas vetejord utsugen stå där, vi hava alltid Indien i bakgrunden, som skall kanske även bli Amerikas bane. Det är Suezkanalens öppnande och utförseltullarnes upphävande samt järnvägsbyggandet, vilka hava infört Indien i världens spannmålsmarknad. Exporten börjar 1873 och har sedan stigit intill 1883 upp till 20 millioner quintaux.* Odlingens centrum är i Delhi, vilket ligger 1,580 kilometer ifrån Calcutta, men man väntar nya trakters uppodling, sedan regeringen beslutat nya 3,896 milar järnväg att vara färdiga 1890

* 1 quintal métrique = 100 kilogram.

och därtill sanktionerat planen till 3,000 andra milar. Att i Europa producera vete till avsalu blir sålunda numera överflödigt, därför svarade franska regeringen de deputerade, som begärde statens mellankomst för den av rikedomen alstrade nöden: låt bli att odla vete; föd upp kreatur! Så har man också gjort, men nu dyker ett nytt moln opp i söder: Australien skeppar ut får i fartyg, som äro inrättade som slakterier och iskylare, och Sydamerika översvämmar världen med oxkött. Och nu har den sista villan blivit värre än den första för den stora jordbrukaren, under det bonden fortsätter sin anspråkslösa tillvaro oberörd av Amerika, Indien och Australien. Även om han icke vill odla vete till husbehov ens, kan han leva på att uppföda kalvar, höns och svin, producera ägg, mjölk, smör, legymer tillräckligt till skatten och inköp av vete och manufakturer, och till sockerbetan har han ännu icke någon farligare konkurrent, varförutom han lika väl som Tyskland, Irland och Skottland skulle kunna till Amerika utföra potatis, som växer så gärna på hans sandblandade leror och myllor. Ville han följa med sin tid, skulle han även kunna förbättra sina metoder och med mera arbete vinna större resultat; ville han nedlägga sina besparingar på jordens brukande i stället för att köpa mera jord, skulle han kanske öka sitt välstånd, men det tyckes han ej åtrå. Mindre arbete och mindre inkomst synes vara hans maxim, och vem vet om icke samma resultat vinnes på den vägen som på den andra, då allt ökande av inkomst ytterst går ut på att minska arbetet.

*

Man har kallat den nuvarande regimen »Bonderepubliken» och det är icke utan grund, ty bönderna äga verkligen genom rösträtten republikens öde i sina händer. Därför har också styrelsen gjort vad den kunnat för att äga de mäktiges vänskap. Vid varje viktigt tillfälle resa ministrarne och deputerade omkring och hålla tal i landsorterna; lantbruksmöten och åkerbruksstationer, rättarskolor och agrikulturanstalter etableras; oerhörda summor anlitas till mutor vid valen, och på prefekterna hålles ett vaksamt öga, att ej de såra lantmännens känslor. Det är Paris' belägring man har att tacka för denna landsortens uppryckning. Regeringen måste då förläggas först till Bordeaux, varigenom man vande sig att bli regerad från annan plats än Paris; sedan flyttades den till Versailles. En sådan obetydlig åtgärd hade ett rätt stort inflytande på parisaren, som kände sig detroniserad, på samma gång landsortens självkänsla vaknade. Thiers måste stöda sitt val på 27 departement, och genom Loi Treveneux sanktionerades ett beslut att i händelse av krig försvarsregeringen kunde förläggas utom Paris, och landsortens större städer konstituera sig som regeringscentra utan att sortera under huvudstaden. Därmed var ett hugg riktat åt parisarnes autonomi, och landsorten, som länge känt trycket där uppifrån, börjar resa nacken. Landsortspressen, som förr slaviskt kopierat boulevardtidningen, antar en självständigare hållning; förmågorna rusa icke mera till Paris utan stanna i de större landsortscentra; akademier och lärda samfund blomstra i Marseille, Lyon, Bordeaux, Havre, och ett och annat vetenskapligt arbete av värde publiceras i deras handlingar. Kommer så en resning

i större skala mot Paris, eller kanske snarare mot norden; det är felibrernas förbund med syfte att åt södra Frankrike (Provence) »bevara dess språk, dess seder och fria utveckling, dess nationella ära och dess höga ståndpunkt inom andens område». Denna rörelse, vilken började som litterär, har sedan antagit proportioner, som arta sig att bli av politisk betydelse. Man har nämligen anhållit hos regeringen få landets patois antaget i skolorna bredvid franskan, sedan provençalskan jämte bretonskan erkänts såsom telegrafspråk inom landet. Det är sålunda en viss fara i denna rörelse för landets enhet, och sydfransosernas slappa patriotism under sista kriget har visat att det finnes andra upplösningsfrön än de sociala. Daudet, själv sydfransos, har som bekant tagit itu med sina landsmäns bygdpatriotism, och Le Temps rev i höstas upp himmel och jord mot denna liga, som ända in i Paristidningarne sår tvedräktsfrön.

Men av större betydelse är den strid mellan land och stad, som nu föres med skyddstullar. Skyddstullar äro nu teoretiskt ett barbari, som enligt Henry George's sista utredning åstadkomma slöseri med arbetskraft. Men när nu så galet är, att stadens näringar få skydd för sina varor, så kan ont endast hjälpas med ont, menar landet, och fordrar därför skydd för sina varor, huvudsakligen spannmålen. Detta är rättvisa eller revanche, om också icke rätt, ty ett ont botas ej med två onda ting, och om skyddstullarne kan man utan ont samvete tala med två tungor, förfäkta två meningar, beroende på vilken ståndpunkt man intager, men alldenstund man nu funnit dem alldeles gagnlösa, finns det ej en

ekonom av värde, som försvarar dem, vilket däremot skulle vara fallet, om de kunde hjälpa. I dess ställe hava behjärtade män sökt nedlägga stridsfrågan, och å ena sidan bemödat sig få statens mellankomst för jordbrukets höjande, å andra sidan, och icke de minst dugliga, med predikande av självhjälp, allmän uppryckning ur försoffningen, väntat sig bättre resultat.

Bland de mest förtjänta av dessa reformatorer äro Louis Grandeau, chef för östra åkerbruksstationen, och Georges Lafargue. Båda äro frihandlare, oaktat den förre är nog opportunist att förklara det han vore böjd att lämna sina frihandelsteorier, om skyddstull hjälpte. Grandeau ger en vetenskaplig utredning av åkerbrukets nuvarande tillstånd och finner, att Frankrike står mycket lågt vad medelavkastningen beträffar, 15 hektoliter per hektar, mot Englands 27 till exempel. Hans botemedel äro många och intet ensamt arcanum: förbättrade metoder, maskiner, radsådd, konstgjorda gödningsämnen, strängt val av utsädet, allt kända medel, som redan blivit försökta av det stora jordbruket utan framgång. Lafargue har ändå flera förslag jämte Grandeaus: jordbruksbanker, kreditanstalter, kooperationer, associationer, och slutligen upptager han till påtänkande deputeranden Fleurys motion om en crédit mobilier tillämpad på franska jorden, som skulle förvandlas i cirkulerande 25 milliarder i papper. Båda skrifterna* kunna läsas av större lantbrukare, som vänta sin undergång, men äro utan intresse för bonden.

Av mera genomgripande natur var den från och

* Grandeau: La Production agricole. Lafargue: Relèvement de l'agriculture.

med 1880 uppblossande agrarrörelsen, vilken dock hittills inskränkt sig till utgivningen av två förträffliga arbeten och en tidning, som redan upphört.

Ett vackert och betydelsefullt arbete är A. Toubeaus »La répartition metrique des Impots», utgiven 1880, alltså samtidigt med Henry George's världsbekanta »Progress and Poverty», däri det kända universalmedlet, den metriska och enda jordbeskattningen uppställes som osvikligt för allt socialt elände. Detta arcanum hade dock redan fysiokraterna anbefallt, och en mindre känd fransman vid namn Baron skall, enligt Laveleye, ha utgivit skrift i ämnet. Otvivelaktigt är att mycket skulle varda hulpet med den beskattningen, men frågan är, om den skulle hjälpa för allt. Samhällsfrågorna äro som man väl vet ytterst komplicerade, och med känslan av deras invecklade natur är det man icke i hast vill tro på ett enda medel, eller en enda lösning. I en resonerande skrift taga dessa sig enkla och antagliga ut, men om deras tillämpning och verkningar känner man sig tvivlande. Låtom oss emellertid se till huru Toubeau tänker sig reformens grunder och dess gång.

Kapitlet I är kort och lyder så:

»Medelst en måttlig jordskatt på 25 francs hektaren kan Frankrike avlysa oktrojerna (stadstullarne), skatten på alkohol och socker, den personliga och mobiliera kontributionen, dörr- och fönsterskatten samt all annan grundskatt.»

»De stora i lägervall liggande domänerna äro nu undantagna från beskattning under den ogiltiga förevändningen att de äro värdelösa, men de förbliva värdelösa, just emedan de ej betala skatt.»

»Ju högre den metriska beskattningen skall bliva, dess större avkastning skall jorden giva.»

Detta sista låter något orimligt, men vi skola låta författaren förklara sig.

Frankrike äger 49 millioner hektarer brukbar jord, men av dessa äro endast 27,600,000 i fullt bruk. 4,800,000 ligga i träde och kunna med gödningsämnen sättas i bruk. 3,200,000 hektarer ligga som beten och tillhöra kommuner, som låta dem förfaras av vanhävd och söndertrampas av boskapen i stället för att odla dem. 3,000,000 hektarer utgöras av storskog, som kunde inbringa mera, om den sköttes rationellt. 6,000,000 hektarer ligga i småskog, nästan improduktiv, med snår, ogräs, utan vägar och mest begagnade till jaktmarker. 4,400,000 hektarer äro oodlade, men kunna odlas efter dränering, vattning, uppbrytning. Den nuvarande skatten räknas i allt utgå med 1 milliard 100 millioner francs, just den summa som den metriska beskattningen med 25 francs per hektar av den odlingsbara jorden. Den lilla jordbrukaren betalar redan ungefär den summan bara i grundskatt per hektar, varför denne icke borde ha något emot reformen, då han därpå vann frihet från alla andra direkta och indirekta skatter. Men det är också åt den stora slösande jordbrukaren författaren riktar sin pil. En egendomsherre på 1,000 hektarer skall icke kunna betala 25,000 francs, därför måste han genast avhända sig jorden, och det är dit författaren vill. Men det är huvudsakligen åt den öde liggande statsjorden, åt den missbrukade kommunaljorden, åt jaktmarkerna, åt småskogarne han syftar, vilka, styckade,

skulle säljas för underpris, men genast bli givande. Faran av stora jordegendomars uppkomst vore nu hävd, ty dels bleve det omöjligt få folk att arbeta åt andra, då en var kunde äga jord, dels bleve skatten för hög, att något annat jordbruk än det lilla skulle kunna bära sig, vilket just önskades bevisat.

Detta var nu det filosofiska systemet, som även George fastnat i, men det finnes annat i Toubeaus bok och av bestående värde, och det är hans analys av det nu rådande jordbrukets ohållbara slösande system på uråldriga grunder och hans oerhörda samling av rön från alla håll och kanter, rörande metoder för vinnande av högsta möjliga avkastning. Lantbruket, så är hans ultimatum, har i gemen stannat på en förhistorisk utvecklingsgrad, under det en gren av detsamma gått ofantligt framåt. Jordbrukets högsta utvecklingsform är trädgårdskonsten. Tillämpa dess erfarenheter och förbättringar på jordbruket, gör åkern till trädgård och bliv trädgårdsmästare, bönder! Ingen socialism eller kollektivism finnes här insmugglad, tvärtom går allt hans predikande ut på »litet, men ditt». Egendom först skapar den driftige arbetaren, och intet arbete är så litet givande som tjänarens. En hektar trädgård kan giva i avkastning 10,000 francs, men en hektar åker 2, 3, 4, 500 francs. Varför? Därför att nu till exempel en veteåker besås på våren, skördas på eftersommaren och sedan ligger ofruktbar. Gör som trädgårdsmästaren och tag tre fyra skördar på samma fläck. Sök ut det tidigast mognande utsädet, så i bänk, skola ut, plantera i rad, så att du kan rensa och slipper föda ogräs, och du får samma

skörd på en mindre yta och en tidigare skörd, så tidig att du kan ta en till av samma eller två till av andra växtslag. Här skulle naturligtvis bonden, om han hade författaren i sin närhet, skicka efter gendarmerna och anhålla om dårens inspärrande, som vill att man skall så vete i bänk och plantera. Men om han tänkte i fem minuter och erinrade sig italienaren, som planterar varje risstrå, som också är ett gräs, eller hans egen landsman, som med en pinne går och sticker ner tobaksplantor över stora fält och sedan vattnar, så skulle han kanske ej finna metoden alltför tokig. Ja, man har verkligen på experimentalfält gjort försöket med vete och funnit att ett utsädeskorn, sått i bänk eller lave och utplanterat, givit 60 ax på en rot eller en avkastning, mångfaldigt större än eljes. Kalkylen blir: mindre jordyta, mindre gödsel = mera arbete. Man behöver ju endast jämföra ett majsfält, sått för handen till foderbruk, och ett annat, ämnat till brödföda. På det förra stå stånden och trängas, bli bleka och gå aldrig i ax; på det senare, där varje planta har sin anvisade plats, antager hela växten ett frodigt utseende och uppfyller sin bestämmelse att gå i ax. Betraktar man nu en veteåker, så ser den verkligen ut, som det vore frågan om att frambringa halm och icke korn. Varför då anse så vanvettigt att behandla vete som majs? Tillämpat först på andra åkerbruksväxter, skulle kanske en god utgång småningom mana till exemplets följande med sädesslagen, om nu ens säd skall fortsätta att odlas.

Toubeau är otrolig i att känna alla medel, alla små knep att få fruktbarhet till stånd. All jord kan odlas utom glaciärer, menar han. Klippor kunna

knackas sönder, stenarne på åkern, som man sorgfälligt kastar undan, äro gödningsämnen, ty om de pulveriseras giva de kisel, kalk, magnesium, alla dessa mineral, som just en utsugen jord saknar. Hedar kunna vattnas, kärr tappas ur. Källaren under boningshuset kan om vintern ge utmärkt sallat och champinjoner; fönstren i rummet bli drivhus, så att det kan växa hela året om, ja under snön till och med. Potatisen skall sättas på hösten, och under en lindrig betäckning kan den skördas på våren och ge plats för andra skördar. Att få det att växa under snön — vilken bonde hade drömt om sådant. Det är som att läsa en bok om trollkonster, och likväl är allt hämtat ur rapporter, trädgårdstidskrifter, mötesförhandlingar. Det är en vacker, en rolig och en nyttig bok, även om man behöver någon tid att vänja sig vid den metriska beskattningen. Det stora jordbruket är hans fiende, och han anser de stora maskinerna vara onödiga och skadliga, både därför att de alstra en lantproletär och emedan kroppsarbete är billigare och hälsosammare. I den sista punkten skiljer han sig betydligt från industrisocialisterna, som se lyckan i att slippa arbeta med kroppen, och icke inse att maskinerna omvandlat den förre kroppsarbetaren till en ämbetsman, som kontrollerar en kran och därför också är bliven en degenererad med hjärnanemi, som ej får sova om nätterna och som snart skulle behöva sjukgymnastik.

I uppfostringsfrågan, befolkningsfrågan, i alla tidens strävanden till högsta sällhet för de flesta är Toubeau en ny tids man, ehuru hans bok hade den oturen att komma något för tidigt till världen. Hade den kommit efter George's och Wallace's, hade dess

verkan blivit större, men dess tid kommer kanske, och den har redan börjat sätta avläggare.

Vad Toubeau uppställer som önskningsmål visar en annan författare, Simon, realiserat i ett land, som visserligen är avlägset, men som numera stundligen kommer i allt närmare beröring med västerlandet. Under den maskerade titeln »La Cité Chinoise» publicerade »Nouvelle Revue» förlidet år förre konsuln Eugène Simons berättelse om sina tioåriga jordbruksstudier i Kina. Boken hälsades med mångfaldigt jubel och anbefalldes åt franska nationen i gemen och åt den jordbrukande befolkningen i all synnerhet. Det är visserligen icke en bok av sådan kaliber som Montesquieu's »Esprit des Lois» eller Adam Smith's »Wealth of Nations», men icke långt ifrån. Den handlar visserligen om Kina, men lika mycket om Europa som Lettres Persanes icke handlar om Persien. Det är en reserapport och det är en tendensskrift. Jag vill försöka utdraga den femte essensen ur den 400 sidor starka volymen och på en sida eller par säga vad Simon velat säga, men av en naturlig fruktan för löjet icke alltid vågat sjunga ut med.

Idéen om det kinesiska eviga stillaståendet har uppkommit genom en synvilla hos européen. Likasom man nu icke kan märka någon pågående lagerbildning i jordens geologiska struktur, oaktat den fortgår alltjämt, så kan européen ej se ett framåtskridande i kinesens utveckling. Han står där han står, men han har icke alltid stått där, och hans utveckling har varit en långsam men säker gång mot förverkligandet av ändamålet med tillvaron: den största jordiska lycka för det största antal. Detta

problem anser författaren vara bra löst av kinesen. Européen har varit en barbar, som i årtusenden behållit jägarstatens natur, oaktat han haft åkerbruk därjämte. Han har fört stamkrig som rödskinn, han har fört religionskrig, och i stället för att utveckla produktionen av nyttigheter har han till överdrift utvecklat produktionen av lyx och bytet. Därav industristaten, schackerstaten, lyxstaten, med halv »asiatisk» styrelseform och fullt asiatisk religion. Heterogen utveckling alltigenom, så att i ena socknen man har medeltidens religionsform och produktionssätt, i socknen bredvid 1700-talets och i storstaden 1800-talets. Européen har likasom muhammedanen levat som var dag vore den sista, och med himlen i bakgrunden har han försummat det jordiska, så att hans ekonomi är den mest barbariska med kreditväsen, falliter, allmän osäkerhet. I en sådan barbarisk stat som Europas mest bildade eller Frankrike, förvånas kinesen över att finna två kaster härskande, vilka ändock icke äro majoriteter: de bytande eller köpmännen och de lagkloke eller juristerna. Och bakom sig hava de icke rättvisa, utan den råa styrkan: armén, till vilken det härskande partiet i sista hand vädjar, då rösträtten icke längre begagnas efter partiets önskan. Den europeiska kulturen har nu omsider utslagit sin första fruktsamma blomma, transformistfilosofien eller den mekaniska världsåskådningen, med vilken Kina för sex tusen år sedan började och sedan dess tillämpat. Därför är Kina före, och dess civilisation den för djuret mänskan den förnuftigaste. Därför har Kina ingen politik, ingen social fråga, ingen kvinnofråga, inga skyddstullar, ingen spannmålskris, inga ministerombyten. Problemet att leva

lugnt tills man dör har ingen så lärt som kinesen. Vad säger den bildade européen om det? Jo, säger han: vi ha våra järnvägar och telegrafer, vi ha ånga och elektricitet, vi ha gjutit blod för tankens frihet, vi ha litteratur och konst. Därpå svarar kinesen: Era järnvägar producera intet, ty de befordra endast schackret; men våra kanaler både befordra bytet och producera vatten åt vårt åkerbruk, därför ha vi det största antalet lyckliga mänskor på minsta jordyta. Vi äro lyckligare, som icke behöva ånga och elektricitet, än ni, som behöva dem. Vi ha producerat, men ni ha förädlat och bytt; det är skillnaden oss emellan, och med all er konst och filosofi har ni ändock icke lärt livets svåra konst. Därför ha vi bara 12 millioner marks statsskuld med 380 millioner innevånare, under det Frankrike har 20 milliarder marks skuld på 38 millioner, alltså tusen gånger mindre skuld med tio gånger mera folk, alltså tio tusen gånger mindre skuld, och Frankrike betalar en milliard i räntor. Därför betala vi kineser i skatt endast 3 francs om året, medan ni fransmän betala 100 francs i genomsnitt.

Fransmannen svarar: Ja, men ni ha kejsare! Kinesen: Ni har haft! Men vår kejsare är folkets mandatär och ej despot, som er var, ty vår har censorer, som vi tillsätta, och illa bekomme det honom, om han ej lyssnar till deras ofta skarpa anmärkningar. Fransmannen: Men ni ha mandariner! Kinesen: Ska ni tala om mandariner med oss! Skäms! Vi ha en mandarin på 400,000 mänskor, men ni ha en på 10,000 kanske. Fransmannen: Men ni piskar och sågar era brottslingar. Kinesen: Ni skär av era huvudet eller ger dem

mat och husrum eller gör dem till generalkonsuler.* Vi piska dem i stället för att betala till fängelser, och se'n äro de lika goda medborgare ändå, ja bättre än förut, ty vi äro anpassade för käppen, som är ganska välgörande för oss och mycket billigare än fängelset. Fransmannen: Ja, men träsågen? Kinesen: Den förekommer bara vid högtidliga tillfällen, och vi äro anpassade för den också; dessutom står det varje medborgare fritt att genom ett städat uppförande undvika träsågen (som för övrigt aldrig förekommer annat än i missionärsrapporter). Fransmannen: Men ni sätter ut era barn! Kinesen: Ni sätter ut era på landet att dödas med vitkål och fläsk hos ammorna, men vi sätta aldrig ut barn mer sedan Tummelitens sagoålder, då ni också satte ut dem. Men nu skulle jag vilja lämna defensiven och gå på offensiven. Ni har stat och samhälle i strid inom samma lands gränser. Vi ha ingen stat, utan endast ett stort samhälle med gemensamma intressen. Fransmannen: Alltså socialism! Kinesen: Nej, min herre, socialismen experimenterade vi oss ur för några tusen år sedan, sedan en realistisk filosof upptäckte att privategendom var hävstången för all produktion, och er socialism är bara — vad kallar ni det för nu igen? — idealism, tror jag. Fransmannen: Kina är alltså det fullkomliga landet, Eldorado, paradiset? Kinesen: Några sådana länder känna vi ej, och vi tro icke, att något land är fullkomligt, men vi äro ganska belåtna, och det är mycket. Men ni äro alltid missnöjda, därför att ni leva i fantasier, ni ha

* Kinesen syftar på Gambetta, som satte kommunarder på konsulsplatser.

alltid överbefolkning, ty ni producera för litet mat och för mycket telefoner; ni ha alltid politiskt kiv, därför att ni ha stat och icke samhälle, ni ha alltid ont i huvud och nerver, därför att ni arbeta för litet med kroppen och för mycket med maskiner, ni äro alltid fattiga, oaktat ni bo i ett rikt land, som skulle kunna föda dubbelt så många mänskor, om ni lärde er att producera livets nödtorft; ni äro en åkerbrukande nation och kan inte elementerna i jordbruk ännu, ni ha gjort för mycket för äran och för litet för maten!

Det är den sista punkten Eugène Simon särskilt framhåller för sina landsmän, och man måste erkänna, att, vid en jämförelse med det kinesiska jordbruket, det franska och det europeiska ännu befinner sig på en barbarisk, låg ståndpunkt. Hörom Simon ännu en liten stund och dömom sedan.

Det är huvudsakligen tre omständigheter, som hava lyftat det kinesiska jordbruket till dess nuvarande höjd: den lilla egendomen, användandet av artificiell bevattning, och tillvaratagandet av gödningsämnen. Ehuru Kina icke i sig självt är särdeles överdrivet lottat i avseende på jordmån eller klimat, anses en familj kunna leva på 1 hektar eller 2. Sålunda har Simon i en av de minst fruktbara provinserna träffat en bonde med 3½ hektar, som kunde lägga av mellan 15 och 18 hundra francs om året; en annan bonde med endast 1 hektar, lade av 7 till 8 hundra francs, och dessa bönder levde så gott i kosten, som ingen fransk bonde. Och väl att märka: man har passerat utvecklingsstadiet *stor* kultur, men stannat vid *liten*. Med det otroligt utbredda vattningssystemet kan nu nästan all jord

sättas under vatten: därav skydd mot torra somrar; därav ingen användning av djup plöjning, ty man håller nu växtens rötter genom vattning uppe i den feta matjorden, och hindrar dem avsiktligt genom underlåten plöjning att tränga ner i sämre jordmån; därav dragare och svåra redskap umbärliga.

Det enda kända och begagnade gödningsämnet är sedan urminnes tider det som numera kallas det kinesiska, och som européen kastat bort. En agrikulturkemist har räknat ut att varje hushåll skulle kunna leva på sin »naturliga avkastning», ty så slösaktig är europeisk mathållning, att endast en ringa del av maten går till kroppens näring, vilket även visar, att ingen egentligen skulle behöva direkt svälta ihjäl. Och varje kinesisk bonde, som far till stadens torg, medför alltid tillbaka ut en motsvarande kvantitet gödsel. Se, därför går debet och kredit ihop i Kina, men ej i Europa, där de stora städerna bara sluka utan att ge igen. Det är därför man talar om jordens utsugning i Europa, och det är därför man köper artificiella gödningsämnen.

Sedan komma metoderna vid odlingen. En av de viktigaste är den: att redan från första ögonblicket giva fröet tillräcklig näring, när det skall gro. Därför pralineras fröet i en deg av gödsel, innan det sås, varför man genast får kraftiga plantor. Och för att vinna tid stöpes allt utsäde, varigenom man vinner fjorton dagar, ja, på de fruktkärnor, som behöva ligga två år i jorden, kan man spara in ett genom stöpning. En annan viktig faktor är omskolningen, vars verkan varje europeisk trädgårdsmästare känner. Pålroten avklippes genast på den unga plantan, varigenom rötterna tvingas breda

ut sig åt sidorna och ur de feta övre lagren hämta sin näring. En tredje faktor är: gödningsämnenas givande i flytande form. Det barbariska bruket, som i Europa äger rum, att gräva ner de fasta ämnena, är ett dumt slöseri, ty ingen planta upptar fasta ämnen, och innan regnet småningom hunnit lösa dem äro de flyktiga ammoniakaliska ämnena avdunstade och salterna hava silats ner i alven att bortgå med dikesvattnet.

Vad som ger en helt annan karaktär åt den kinesiska lanthushållningen, är frånvaron av kor och slaktboskap. Dessa djur, som fordra stora terränger till bete, äro här ersatta av det allätande, lättfödda svinet, de kornplockande hönsen, de på vattnet levande ankorna och de ingen terräng alls fordrande fiskarne. Kinesens diet är mera omväxlande än européens, kanske mera stödd på fläsk, fisk, legymer och frukter, och därför mera sund och verkligt närande.

Dessa äro huvuddragen i allra största korthet av Simons läror, vilka sedan ögonblickligen spredos av den lilla tidningen »La Terre aux Paysans». Detta organ, utan något synligt partiprogram, såsom valbladen »Reveil des Campagnes» och »L'Ami des Paysans» eller »Le Petit Cultivateur», har en anstrykning av modern agrarsocialism. Redigerat av förre sekreteraren i »Nouvelle Revue», Fernand Maurice, höll den så länge den existerade strängt på det lilla jordbruket, arbetade mot skyddstullar och förehöll skarpt bonden hans konservatism. I motsats mot moderna reformivrare sökte han icke alla samhällsolyckorna i samhällets organisation, utan det mesta i individens oföretagsamhet och lojhet. Han

var aldrig organ för fabrikanter av artificiella gödningsämnen eller åkerbruksredskap, utan trodde på sitt jordbruks pånyttfödelse genom samma och många regenerationsmedel, som dem George, Wallace, Toubeau och Simon tillsammans föreslagit. Tidningen upphörde snart, men med den hade agrarrörelsen hållit sitt tysta intåg i Frankrike, och man kan väl förr eller senare vänta en Chamberlain mitt i Palais Bourbon, mitt i överkulturens huvudkvarter.

Egendomligt, men ej oväntat, är att alla större samhällsforskare efter Darwin hava gått rakt emot industrisocialismen och ut på agrarrörelsen, ty huru skulle man kunna bygga en samhällets omorganisation på en monsterbildning som storstaden, och vilken plats skulle majoriteten, eller lantbefolkningen, få i en industristat? Eget, men icke oväntat, alldenstund de flesta industrisocialisterna äro obildade, är det faktum, att de såsom moderna andar och realister bygga på två romantici, forne hegelianare och idealister, såsom Marx och Lassalle, vilka med sin samtids för-darwinistiska förutsättningar sågo i samhället något gjort, som kunde omgöras, i stället för att samhället är uppkommet och endast kan utvecklas framåt eller tillbaka. Men nu finnas trånga intelligenser, som ej kunna höra talas om »återgång till naturen» utan att tänka på en återgång till barbari, och vid varje tal om naturen skänka sitt skyldiga löje åt naturfilosofen Jean Jacques.

För dessa halvbildade är allt som utvecklas framåtskridande till mänsklig lycka. Men Hæckel har varit nog förtänksam att möta inkastet, och jag erinrar mig hans förträffliga passage om parasiters

tillbakagående utveckling, vilken icke saknar sin tillämpning på vårt fall.

»Djur,» säger han, »som hittills ägt ett väl utvecklat nervsystem och skarpa sinnesorgan samt fri rörelse, förlora dessa, när de vänja sig vid det parasitiska levnadssättet; de gå därigenom mer eller mindre tillbaka. Här är, i sig betraktad, differentieringen ett tillbakagående, ehuru hon är till fördel för den parasitiska organismen själv. — — — En sådan differentiering... som partiellt leder till en tillbakagående ombildning, är också i och för sig betraktad ett steg tillbaka, men kan vara en fördel för organismen i dess kamp för tillvaron. Man kämpar lättare och bättre, om man kastar bort onyttig ballast.»

Att Hæckel även drömmer om en förnuftig tillbakagång för kulturmänskan framgår av hans yttrande på annat ställe om framtidens samhällsskick, sådant det konsekvent borde utveckla sig, då den transformistiska världsåskådningen utträngt de gamla åskådningarne.

»Detta sociala och moraliska barbari skola vi aldrig övervinna genom den konstlade och skruvade uppfostran, den ensidiga och bristfälliga undervisning, den inre osannhet och yttre polityr, som utmärker våra dagars civilisation. Fastmer erfordras därtill framför allt en fullständig och ärlig återgång till naturen och naturliga förhållanden.»

Vad är då natur och naturliga förhållanden för organismen mänskan? Jo, atmosfärisk ren luft, solens ljus, sömn om natten, stark, sund föda om dagen, måttligt kroppsarbete, enkla förströelser.

Skänker storstaden dessa naturförhållanden åt människan? Nej; och därför är stadsbon en nevropat, därför äro sjukhusen, hospitalen, bårhusen, lastens hotell, fängelserna, hjärninflammationerna, yrkessjukdomarne, äregirighetens och vinningslystnadens monomaner, ofruktsamheten, de flesta självmorden, alla hemma i staden.

Därför har man också redan spårat ett svagt tvivel om samhällets pånyttfödelse genom stadens utveckling ut över hela samhället, till och med hos en så utpräglad industrialist som August Bebel. Även han har ett ögonblicks oskyldigt natursvärmeri, då han i en av sina skrifter ser den blivande idealstaten flyttad ut på landet. Sålunda skriver han i »Die Frau»:

»Så snart stadsbefolkningen får någon möjlighet att föra ut på landet alla de kulturförnödenheter den vant sig vid, såsom muséer, teatrar, konsertsalar, läserum, bibliotek o. s. v., så skall den företaga utflyttningen... Befolkningen skall komma att bo sundare och angenämare. Lantbon skall ägna sig åt industri och industriarbetaren åt jordbruk... Bonden, denna moderna helot... blir nu en fri människa, och furst Bismarcks äldre önskning, att se de stora städerna utrotade, skall snart varda uppfylld.»

Alltså framtiden åt bonden! är den önskan och den förhoppning, som uttalats av alla samhällsförbättrare.

Vad slutligen franska bondens och jordbrukets betryckta ställning angår, måste vi anmärka att dessa faktorer blott utöva ett ringa inflytande på landets bestånd, ty Frankrike är ett manufakturland,

som kan leva utan bönder och utan råvaruproduktion, då det med dess högt drivna konstfärdighet förädlar egna och andra länders råvaror. Och Frankrikes export av industri- och manufakturalster är därför dess förnämsta inkomstkälla. Sålunda visade exporttablåerna strax efter kriget 1873 sådana höga siffror som 420 millioner francs sidenvävnader, 335 millioner yllevävnader, 120 millioner linnevaror, 200 millioner snickeriarbeten, 100 millioner arbetat socker, 100 millioner råsilke. Det är romararvet, den förfinade smaken, som håller detta land på översta steget i den europeiska manufakturkonkurrensen, och så länge intet annat land kan upptaga tävlan, måste alla farhågor för en hotande kris på grund av svåra jordbruksförhållanden anses vederlagda, helst man har de andra industriländernas, Englands och Belgiens, exempel att tillgå, två länder, som blomstra utan blomstrande bondestånd och med otillräckligt jordbruk.

ANMÄRKNINGAR TILL TJUGONDE DELEN.

BLAND FRANSKA BÖNDER.

Bland franska bönder, subjektiva reseskildringar av August Strindberg utkom första gången 1889 hos Albert Bonnier. En andra och en tredje upplaga utkommo som 1-kronasböcker 1911 på samma förlag. Strindberg har där gjort ett par rättelser.

Handskriften till arbetets andra och tredje avdelningar (Autopsier och interviewer samt Sammanfattning och slutord) är bevarad och äges av bokförläggaren K. O. Bonnier.

Brev från Strindberg till Albert Bonnier och Claes Looström om Bland franska bönder.

Arbetet Bland franska bönder är det enda, som blev till av en vittomfattande plan Strindberg hyst, att i en rad böcker skildra den jordbrukande befolkningen, dess villkor och utsikter i Europas olika länder och därmed tränga till den sociala frågans grund. 19 sept. 1884 skriver han härom till Albert Bonnier; han har planerat en resa till Grekland för att i en första del behandla jordfrågan därstädes och i följande delar dess läge i Italien, Frankrike, Tyskland, England, Irland o. s. v. Förläggaren ställde sig tvivlande på förslaget, och Giftasprocessen och därav följande händelser riktade tills vidare in Strindbergs tankar

åt annat håll. I brev från Grèz av 10 nov. 1885 upptar han tanken ånyo och föreslår hr Bonnier ett populärt arbete om Sveriges bonde, vartill han genom en resa i de svenska landskapen ville skaffa sig material. Förläggaren påpekade företagets svårigheter, särskilt det ansträngande för Strindberg själv i en dylik turné. Emellertid har Strindberg tydligen samtidigt gripit sig an med att skriva om den franska bonden. 19 febr. 1886 underrättar han Albert Bonnier att han "skrivit: Bland franska bönder. 100 stora kvartsidor och sänt till Politiken. I Sverige fanns ingen tidning för mig, och jag fruktade att ni ej ville ta det i bok, då bönder äro så opopulära i Sverige." Det manuskript han sänt till Politiken innehåller inledningen (i dess första form, tryckt på svenska under rubriken Vår kultur och intaget nedan i anmärkningarna) och Första avdelningen, som skildrar Grèz, där Strindberg vid denna tid var bosatt. Denna del av arbetet offentliggjordes under loppet av 1886 utom i Politiken i finska Nya pressen och i Wiener allgemeine Zeitung. Originalmanuskriptet sändes till Finland enligt uppgift av Strindberg i brev 9 aug. 1886.

I slutet av aug. 1886 anträdde Strindberg i sällskap med nuvarande professor Gustaf Steffen en rundresa genom Frankrike för fullbordande av sitt arbete. Den är beskriven i bokens andra avdelning Autopsier och interviewer. 20 sept. är han tillbaka igen i Weggis i Schweiz och skildrar i ett brev till förläggaren färdens vedermödor:

"Resan är fullbordad och jag anser den vara en bragd. Planen var studerad i två år; allting visste jag förut; det var bara att konstatera faktum.

Vi reste på tredje klass; interviewade bönder där; stego av på småstationer, gingo upp i land med bagaget, ibland över en svensk mil; interviewade på bondkrogen, inne i stugan. Fotograferade och ritade bondhus och land-

skap. Åkte ibland 12 timmar i rad i tredje klass; stego upp kl. 2 i natten att fortsätta, åkte i vagn 4 svenska mil, bestigit berg; köpte alla landsortstidningar, som vittjades med rödpenna och hemsändes; samlade örter som pressades i Joannes Géographie, vilken köptes för varje departement och hemsändes. Hunsades som preussare, chikanerades av gendarmer, behandlades som lösdrivare på hotellen, då vi ej hade annat bagage än vårt handgepäck. Sprungo med händerna fulla av bagage för att nå ett tåg; fotograferade och refererade landskap och hus från kupéfönstret. När vi sågo en ny hustyp, tog kamraten och ritade vänstra delen, jag den högra och så satte vi ihop. Beskrevo takteglen, dörrar och fönster, rappningen, färg etc. Sedan läste vi korrektur på nästa hus och verifierade på landsvägen. Det var en "modern" resa, Archibald Forbisk!

Mina ögon äro röda som mörtens och fodret i min rock är ruttet av svett; fötterna rämnade i skinnet av promenaderna och soulagerades med ett glas konjak som slogs i strumpan, magen hölls i stånd med gentiana och ögonen med rosenvatten.

Jag känner mig helt uppfriskad av hästkuren. Det var något sådant jag behövde. Och under alltsammans läsa korrektur [på Jäsningstiden, utg. anm.] och sköta korrespondensen.

Jag kallar nu det gjorda

Franska Bönder

avd. 2

Autopsier och interviewer

och skildrar endast vad jag sett och hört. Det bästa blir landskapen i rikt urval: Franche-Comté, Champagne, Flandres, Normandie, Bretagne, Les Landes, Languedoc,

Provence, Auvergne, Morvan, Bourgogne, Garonnedalen, Loire d: o, Seine d: o, Besuce, Touraine."

Utarbetandet av materialet dröjde något, då Strindberg under hösten var sysselsatt med andra litterära arbeten — skådespelet Marodörer [Kamraterna] och Författaren —, men 8 jan. 1887 skriver han till Albert Bonnier att "nu är Franska Bonden färdig".

Strindbergs förbindelser med sin andre förläggare Claes Looström, som väntade på den tills vidare inhiberade fortsättningen av Svenska öden och äventyr, gjorde att han ansåg sig skyldig att erbjuda honom förlaget av Bland franska bönder. Han hade redan 21 aug. 1886 skrivit till honom:

"Nu erbjuder jag ett förlag i stället! Europas Bönder, varav stycken av avd. 1 utkommit på danska och tyska och som en Berlinerförläggare nu vill antaga. Arbetet blir illustrerat, och klichéerna kunna i sinom tid köpas från Tyskland, samt omfatta land och folk, seder, landskap, liv och leverne av alla Europas befolkningar utom städernas. Du kan läsa I avdelning av Frankrike i Nya pressen, där den nu pågår i brevform, men någon uppgörelse kan väl ej komma till stånd förrän hela Frankrike föreligger färdigt."

Looström var emellertid icke, liksom ej heller hr Bonnier, särskilt intresserad av saken och underhandlingar fördes sedermera fram och tillbaka utan något resultat. Strindberg, mera ivrig för andra samtidiga arbetens utkomst, gjorde sig ej heller någon brådska. Så framkastar han 9 okt. 1886 till hr Bonnier: "Kan inte Bondesaken dröja ett år eller par i Sverige. Jag är inte så angelägen."

I brev till Albert Bonnier, daterat Sandhamn 20 sept. 1889, upptar Strindberg på nytt frågan om Franska Bönder. Det framträder att ännu sysselsätter honom planen på det stora bondearbetet, som han måst avstå från av brist på

medel, och att det enda han fullbordat alltjämt ligger hans hjärta nära. Han skriver:

"Om vi skulle, medan vi vänta på romanen [I havsbandet. Utg. anm.], som icke får forceras fram, då den både skall studeras och levas fram, kunde [felskrivning] börja utge de liggande manuskripten, t. ex. Franska bönder med förord, förklarande arbetets mening, agrarsocialismens historiska betydelse uteslutande som korrektiv mot industrisocialismen såsom statssystem (icke som berättigade skräck- och agitationsmedel och hästkurmedel mot kapitalistförtryck)."

"Inledningen," skriver han vidare, "är praktfull; skildringen av Grèz såsom bondby förträfflig och hela kollektionen av Franska paysages fullständig — och ny! Det finns ingen fransman, som skildrat en resa genom Frankrike, endast bitvis. Och det är jämnt 100 år sedan Arthur Young Engelsmannen gjorde sin resa — min enda föregångare.

Varför ni skrinlägger en sådan skatt för mig — begriper jag rakt inte.

Skulle ni vilja ha teckningar till, skall jag göra själv typiska sådana i ett originellt manér och billiga, både landskap och figurer."

Förläggaren var strax villig att nu utsända arbetet. Redan 30 sept. sänder Strindberg tillbaka korrektur och beklagar samtidigt att "man lyckats hindra fortsättningen av detta vackra, värdefulla och ogjorda arbete". Han säger att "Tyska bonden är planerad och studerad, och kunde nog med understöd föras ut. Vem vet vad nästa riksdag kan blåsa ut för bondkonjunktur, om jordbruket råkar dyka upp igen. Det fordrades bara ett besök i Berlin och en snabbresa genom Tyskland, som redan ligger komponerad i detalj som Moltkes utrednings- och mobiliseringsplaner."

Av dessa planer blev dock intet.

Bland franska bönder utkom — utan illustrationer — i nov. 1889.

Tryckfel och tryckeriändringar i tidigare upplagor.

Sid. 17, rad. 16—19: bankirerna köpa mindre oljefärgstavlor: målarne dö; grosshandlarfruarne få mindre teaterbiljetter: teatrarne stängas. Uppl. 1—3 har här semikolon efter oljefärgstavlor, utan tvivel tryckfel.

Sid. 93, rad. 31—32: — — inskriva på din gravsten: En god yngling etc. Uppl. 1 här utropstecken i stället för kolon, tryckfel.

Sid. 100, rad 1: storindustrin. Så hskr. Uppl. 1—3: storindustrien. Även hskr. har "industrien" samma rad.

Sid. 101, rad 24: mänskan bonden [två ord]. Så hskr. Uppl. 1—3: mänskan-bonden.

Sid. 103, rad. 4—7: och där dessa och minnet icke räcka, vill jag kollationera med de berömda källskrifterna, det åkerbruksherbarium och den petrografiska samling jag från Paris förskaffat mig. Så hskr. Uppl. 1—3: — — de berömda källskrifterna s a m t det åkerbruksherbarium etc. Strindberg har först skrivit: — — vill jag kollationera med det åkerbruksherbarium etc. Därefter har han mellan "med" och "det" inskrivit "de berömda källskrifterna och", men därpå strukit "och" och i stället satt komma efter "källskrifterna".

Sid. 104, rad. 12—13: elsassfolket har väl vetat begagna konjunkturerna. Så hskr. Uppl. 1—3: elsassfolket har väl vetat a t t begagna konjunkturerna.

— rad 14: elsassaren. Så hskr. Uppl. 1—3: elsassarn.

Sid. 106, rad. 24—25: Vitbetor, blå luzern, hampa växa ännu på roten. Så hskr. Uppl. 1—3 har "hampa" uteglömt, säkert "lik"; komma efter "luzern" förekommer här omotiverat i uppl. 1—3.

Sid. 106, rad. 29—30: uniformssyrtuter. Så hskr. Uppl. 1—3: uniformsyrtuter.

Sid. 107, rad. 1—2: Den lilla fransmannen. Så hskr. Uppl. 1—3: Den lille fransmannen.

Sid. 108, rad 2: opp. Så hskr. Uppl. 1—3: upp. Så ock sid. 194, rad 21, sid. 215, rad 24 samt sid. 225, rad 7.

Sid. 109, (petit-)rad 23: korn: 11,96 fr. Så hskr. Uppl. 1—3: 11,90 fr.

— (petit-)rad. 23—24: potatis: 4,68 fr. Så hskr. Uppl. 1—3: 8,68 fr.

— (petit-)rad 26: kanin: 1,60 à 2 fr. Så hskr. Uppl. 1—3: 1,66 à 2 fr.

Sid. 110, rad. 11—12: en timmas. Så hskr. Uppl. 1—3: en timmes.

Sid. 111, rad 27: däroppe. Så hskr. Uppl. 1—3: däruppe.

Sid. 112, rad. 1—2: därbakom. Så hskr. Uppl. 1—3: där bakom.

— rad 5: I detsamma synas. Så hskr. Uppl. 1—3: syntes. Likaså rad. 6—7: Vi ha kommit enl. hskr. Uppl. 1—3: Vi hade kommit. Eljes är också i de tidigare uppl. presens historicum använt i hela stycket.

Sid. 114, rad 25: häromsist. Så hskr. Uppl. 1—3: härom sist.

Sid. 115, rad 7: likasom. Så hskr. Uppl. 1—3: liksom.

Sid. 117, rad 2: en annan på $12^1/_2$ ares. Så hskr. "På" saknas i uppl. 1—3.

— rad. 22—23: slättbon — — gjort ett, från kupéfönstret, märkbart framsteg. Kommateringen enl. hskr. Uppl. 1—3: ett, från kupéfönstret märkbart, framsteg.

Sid. 119, rad. 19—20: med millioner av sol och regn vitblekta käppar. Så hskr. Uppl. 1—3: med s i n a millioner etc. I hskr. är "sina" överstruket av Strindberg vid skrivningen, men detta har 1:a upplagans sättare troligen ej observerat.

Sid. 120, rad 4: Häruppe. Så hskr. Uppl. 1—3 har på detta ställe: Här uppe [två ord], men rad 24 samma sida ordet i ett ord enl. hskr.

— rad. 12—14: Moderna sentimentalister med sinnessjuklig känslighet för djurens välbefinnande och avtagande omsorg för människans [välbefinnande]. Så hskr. Uppl. 1—3: — — avtagande omsorg för människan.

Sid. 123, rad 12: havran. Så hskr. Uppl. 1—3: havren.

Sid. 125, rad 17: Sådana refereras troget i tidningen [La Semaine Anticléricale]. Så hskr. Uppl. 1—3: — — i tidningarna.

Sid. 126, rad 2: innevånare. Så hskr. Uppl. 1—3: invånare. Så ock sid. 217, rad 21 samt sid. 236, rad. 15—16.

Sid. 128, rad. 4—5: om skyddstullarne skulle höja dem än mer är ganska ovisst. Så hskr. Uppl. 1—3: är mera än ganska ovisst, tryckfel; därjämte mera tryckeriändring av mer.

— rad 7: även. Här spärrat enligt hskr. Uppl. 1—3 har ordet ospärrat.

Sid. 130, rad. 4—5: Vilka skola dricka all denna saft, som nu värmes i de blåa skalen. Så hskr. Uppl. 1—3: — — som nu rinner i de blåa skalen. Läsfel.

— rad 18: dan. Så hskr. Uppl. 1—3: dagen, tryckeriändring.

Sid. 135, rad. 9—10: denna. — — — Så hskr. Uppl. 1—3 har endast tre punkter efter "denna".

Sid. 138, rad 9: grå marken. Så hskr. Uppl. 1—3: gråa marken.

— rad 21: som om den [hästbönan] haft sina rötter. Så hskr. Uppl. 1—3: som om de haft sina rötter.

Sid. 139, rad 28: gemytliga. Hskr. har här liksom på andra ställen tysk stavning: gemüthliga.

Sid. 140, rad 18: den disiga. Så hskr. Uppl. 1—3: den dåsiga, tryckfel.

— rad. 27—28: Vitbet-sockret. Så hskr. Uppl. 1—3: Vitbe t s-sockret.

— rad 30: och då är ingen utsikt. Så hskr. Uppl. 1—3: och s å är ingen utsikt.

— rad. 31—32: Det är av den rosenröda sorten. Så hskr. I uppl. 1—3 saknas "av".

Sid. 143, rad 7: innevånarne. Så hskr. Uppl. 1—3: invånarne.

Sid. 146, rad 18: hon. Så hskr. Uppl. 1—3: han.

Sid. 147, rad 28: dynghögarna; a-ändelse enl. hskr.

Sid. 148, rad. 3, 6 och 7: vetesåkrar. Så hskr. Uppl. 1—3: veteåkrar. Så ock sid. 194, rad 8.

Sid. 150, rad 25: insluta. Så hskr. Uppl. 1—3: i n n e sluta.

Sid. 151, rad 16: i hela landet. Så hskr. I uppl. 1—3 "hela" överhoppat.

— rad. 16—17: 350,000 hektarer. Så hskr. Uppl. 1—3 har här "hektar", men sid. 148, rad 20 jämte flera andra ställen även "hektarer".

— rad 30: industrin. Så hskr. Uppl. 1—3: industrien. Så ock sid. 216, rad 26.

Sid. 153, rad. 2, 6 och 8: företänksamhet, företänksamme och företänksam. Så hskr. Uppl. 1—3: förtänksamhet, förtänksamme och förtänksam.

Sid. 154, rad 6: eljes. Så hskr. Uppl. 1—3: eljest. Så ock sid. 161, rad 16, sid. 162, rad 27 samt sid. 167, rad 2.

— rad 13: Daglönarne. Så hskr. Uppl. 1—3: Daglönare.

Sid. 155, rad 14: den osynlige ångbåten. E-ändelsen enl. hskr.

Sid. 156, rad 16: straxt. Så hskr. Uppl. 1—3: strax. Så ock sid. 170, rad 1 samt sid. 182, rad 2.

Sid. 157, rad 21: Trädgårdar. Så hskr. Uppl. 1—3: Trädgårdarne (uppl. 2—3: -na).

Sid. 160, rad. 30—31: eller mot 1 franc 25 utan födan. Så hskr. I uppl. 1—3 saknas "mot".

Sid. 162, rad 15: underkäke. Så hskr. Uppl. 1—3: underkäk.

— rad. 21—23: Detta skägg — — förvillar något den etnografiska typen med sin historiska. Hskr. (felskrivning) och uppl. 1—3: s i t t historiska, meningslöst.

Sid. 163, rad 28: Resekamraten. Så hskr. Uppl. 1—3: Reskamraten.

Sid. 168, rad 21: Därpå få vi en häst och vagn. Så hskr. Uppl. 1—3: en häst och e n vagn, tryckeriändring.

Sid. 170, rad. 5 och 17: väggarna, brunnarna, a-ändelse enl. hskr.

Sid. 171, rad. 12—13: men det kan väl endast vara inbillning. Så hskr. Uppl. 1—3: men det kan väl vara endast inbillning. Omkastning.

— rad. 14—15: steneken, den alltid-gröna. Så hskr. Uppl. 1—3: steneken, den alltid gröna.

Sid. 175, rad 17: — — på följande sätt. En skog etc. Så hskr. Uppl. 1—3 ha felaktigt kolon efter "sätt", men "En" fortfarande med stor bokstav.

— rad 27: strandboernes. Så hskr. Uppl. 1—3: strandboarnes.

Sid. 178, rad. 8—9: Också en mager, mörkögd man. Så hskr. Uppl. 1—3: — mörk l a g d man. Läsfel.

Sid. 179, rad. 8—10: den ogenomträngliga alven, kallad alios, en genom organiska ämnen agglutinerad sand, som ej släpper igenom vattnet. Hskr. har här "den ogenom-" och börjar så på ny sida med "alven", Strindberg har glömt ordets senare del (-trängliga). Sättaren, som ej förstått meningen, har tytt ordet till "egendomliga", som förekommer i uppl. 1—3.

Sid. 179, rad 13: havra. Så hskr. Uppl. 1—3: havre.

Sid. 180, rad 18: mänskorna. Så hskr. Uppl. 1—3: människorna. Så och sid. 184, rad 15.

Sid. 182, rad 4: tjugotal. Så hskr. Uppl. 1—3: tjugutal.

Sid. 184, rad. 9—10: absinttimman. Så hskr. Uppl. 1—3: absinttimm e n.

— rad 28: mänskor. Så hskr. Uppl. 1—3: människor. Så ock sid. 195, rad 21, sid. 236, rad. 9 och 31 samt sid. 238, rad 7.

Sid. 187, rad. 4—5: hur går det nu med vinodlarne. Så hskr. Uppl. 1—3: vinodlingen, tryckfel, jfr följande rad: De [sc. vinodlarne] äro ruinerade.

— rad 28: vingården. Så hskr. Uppl. 1—3: trädgården.

Sid. 191, rad. 12—13: det ginge väl an skära vackert. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: det ginge väl an a t t skära vackert.

Sid. 192, rad 12: hektarerna. Så hskr. Uppl. 1—3: hektar.

Sid. 194, rad. 24—25: snart öppnar sig det vita landskapet i all sin glans och sterilitet. Så hskr. Uppl. 1—3: i all sin sterilitet (”lik”).

Sid. 195, rad. 12—13: samt utgöres av en kalksten. Så hskr. Uppl. 1—3: s o m utgöres av en kalksten. Läsfel eller tryckeriändring. ”Som” förekommer dessutom förut i samma rad.

— rad. 22—23: Stövlarna; a-ändelse enl. hskr.

— rad 26: oppe. Så hskr. Uppl. 1—3: uppe.

Sid. 196, rad. 13—14: frestas, i all sin otro, tro på etc. Så hskr. Uppl. 1—3: frestas a t t etc.; ”att” tillsatt på tryckeriet.

— rad. 29—30: Till att tro fordras en viss grad man kallar dumhet. Så hskr. Uppl. 1—3: en viss grad a v v a d man kallar dumhet; tryckeriändring.

Sid. 197, rad 3: mänskoklass. Så hskr. Uppl. 1—3: människoklass.

Sid. 197, rad 4: tyckes. Så hskr. Uppl. 1—3: tycks.

— rad 6: djuret mänskan. Så hskr. Uppl. 1—3: djuret-människan. Så ock sid. 235, rad 30.

Sid. 198, rad 26: Detta är verkligen förhållandet. Så hskr. Uppl. 1—3: Detta är o n e kligen förhållandet; läsfel.

Sid. 202, rad. 14—15: den 860 meter höga granitväggen. Så hskr. Uppl. 1—3: 800 meter. Läsfel.

Sid. 204, rad 15: fingerna. Så hskr. Uppl. 1—3: fingrarna.

Sid. 207, rad 31: I Beuvray stiger jag ur [vagnen] vid en bondes stuga. Så hskr. Uppl. 1—3: — — stiger jag n e r vid en bondes stuga. Läsfel.

Sid. 209, rad 7: denna skogbrist. Så hskr. Uppl. 1—3: skogsbrist.

Sid. 210, rad 2: Spisen. Så hskr. Uppl. 1—3: Spiseln.

— rad 7: stövlor. Så hskr. Uppl. 1—3: stövlar.

— rad. 10—11: kvinnorna voro väl klädda. Så hskr. Uppl. 1—3: — välklädda.

Sid. 215, rad 23: liberales. Så hskr. Uppl. 1—3: liberalas.

— rad 25 och sid. 214, rad. 1, 2 och 3: ena, andra. Så hskr. Uppl. 1—3: ene, andre.

Sid. 216, rad. 8—9: "Operationen lyckades, och patienten dog." Så hskr. Uppl. 1—3: — m e n patienten dog. Troligen tryckeriändring; "men" förekommer i föregående mening.

— rad. 29—33: Ja, men detta är för det första ett gammalmodigt analogibevis, som ej mera gäller (= jorden är befolkad, alltså måste månen vara befolkad), för det andra strider det mot "lagen" för utvecklingen. Så hskr. I uppl. 1—3 är likhetstecknet framför "jorden" utelämnat, troligen beroende på läsfel eller missförstånd.

Sid. 217, rad 3: förhandenvarande. Så hskr., skrivet i ett ord. Uppl. 1—3: för handen varande.

Sid. 218, rad. 15—16: 400 hektarer. Så hskr. Uppl. 1—3: 400 hektar.

Sid. 218, rad. 23—24: 6 $^1/_2$ milliards ökning. Så hskr. Uppl. 1—3: 6 $^1/_2$ milliard e r s ökning.

Sid. 219, rad 11: Franska bondens historia. Så hskr. Uppl. 1—3: Frans k e. Sid. 218, rad 30 har även hskr.: franske.

Sid. 220, rad. 6—7: arbetet såsom enda kapitalkällan. Så hskr. Uppl. 1—3: kapitalkälla.

Sid. 221, rad. 31 och 32: 30 hektarer, 3 hektarer. Så hskr. Uppl. 1—3 på båda ställena: hektar.

Sid. 222 (petit-)rad 33: Gustave Rouanet. Så hskr. Uppl. 1—3: Rouanel. Läsfel.

Sid. 223, rad. 1—2: att årets skörd i Amerika endast givit 30 procent mot förra årets [skörd]. Så hskr. Uppl. 1—3: — — mot förra å r e t.

Sid. 224, rad 32 och sid. 223, rad 1: milar. Så hskr. Uppl. 1—3: mil.

Sid. 226, rad. 28—29: förmågorna rusa icke mera till Paris. Så hskr. Uppl. 1—3: förmågorna r e s a icke mera till Paris. Läsfel.

Sid. 227, rad 11: Det är sålunda. Så hskr. Uppl. 1—3: Det är således. Läsfel.

Sid. 229, rad. 11—13: en mindre känd fransman vid namn Baron skall — — ha utgivit skrift i ämnet. Så hskr. Uppl. 1—3: — — en skrift i ämnet; "en" tillagt på tryckeriet.

Sid. 230, rad. 12—13: 3,000,000 hektarer utgöras av storskog. Så hskr. Uppl. 1—3: — — utgöres av storskog.

Sid. 231, rad. 3—4: ty dels bleve det omöjligt få folk att arbeta åt andra. Så hskr. Uppl. 1—3: ty dels bleve det omöjligt f ö r folk att arbeta åt andra. Antingen läsfel eller ändring av missförstånd.

— rad 30: tag tre fyra skördar. Så hskr. Uppl. 1—3: tag tre à fyra skördar. Säkert tryckeriändring, då Strindberg på en mångfald ställen använt sig av den nuvarande formen.

Sid. 232, rad 10: går och sticker ner tobaksplantor över stora fält. Så hskr. Uppl. 1—3: går och sticker u r tobaksplantor etc. Läsfel.

— rad. 12—13: Ja, man har verkligen på ett experimentalfält gjort försöket med vete och funnit. Så hskr. Uppl. 1—3: — — på experimentalfält e t, tryckeriändring.

— rad. 23—24: Betraktar man nu en veteåker, så ser den verkligen ut. Så hskr. Uppl. 1—3: — — så ser d e t verkligen ut. Läsfel.

Sid. 237, rad. 12—13: F r a n s m a n n e n: Men ni sätter ut era barn! K i n e s e n: Ni sätter ut era på landet etc. Så hskr. Uppl. 1—3 ha här på första stället: Men ni sätta ut, men bibehållet på det andra: Ni sätter ut. För konsekvensens skull här rättat tillbaka till hskr:s läsart på första stället.

Sid. 242, rad 9: Tankstrecken mellan meningarna enligt hskr. (= utelämnad hel sats). Uppl. 1—3 har endast 3 punkter (= avbruten sats).

— rad. 17 och 31: mänskan. Så hskr. Uppl. 1—3: människan. Så ock sid. 243, rad. 1—2.

Korrekturändringar av Strindberg.

Sid. 7—21: I tidningen "Jörgens Stockholmsbrev" var $^{8}/_{5}$ 1886 som översättning av en artikel i Politiken införd följande variant på inledningen "Land och stad", med rubriken: *Vår kultur.*

Det var i fjol en majmorgon i Paris. Jag styrde min morgontur till Buttes-Montmartre för att dricka kaffe i den lilla restaurationen och läsa min tidning. Vid ett rankigt bord invid väderkvarnen satte jag mig ned och väntade på kyparen, medan jag kastade en blick ut och nedöver la cité-mère, världens medelpunkt, som jag icke på tio år betraktat från denna höjd.

Där nere, där floden slingrar sig, började man nu samlas från alla världens kanter för att fira den mans begravning, som bäst av alla sjungit denna stadens lov.

Den stad, som givit världen de starkaste tankarne, de vackraste kläderna, den bästa maten, de skönaste konstverken, den ljuvaste musiken, de finaste teaterstyckena, la cité-lumière (ljusstaden). Den låg där i vårbelysning, redo att kläda sig i sorg och fira sin begravning som ett triumftåg, vari alla nationer skulle deltaga. Och tåget skulle gå från triumfbågen ända ned till Tuilerierna, genom vars ruiner man kunde se fotställningen, som en gång skulle bära Gambettas staty. Och så upp till Pantheon.

Jag vände mina solbländade blickar bort från den praktfulla tavlan och öppnade bladet. Dess ledare hade i dag en titel med stora bokstäver: »En rysk adelsman som apostel». Tolstoy, greven, den rike mannen, den firade krigaren från Sebastopol, den glänsande författaren, hade brutit med samhället, vänt sig bort från skönlitteraturen och i stridsskrifterna »Mitt skriftermål», »Min religion» ställt sig på Rousseaus sida, förklarat krig mot civilisationen och själv tagit sin lära praktiskt genom att göra sig till bonde. »Alla människor,» så predikade han, »böra arbeta med händerna, om de vilja ha födan. Ingen egendom, intet drönarliv. Inga salonger, inga galanta intriger, inga lättfärdiga baler, inga vällustiga romaner. Inga stora städer, ingen industri, inga lyxbutiker. Alla skulle leva av jordens frukt, njuta solen, skogen, sjön, äta måttligt och sova gott, leva lyckligt och dö till freds.» Alltså åter ett rop mot kulturen, som efter Jesus upprepats av apostlarne Savonarola, Jean Jacques Rousseau och lord Byron.

Skulle verkligen Europas kultur, framåtskridandets trofaste tjänare, vara hotad av barbarismen? Skola vi, efter att i årtusenden hava gått framåt, börja krypa baklänges och med blygsel utplåna spåren av vår långa ökenvandring utan att någonsin få se det förlovade landet här på jorden, som prästerna hava profeterat om från domkyrkorna, som vetenskapsmännen talat om från katedrarne, som skalderna besjungit från vindskamrarne och dramaturgerna från scenen?

Dessa frågor ställde jag till mig själv, då en gammal man med grått skägg sporde mig om jag hade lust att följa med honom upp i väderkvarnen för att få se utsikten några meter högre. Ja, jag ville se ljusstaden ännu en gång, innan bar-

barerna hade burit hand på mänsklighetens skönaste konstverk, som i många fall överträffade den blinda naturens råa, formlösa skisser.

Vi vandrade uppför den smala trappan och jag blev insläppt i kvarnen. Ännu några branta trappsteg och vi voro längst uppe under taket, där det var mörkt. Han öppnade en lucka och infattat i den svarta ramen tedde sig bilden av Paris ännu härligare än nedanför.

Jag ville säga något till min ledsagare, men visste icke vad. Till sist yttrade jag på måfå:

— Det är vackert!

— Ja, på avstånd, svarade den gamle mannen och hans ögon blixtrade.

— Och detta Paris ville man under kommunen förstöra. Man ville dräpa sin välgörare, staden, man ville bränna sina vänner, böckerna, man ville sönderriva sin egen och hela mänsklighetens ära, oljemålningarne!

— Staden är icke landets välgörare, återtog han. Staden är priviligierad, alltså en aristokrat. Staden är en aristokrat som lever på landets arbete. Den föder sig, kläder sig, roar sig på landets bekostnad. Bonden, som ännu är dum, skaffar mat och dryck in till staden. Här i Frankrike måste han till och med erlägga tull vid stadsporten för att få den äran att giva staden mat. Vad får bonden igen av den? Han förer dit sina oförfalskade ägg och får igen cikoria, som man kallar kaffe; han körer in sina höns, och han får ogräsblad under namn av tobak; han lämnar från sig köttet och måste köpa benmjöl igen; han giver den rena ullen och han får igen den som schoddy, sedan damerna slitit den som kaschmir och herrarne som kläde... Det är allt!

— Stopp en smula! Han får alla civilisationens välsignelser från staden.

— Nej, vänta nu! Han får välsignelser av oljetavlor, som han aldrig får se, som målarne lära sig måla på hans bekostnad, men likväl sälja för orimliga pris; han får välsignelse av demimondedramer, som han aldrig får höra och som spelas på hans bekostnad av skådespelerskor, som ha högre lön än ministrarne; han får regering, som han aldrig

tager det i; han sänder sina söner i krig och får skatter i gengäld.

— Ni hatar således staden.

— Ja, ty den ödelägger landet. Den är som lejonets håla — alla spår gå dit, men intet därifrån. Den är som en böld, ty den upptager alla kroppens nyttiga vätskor och giver endast smuts ifrån sig...

— Ja, ja! avbröt jag, men känner ni icke historien om magen och lemmarne?

— Den gamla romerska historien, jo den känner jag, men ni känner nog icke den nya om lemmarne, som gjorde strejk mot den sjuka magen, som på grund av förstoppning ej kunde förse lemmarne med blod, utan lät dem tvina bort, sedan han först förgiftat dem.

— Nej, svarade jag, den historien är verkligen en av de få historier, som jag icke känner, men om ni lever i den villfarelsen, att invånarne i denna stad äro parisare, så vill jag upplysa er om, att de till största delen äro bönder eller från landsorten.

— Ja, det vet jag mycket väl, svarade den gamle, och jag vet att av de 80,000 arbetare, som nu gå arbetslösa i staden, är flertalet bondemän, som kommit in från landet för att bli överklass och slippa arbeta i jorden. Ni ser således att magen Paris icke längre är nöjd med den föda, som lemmarne tillföra honom, utan också börjar tära på lemmarne. Ni ser således, att bakom arbetarefrågan står bondefrågan.

— Varför lämna då bönderna landet och jorden för att svälta inne i staden?

— Det är, svarade den gamle, utom kampen för tillvaron, kampen för brödet, för den äkta makan, även den oblodiga kampen för ställningen eller det sociala anseendet. Staden är adel, därför vilja alla till staden för att adlas. Men »vad viljen I här?» borde staden svara de invandrande lantborna, »gå tillbaka till edra jordtegar, så behöven I icke svälta.»

— Men huru tror ni väl, att man kan få bönderna att kvarbliva på landet?

— Det vet jag icke. Men det var en fånge på en fäst-

ning, som hette Ham. I sin ensamhet begynte han att övertänka, om icke en stor del av mänskligheten olyckor voro självförskyllda. Han grubblade bland annat över frågan om stad och land. Han tillskrev invandringen till städerna ett stort slöseri med jorden och menade, att om man gåve lantborna de milliontals hektarerna hagmarker, ljunghedar och kärr, så skulle de nog föredraga att bliva små egendomsbesittare på landet, framför att vara svältande halvherrar i städerna. Och så tänkte han sig sakernas gång sålunda: När invandringen till städerna upphör, blir det brist på arbetsfolk och tjänstesökanden. Därigenom stiga arbetarnes fordringar, därigenom inskränkes den stora industrien. Vidare stiga tjänstfolkets fordringar. Därigenom minskas bourgeoisiens lyx, och den måste mera hjälpa sig själv. Men när lyx och kapital minskas, då sjunker civilisationen. Bankirerna köpa färre oljemålningar, målarne dö. Grossörfruarne få färre teaterbiljetter, teatrarne stängas. Bokhandlarne sälja icke sina böcker; och »skönlitteraturen» kommer på svältkur. Och så kommer efteråt den omständigheten att inträffa, att bönderna, som emellertid tillväxt i makt och antal, invälja sig själva i kamrarne, och då...

— Och då?

— Då komma de att rösta emot alla bevillningar som gå ut på civilisation.

— Det är just det, som har ägt rum i mitt fädernesland. Ni känner kanske Sverige?

— Carl XII? Ja, något.

— Hos oss utgöra bönderna majoriteten i riksdagen, de hava redan röstat emot bevillning till nationalteatern, knappat in på ecklesiastikministerns budget och försökt att få biskoparne avlägsnade, ja, till och med rört vid kungens apanage. Men det är ju civilisationens död.

— Nej, det är civilisationens demokratisering. En civilisation, som endast kan leva av bevillningar, är en adlig civilisation.

Den gamle såg ut genom fönstret och fortsatte liksom för sig själv:

— Vi hava för resten sett så många civilisationer dö förut. Vi ha sett Mexikos tempel, Egyptens dumma, men rätt

storartade pyramidcivilisation dö, vi ha sett Greklands marmorcivilisation gå under, Roms Colosseumscivilisation bortköras på gruskärror. Låt oss få mera frihet och mera bröd, färre marmorbilder och färre oljemålningar, så skola vi bli lyckligare.

— Men det är ju utveckling baklänges.

— Visserligen, men om man har gått förbi målet, finns det intet annat sätt än att gå tillbaka litet — icke hela vägen. Naturen gör också hälsosamma steg bakåt, när civilisationen gått för långt. Trädgårdsrosen går tillbaka, när man giver den sin frihet, och blir en vild ros, som visserligen är mindre vacker, men som har kraft att föröka släktet, och den kraften har kulturrosen mist, genom civilisationen eller övercivilisation, om vi föredraga det.

— Och ni tror, att odlandet av den obrukade jorden skall vara ett ofelbart medel mot alla samhällsolyckor. Vet ni då ej, att samhället är en organisk produkt...

— Kolerabacillen och phylloxeran äro även organiska produkter, som uppstått genom civilisation, men därför äro de inte särdeles förträffliga saker. — Något ofelbarhetsmedel äger jag icke. Jag tror icke på något sådant, men jag tror på, att många och kraftiga läkemedel böra användas på en gång. Framför allt tror jag, att kultursamhället svävar i luften, så länge det icke har byggt sig på jordens säkra grund. Och jag är viss på, att samhället icke blir ombyggt på arbetarminoritetens tillvällande av kapitaler och maskiner, men att bönderna komma och begära ett ord med i laget.

— Nå, men vad tror ni då att slutet blir på alltsammans, herr profet? frågade jag för att till sist avrunda samtalet.

— Det är inte så lätt att tro något, men det är bra att undersöka saken innan man dömer.

— Det var ett gott ord, sade jag, och jag vill nu just gå ut och undersöka. Det har länge varit min avsikt att studera samhällets grundvalar, som I kallen det, eller »det fjärde ståndet», eller lemmarne i motsats till magen, med ett ord: bönderna.

Jag avvaktade icke svaret, som bars bort av en frisk sunnanvind, utan vandrade ned från Montmartre, körde hem för att packa mina tillhörigheter och fara ut på landet och bo bland bönderna.

Sid. 97. Bredvid den nuvarande titeln har Strindberg på hskr. skrivit: Variant: Genom Frankrike. Reseskildringar av August Strindberg.

Sid. 105, rad. 10—11: — — uppgivas 60,000 [elsassare] vara fransktalande. Så uppl. 1—3. Hskr.: uppgives.

Sid. 106, rad. 8—9: Ej ett enda franskt namn bland så många fransmän. Så uppl. 1—3. Hskr.: — — fransmäns.

Sid. 108, rad 25: ett outredbart grått. Så uppl. 1—3. Hskr.: ett outredligt grått.

Sid. 110, rad 3: Från Vesoul draga vi västerut genom stadsporten. Så uppl. 1—3. Hskr.: Från Vesoul draga vi u t västerut genom stadsporten.

Sid. 113, rad 12: ge. Så uppl. 1—3. Hskr.: ger.

Sid. 115, rad 12: kamrarne. Så uppl. 1—3. Hskr.: kammarne.

Sid. 116, rad. 1—2: som man eljes icke ofta kommer i beröring med. Så uppl. 1—3. Hskr.: som man eljes icke kommer ofta i beröring med.

Sid. 117, rad. 12—13: och att köparne äro förut jordägande bönder, som "arrondera" sin mark. Saknas i hskr.

Sid. 120, rad. 28—29: så att varje bonde lämnar sin ration mjölk. Så uppl. 1—3. Hskr.: så att varje bonde lämnar d a g l i g e n sin ration mjölk.

Sid. 121, rad. 12—13: Han är nämligen av en annan art, icke så toppig. Så uppl. 1—3: Hskr.: Han är nämligen icke så toppig.

Sid. 123, rad 7: sina. Så uppl. 1—3. Hskr.: dess.

Sid. 124, rad 8: och bildar. Så uppl. 1—3. "Och" saknas i hskr.

Sid. 125, rad 23: att kasta bort alla de dumma vidskepelser. Så uppl. 1—3. I hskr. saknas "bort".

— rad 28: Sorgligt är att läsa. Så uppl. 1—3. Hskr.: Sorgligt är ä v e n att läsa.

Sid. 126. Den till rad 25 hörande noten, här enligt uppl. 1—3, saknas i hskr.

— rad. 28—29: Utländingen betalar ringa tull. Så uppl. 1—3. Hskr.: Utländingen betalar i n g e n tull.

Sid. 127, rad. 8—9: (Omnämnt närmare ovan.) Så uppl. 1—3. Saknas i hskr.

— rad 22: litet. Så uppl. 1—3. Hskr.: lite.

— rad 27: Och vem vill icke vara liberal? Så uppl. 1—3. I hskr. saknas "och".

Sid. 128, rad 1: "billig und schlecht". Så uppl. 1—3. Hskr.: schlecht und billig.

Sid. 129. Den till rad 8 hörande noten, här enligt uppl. 1—3, saknas i hskr.

Sid. 131, rad. 20—21: när den blå druvan användes, frånskiljas skalen så att saften blir ljus. Så uppl. 1—3. Hskr.: när den blå druvan användes lämnas skalen kvar så att saften blir ljus.

Sid. 132, rad 30: led av champagnebuteljer. Så uppl. 1—3. Hskr.: leder; kan också vara tryckeriändring.

Sid. 133, rad 6: göra den [champagnen] av vatten och socker. Så uppl. 1—3. I hskr. saknas "och socker".

— rad. 17—18: en dôme, stor som en liten kyrka. Så uppl. 1—3. I hskr. saknas "stor".

— rad 21: Silenus. Så uppl. 1—3. Hskr.: Silen.

Sid. 137, rad. 14—15: omkostnader. Så uppl. 1—3. Hskr.: kostnader.

Sid. 138, rad 11: att med sitt frö giva en vit. Så uppl. 1—3. Hskr.: att giva en vit.

— rad 17: vilken. Så uppl. 1—3. Hskr.: som. "Som" förekommer i följande rad.

— rad 21: sina rötter i stenkolsflötserna. Så uppl. 1—3. Hskr.: sina rötter n e r e i stenkolsflötserna. "Nere i" förekommer i följande rad.

— rad 31: dästa, blonda herrar. Så uppl. 1—3. Hskr.: f e t a, blonda herrar.

Sid. 139, rad 33: Phalempin. Hskr. felskrivning: Phalampin.

Sid. 140, rad 17: ändå flera. Så uppl. 1—3. Hskr.: ändå mera.

— rad 30: ingen utsikt vidare. Så uppl. 1—3. Hskr.: ingen utsikt mer.

Sid. 142, rad 22: i den [soppan] är brödet uppblött. Så uppl. 1—3. Hskr.: ligger brödet etc. Ligger förekommer i följande rad.

Sid. 143. Efter rad 12 har hskr. följande fortsättning:

Jag ville få klarhet i frågan och skulle uppsöka sekreteraren i Comices Agricoles för att bekomma mötets handlingar, men lyckades ej träffa honom, emedan han var bortrest.

Sid. 146, rad 16: Franche-Comtés Jura-formation. Så uppl. 1—3. I hskr. saknas "formation".

Sid. 150, rad 8: omväxla. Så uppl. 1—3. Hskr.: omväxlar.

Sid. 151. Intervallen mellan rad. 7 och 8, här enligt uppl. 1—3, saknas i hskr. Troligen gjord på grund av strykningen efter rad 15.

— Efter rad 15 har hskr. följande fortsättning:

Men, invänder jag, vetesodlarne och boskapsuppfödarne äro icke bönder utan lantbrukare, och de små bönderna som frambringa ost, smör och mjölk, stå sig ännu, emedan städerna måste handla av dem.

Sid. 152, rad 23: Efter "värde." har hskr. följande fortsättning:

(Varan får nämligen ett högre värde sedan den kommit ur odlarens händer ren, och med vatten och fuchsin försämrats i köpmannens.)

Sid. 155, rad 6: Efter "kritan." har hskr. följande fortsättning: emedan flodvattnets kolsyra reagerat på den svavelsyrade kalken (gipsen), eller också avspolat den.

Sid 155, rad. 8—9: som det fordom kallades. Så uppl. 1—3. Hskr.: som det kallades fordom.

— rad 11: horisonten. Så uppl. 1—3. Hskr.: synkretsen. I samma rad "synes".

Sid. 159, rad 24: må nämnas. Så uppl. 1—3. Hskr.: må även nämnas. "Även" förekommer å föregående rad.

Sid. 160, rad. 14—15: men är något kinkigt för kölden. Så uppl. 1—3. Hskr.: men något är kinkigt för kölden. Strindberg har först skrivit: men även är kinkigt. "Även" är sedan struket och "något" har då blivit fel inskrivet.

Sid. 161, rad 7: och såg. Så uppl. 1—3. Hskr.: samt såg. "Samt" förekommer å föregående rad.

Sid. 162, rad. 3—4: vilket ger gatan ett livligt utseende. Så uppl. 1—3. Hskr.: vilket ger gatan ett m y c k e t livligt utseende.

Sid. 163, rad. 5—6: Han håller sig ett svin, sår sitt bovete och reder sig någorlunda. Så uppl. 1—3. Hskr.: Han håller sig ett svin o c h sår sitt bovete och etc.

— rad. 11—12: och Normandies folkmängd minskas. Så uppl. 1—3. I hskr. saknas "folkmängd".

Sid. 164, rad. 21—22: Den [d. v. s. cidern] var ny av årets skörd. Så uppl. 1—3. Hskr.: D e t var ny etc. Kan även vara läsfel eller tryckeriändring.

Sid. 165, rad. 21—22: viken Morbihan var berömd. Så uppl. 1—3. Hskr.: — — var berömt, felskrivning.

Sid. 167, rad 32: bibehållna. Så uppl. 1—3. Hskr.: behållna.

Sid. 172, rad. 6—7: och i Bordeaux endast skaffade. Så uppl. 1—3. Hskr.: och endast i Bordeaux skaffade.

Sid. 173, rad 14: Chateau-Laffitte. Så uppl. 1—3. Hskr.: Chenu-Laffitte. Rad 20 samma sida också hskr.: Chateau-Laffitte.

Sid. 174, rad 29: till och med. Så uppl. 1—3. Hskr. i ett ord: tillochmed.

Sid. 177, rad. 13—14: Byxorna äro av blå bomull. Så uppl. 1—3. Hskr.: — — av mörkblått bomull.

— rad. 30—31: När jag ser dessa korsverkshus. Så uppl. 1—3. Hskr.: dessa låga korsverkshus. I följande stycke (sid. 178, rad 4: en låg korsverksstuga). Låg på första stället struket av Strindberg.

Sid. 179, rad. 2 och 11: Les Landes. Så uppl. 1—3. Bestämda artikeln "Les" saknas i hskr. på dessa två ställen.

— rad 6: förefanns. Så uppl. 1—3. Hskr.: förefunnos.

— rad. 17—19: Kupén är full med spanjorer, basker med röda och blå bérets, och gaskognare, som hålla målron vid makt. Så uppl. 1—3. Hskr.: — — bérets, och gaskognare hålla målron vid makt. Kommat efter bérets här insatt enl. hskr. (blott baskerna och ej gaskognarne äro spanjorer) saknas i uppl. 1—3.

Sid. 180, rad. 15—17: Hotellgården är fyrkantig med peristyl och springbrunn, och en utmed första våningen löpande veranda är försedd med röd- och vitrandiga gardiner. Så uppl. 1—3. Hskr.: Hotellgården är fyrkantig med peristyl, springbrunn och en utmed första våningen löpande veranda försedd med röd- och vitrandiga gardiner.

Sid. 182, rad. 7—8: Marken förlorar sin grönska, fikonträden bli höga. Så uppl. 1—3. Hskr.: — — o c h fikonträden bli höga.

Sid. 183, rad 15: ett smalt näs. Så uppl. 1—3. Hskr.: e n smalt näs, felskrivning.

Sid. 190, rad 4: då ett häftigt begär väcktes. Så uppl. 1—3. I hskr. saknas "väcktes".

— rad. 10—12: Druvan är nämligen en planta, vilken vild såsom klängväxt söker kullar etc. Så uppl. 1—3. Hskr.: — — en planta s o m s j ä l v såsom klängväxt etc.

Sid. 191, rad 33: Den saknar endast traditionen. Så uppl. 1—3. Hskr.: Den saknar traditionen.

Sid. 193, rad 11: med stor lätthet. Så uppl. 1—3. Hskr.: med alltför stor lätthet.

Sid. 194, rad 20: för sin kvastlika form. Så uppl. 1—3. Hskr.: för dess kvastlika form.

Sid. 194, rad 33—sid. 195, rad 1: små knottriga stenekar. Så uppl. 1—3. Hskr.: små knottriga ekar [med blyerts ändrat till: stenekar], samt därefter struket med blyerts: som vi antaga vara steneken eller möjligen kermis-eken, som föder en färg-insekt, rival till cochenillen. Det må nu vara vilken som helst eller någon tredje, det är i alla fall [söderns evigt gröna ek etc. enligt nuvarande texten].

Sid. 197. Efter rad 21 har hskr. följande:

Märkvärdigt att den civiliserade förstör jorden genom skogsuthuggning, under det vilden bevarar den; därför stod Nordamerikas indian vid sitt status quo lika högt som nutidens grek, och den förre föll för civilisationen (brännvin och koppor), den senare för barbaren och övercivilisationen.

Sid. 198, rad. 10—11: De tyckas vara energiska och livfulla samt ha ett mera krigiskt utseende. Så uppl. 1—3. Hskr.: De se energiska och livfulla ut samt ha ett mera krigiskt utseende.

— rad. 19—20: sedan sälja de den till Frankrike. Så uppl. 1—3. Hskr.: — på Frankrike.

Sid. 200, rad 13: tycktes. Så uppl. 1—3. Hskr.: tyckes; den samordnade satsen har impf.: väntade sig etc.

Sid. 206. Efter rad 2 har hskr. följande:

Det ser icke så fattigt ut, men Auvergne är stort och jag vill enligt löfte återkomma till den absoluta fattigdomen, den skenbara och den verkliga.

Sid. 208. Efter rad 5 har hskr. följande:

När hon lämnade mig vid en korsväg nedanför berget, sade hon med en gest av handen: Vous n'avez qu' à suivre! Som i lika vårdad översättning skulle bli: Nu har ni endast att följa vägen.

Sid. 209, rad 32: och det hela omgivet. Så uppl. 1—3. I hskr. saknas "det hela".

Sid. 217, rad. 14—15: För att visa det stort jordbruk är förmånligare än litet anföres etc. Så uppl. 1—3. Hskr.: — — förmånligare än litet (vilket just skulle bevisas) anföres.

Sid. 220, rad 3: det stora jordbruket, som allestädes l ä t. Så uppl. 1—3. Hskr.: läto, distraktion vid skrivningen.

Sid. 221, rad. 4—5: Och därtill kom snart indragningen av kyrkans jord och emigrantgodsens försäljning. Så uppl. 1—3. Hskr.: Och därtill kom snart indragningen av kyrko- och emigrantgodsens indragning och försäljning. Strindberg har först skrivit: "Och därtill kom snart kyrko- och emigrantgodsens indragning och försäljning" och därpå inskrivit "indragningen av" mellan "snart" och "kyrko-", men då glömt stryka det först skrivna "indragning och".

Sid. 222, rad 16: som behandlar ämnet. Så uppl. 1—3. Hskr.: som behandlar frågan.

— rad 19: 1861 och följande åren. I hskr. saknas "åren".

Sid. 223, rad 13: då nu Indien. Så uppl. 1—3. Hskr.: då r e d a n Indien. "Redan" i följande rad.

— rad. 15—16: sedan de förut arbetat på skydd för. Så uppl. 1—3. Hskr.: sedan de f ö r r arbetat på skydd för etc. Antagligen ändring av Strindberg på grund av ordsammanstötningen förr — för.

Sid. 224, rad. 28—29: och har sedan stigit intill 1883 upp till 20 millioner quintaux. Så uppl. 1—3. Hskr.: och har sedan stigit t i l l 1883 upp till etc.

Sid. 225, rad. 22—23: Ville han följa med sin tid skulle han även kunna förbättra sina metoder. Så uppl. 1—3. Hskr.: Ville han följa med sin tid d e t k a l l a s, skulle han även etc.

— rad 30: då allt ökande. Så uppl. 1—3. Hskr.: då a l l ökande, felskrivning.

Sid. 226, rad. 1—2: "Bonderepubliken". Citationstecknen, här enligt uppl. 1—3, saknas i hskr.

— rad. 13—14: Regeringen måste då [under Paris' belägring] förläggas. Så uppl. 1—3. I hskr. saknas "då".

— rad 25: parisarnes autonomi. Så uppl. 1—3. Hskr.: parisarens.

— rad. 27—28: Landsortspressen, som förr slaviskt kopierat boulevardtidningen. Så uppl. 1—3. Hskr.: Landsortspressen, som förr slaviskt kopierat på boulevardtidningen.

Sid. 227, rad 9: få landets patois antaget i skolorna. Så uppl. 1—3. Hskr.: — antagen i skolorna.

Sid. 228, rad 5: å andra sidan. Så uppl. 1—3. "Sidan" saknas i hskr.

Sid. 229, rad. 7—8: "Progress and Poverty". Så uppl. 1—3. Hskr. felaktigt: Poverty and Progress.

Sid. 230, rad 33—sid. 231, rad 1: vilka, styckade, skulle säljas för underpris, men genast bli givande. Så uppl. 1—3. Hskr.: vilka g e n a s t styckade skulle säljas för underpris, men genast bli givande.

Sid. 231, rad 6: det lilla [jordbruket] skulle kunna bära sig. Så uppl. 1—3. Hskr.: — skulle kunna l ö n a sig.

Sid. 232, rad 5: gendarmerna. Så uppl. 2—3. Hskr. och uppl. 1: gensdarmerna.

Sid. 234, rad. 3—4: visar en annan författare, Simon. Så uppl. 1—3. Hskr.: visar Simon.

Sid. 235, rad 1: vara bra löst. Så uppl. 1—3. Hskr.: vara g a n s k a bra löst.

Sid. 237, rad 31: ni leva i fantasier, ni ha etc. Så uppl. 1—3. Hskr.: lev e r och ha r. Däremot rad. 28, 29, 30 strax ovan: känn a vi ej och vi tr o icke, men vi äro — —. Men ni är o alltid missnöjda etc.

Sid. 238, rad 1: producera. Så uppl. 1—3. Hskr.: producer a r.

— rad 3: ha. Så uppl. 1—3. Hskr.: har, ehuru i föregående rad också hskr.: ni h a alltid politiskt kiv.

Sid. 238, rad 4: ni arbeta. Så uppl. 1—3. Hskr.: arbetar, ehuru med samma subjekt i föreg. rad också hskr. plur.: ni ha alltid ont etc.

— rad 6: ni bo. Så uppl. 1—3. Hskr.: bor, fastän föregående rad också hskr.: ni äro etc.

Sid. 240, rad 20: Dessa äro huvuddragen. Så uppl. 1—3. Hskr.: D e t t a äro huvuddragen.

Sid. 241, rad. 7—8: man kan väl förr eller senare. Så uppl. 1—3. "Väl" saknas i hskr.

Sid. 242, rad. 17—18: framgår av hans yttrande. Så uppl. 1—3. Hskr.: framgår av e t t hans yttrande.

Sid. 243, rad. 25—26: skall snart varda uppfylld. Så uppl. 1—3. I hskr. saknas "snart".

— Efter rad 29 har hskr. följande fortsättning och slut: och det är åt denna framtidsman jag ägnat min föreliggande studie!

Sid. 243, rad 30—sid. 244, rad 19, här enligt uppl. 1—3, saknas i hskr.

Olikheter mellan uppl. 1 och uppl. 2—3.

Sid. 12, rad 20: upp för. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: uppför.

Sid. 14, rad. 28—29: som sugit landets bästa och fetaste jord. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: som sugit landets jord. "Lik".

Sid. 19, rad. 9—12: lika litet på Henry Georges' och Wallaces jordnationalisering, lika litet på Laveleyes och Bonnemères jordassociationer. Så uppl. 1. Uppl. 2—3 har ny mening efter "jordnationalisering" samt Lavel e y s (felstavning).

— rad 23: ner för. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: nerför.

Sid. 26, rad. 26—27: Är det fönsterskatten eller försvaret, som danat dessa långa murräckor? Så uppl. 1. Uppl. 2—3: som danat d e s s långa murräckor. Tryckfel.

Sid. 28, rad. 14—15: emedan han hade fruntimmersfrämmande från Paris. Så uppl. 1. Struket i uppl. 2—3, säkert korrekturändring av Strindberg.

Sid. 35, rad 14: mossorna. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: mossarna. Tryckfel.

Sid. 36, rad 7: som om de varit utsatta. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: som de varit utsatta. "Lik".

Sid. 43 (petit-)rad 2: Flickorna läsa grundlagarne. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: Flickorna lära grundlagarne. Tryckfel.

Sid. 44, rad. 8—16: Man "laiciserade" dem, det vill säga avlägsnade de religiösa föremål, vilkas närvaro kunde såra frigjorda människors känslor, men vilkas frånvaro icke kunde såra någons, helst samma föremål lätt kunde återfinnas i kyrkan. Men allt går ej på en gång och ännu hänger ett krucifix ovanför kaminen. Inspektören lät flytta det på vinden för ett år sedan, men mären, M. de Marquis, har sedan låtit hänga upp det igen. Så uppl. 1. I uppl. 2—3 äro meningarna strukna, tydligen korr.-ändring av Strindberg.

Sid. 45, rad. 4—6: Det är icke den gamla Esséer-moralen, men det är kristendomens ömsesidighetsmoral. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: Det är kristendomens ömsesidighetsmoral. Ändring av Strindberg.

— rad. 28—30: Vidare: utrota fördomar och vantro, såsom vidskepliga historier om troll och förebud, spådomar m. m. Så uppl. 1. I uppl. 2—3 är stycket struket. Ändring av Strindberg.

Sid. 46, rad 10: Här uttalas ett nytt ord: respekt för din kropp. Så uppl. 1. Uppl. 2—3 har semikolon i stället för kolon efter "ord". Tryckfel.

Sid. 56, rad 24: Tegnérs romantiska chauvinistiska poem. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: Tegnérs romantiska poem. "Chauvinistiska" säkert struket av Strindberg i korr. till uppl. 2.

Sid. 57, rad 12: den lägres strävan. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: den l ä g r e strävan. Tryckfel.

Sid. 60, not *, rad 13: S:a s:rum 400. Summan blir 4 0 5. Felräkning eller avrundning av Strindberg.

— not **, rad 2: Frioul. Uppl. 1—3: Fri a oul. Här stavat Frioul enligt "Likt och olikt, förra bandet".

Sid. 62, rad 12: mansbyggnaden. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: manbyggnaden.

Sid. 80, rad. 1—4: Kristendomen, som nu håller på att resa ur världen med stora steg, har likväl efterlämnat en bottensats, som endast med stor möda sköljes bort, jag menar askes-moralen. Så uppl. 1. I uppl. 2—3 struket av Strindberg.

— rad 10: Essé-moral. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: askes-moral.

— rad 18: mästarens muntra hedendom. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: mästarens muntra kristendom.

Sid. 83, rad 14: konsommationerna. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: konsumtionerna. Tryckeriändring.

Sid. 86, rad 31: muntrationen. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: muntration.

Sid. 91, rad. 19—28: Jag gick, följd av det klerikala, rustika ögat från flydda tider, från en jordråttas blick, en slavs gång och överlägsenheten hos en kyrkobetjänt, som har nyckelknippan till himmelen.

Den döde hade under sista sjukdomen, efter vad jag sedan tog reda på, haft besök av prästen, vilken sagt honom öppet, att alla fritänkare voro idioter och ignoranter. Den sjuke var nämligen fritänkare, och prästen en bondpojke, som gått genom seminarium. Så uppl. 1. I uppl. 2—3 äro dessa två stycken strukna.

— rad. 29—31: Den döende sammankallade därför sina barn och tog högtidligt löfte av dem, att hans begravning skulle bli civil. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: Den döende hade tagit löfte av sina barn, att hans begravning skulle bli civil. Ändring av Strindberg med anledning av den föregående strykningen.

Sid. 93, rad. 14—16: må de minnas denna lärdom: om I viljen att eder tro skall aktas, akten I också andras. Så uppl. 1. Uppl. 2—3 har semikolon i stället för kolon efter "lärdom". Tryckfel.

Sid. 95, rad 10: kyrkodörren. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: kyrkdörren.

— rad. 15—17: Det är väl utrotandet av sådan vidskepelse, som regeringen åsyftar i sin instruktion för lärarne i folkskolan. Vi skola hoppas det. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: Det är väl utrotandet av sådana missbruk, som regeringen åsyftar i sin instruktion för lärarne i folkskolan. Ändringen och strykningen av Strindberg.

Sid. 113 rad 16: gatläggningen. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: gatuläggningen.

Sid. 113, rad 32—sid. 114, rad 1: Han — — är av den feta, gråhåriga père-noble-typen. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: Han — — är e n av den feta etc.

Sid. 118, rad 1: Havran. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: Havren.

Sid. 130, rad 17: Urinnevånarne. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: Urinvånarna.

Sid. 136, rad 16: innevånare. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: invånare.

Sid. 137, noten, rad 3: tillvara. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: till vara.

Sid. 140, rad. 15—16: längre bort tona några byar. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: — torna några byar. Tryckfel.

— rad 32: fjor. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: fjol.

Sid. 151, rad. 26—27: som nu också får sina välförtjänta reprocher. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: — — s i n välförtjänta reprocher. Antagligen ändring på tryckeriet.

Sid. 154, rad. 17—18: den store jordägarens. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: den stora jordägarens.

Sid. 161, rad. 24—26: Och på denna prunkande matta går nu en ensam, kolsvart och kalkvit kvinnofigur. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: — går nu ensam, kolsvart etc. "Lik".

Sid. 170, rad 16: beta. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: betar.

Sid. 176, rad 29: beredes. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: bereds.

Sid. 180, rad. 9—10: männens röda och blå skärp. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: männens röda blå skärp. "Lik".

Sid. 184, rad 20 och sid. 203, rad 1: gemytlighet. Så uppl. 2—3. Uppl. 1 har tysk stavning: gemüthlighet. (Se även anm. till Jäsningstiden!)

Sid. 194, rad 16: mulbärsträd. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: m u l l bärsträd. Så ock på alla andra ställen där ordet förekommer, här ej särskilt anmärkta.

Sid. 195, rad 20: Uppl. 1—3 har kolon efter "framåt" i stället för semikolon. Tryckfel.

Sid. 196, rad. 29—33: Till att tro fordras en viss grad man kallar d u m h e t, men med tro följer handlingskraft, därför skola de d u m m a alltid segra på jorden, under det de genomskådande förlorat lusten att segra i kampen om en ny illusion. Så uppl. 1. I uppl. 2—3 är "dumhet" och "dumma" utbytta med e n f a l d och e n f a l d i g h e t. Ändring av Strindberg.

Sid. 197, rad 10: en romersk villa. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: en romersk v i l j a! Tryckfel.

Sid. 199, rad 23: sommaren. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: sommarn. Ändring på tryckeriet.

Sid. 207, rad 29: naturligtvis. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: naturligaste. Tryckfel.

Sid. 208, rad 7: denna granitmassiv. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: d e t t a granitmassiv.

— rad. 20—21: på vilkas vatten virket flottas ner i Seine och upp till Paris. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: — virket flottas n e r e i Seine. Säkert ändring på tryckeriet.

Sid. 235, rad 13: Européen har likasom muhammedanen levat. Så uppl. 1. Uppl. 2—3: Européen har liksom muhammedan levat.

JOHN LANDQUIST.

INNEHÅLL.

Erinran 5

Inledning: Land och stad 9

Första avdelningen: Bondeliv i en fransk by.

Första kapitlet 25

Andra kapitlet 34

Tredje kapitlet 43

Fjärde kapitlet 58

Femte kapitlet 66

Sjätte kapitlet 80

Andra avdelningen: Autopsier och interviewer.

Inledning 81

Första kapitlet: Franche-Comté 104

Andra kapitlet: Champagne 123

Tredje kapitlet: Picardie, Flandre, Artois 134

Fjärde kapitlet: Normandie 145

Femte kapitlet: Bretagne 155

Sjätte kapitlet: Guyenne 170

Sjunde kapitlet: Languedoc och Provence 180

Åttonde kapitlet: Auvergne och Morvan 201

Tredje avdelningen: Sammanfattning och slutord 215

Anmärkningar 245

LSwed
Sy183

173359

Author Strindberg, August

Title Samlade skrifter.-Vol.20.-Bland franska bönder.

University of Toronto
Library

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET

Acme Library Card Pocket
Under Pat. "Ref. Index File"
Made by LIBRARY BUREAU